

KORUNK

ÍRÁSTUDÓINK FELELŐSSÉGE •
BÜCSŰ RITÓOK JÁNOSTÓL • A
MŰHELY AGGODALMA ÉS BIZO-
NYOSSÁGA • GY. SZABÓ BÉLA:
KOLUMBIA FELÉ • MEGTETTÜNK-
E MINDENT A BOLYAIÁKÉRT? •
GAÁL GÁBOR SORSÁNAK TRAGI-
KUMA • ANYANYELVHASZNÁLAT
ÉS A VIZUÁLIS KÖRNYEZET •
AZ EUTHANASIA ÉS A RÁKOS
BETEGSÉG UTOLSÓ SZAKASZA •
KISS JENŐ, PÁLL LAJOS ÉS
DORIN TUDORAN VERSEI • • •

1981

6

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XL. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM • 1981. JÚNIUS

NAGY MIKLÓS • Napi százmilliárd kilokalória sorsa 417

ÍRÓ ÉS TÁRSADALOM

KÁNTOR LAJOS • Írástudóink felelőssége (Arcok — szövegkörnyezetben) 422

PÁLL ÁRPÁD • Gaál Gábor sorsának tragikuma 430

MÉLIUSZ JÓZSEF • Remenyik Zsigmondról 439

EGYED PÉTER • A műhely aggodalma és bizonyossága 448

ROTH ENDRE • A szenvedés értelme II. (Lear király) 452

PÁLL LAJOS • Havazásban (vers) 457

KISS JENŐ • Elrendelések I—III. (versek) 458

DORIN TUDORAN • Szörnyű felismerés, Vallomás (versek — Ritoók János fordításai) 460

PÁLL SZILÁRD • A csodaóra (Korunk prózája) 461

DÁNIEL KÁROLY • Az euthanasia és a rákos betegség utolsó szakasza 464

GY. SZABÓ BÉLA • Útban Kolumbia felé (Utak, eszmék, viták) 470

JEGYZETEK

GÁLL ERNŐ • Búcsú Ritoók Jánostól 475

FRANZ HODJAK • ... a Te szellemében 476

VASILE IGNA • Hiányozni fog mindnyájunknak 476

KOVÁCS NEMERE • Ceterum censeo... 477

DITRÓI ERVIN • Három fikció 480

KATEDRAKÖZELBEN

BÍRÓ ZOLTÁN • Anyanyelvhasználat — vizuális környezet 483

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

KIRÁLY ISTVÁN • Avicenna és az iszlám 486

NEMZETKÖZI ÉLET

SEMLYÉN ISTVÁN • A káprázat forradalmától a gázkamra-nosztalgiaig II. 490

SZEMLE

HERÉDI GUSZTÁV • A Beke-jelenség (Gondolatok a könyvtárban) 496

KOZMA DEZSŐ • Könyv Tabéry Gézaról 499

BORCSA JÁNOS • Bodor-lapok — versben és prózában 500

KESZEG VILMOS • Forum Kiskönyvtár 503

K. M. • Vasas Samu: Erdő- és környezetvédelem (Könyvről könyvre) 504

L. S. J. • Albert Einstein emlékére (Könyvről könyvre) 505

K. L. • Szalay Károly: Bálányák a Prófétaképző Főiskolán (Könyvről könyvre) 506

LÁTÓHATÁR

Semlyén István: Megtettünk-e mindent a Bolyaiakért? (Természet Világa); P. É.: Korunk globális problémáiról (Voproszi filozofii); Sz. J.: Mit tudunk Bachofenről? (Le Nouvel Observateur); L. S. J.: Gabriel García Márquezeről (Telegraph Sunday Magazine)

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Burján G. Emil, Cseh Gusztáv, Dénes Sándor, Domokos Péter, Kovács Géza, Kozma Erzsébet, Constantin Marinescu, Paulovics László, Gy. Szabó Béla

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző

Felelős titkár: **RITOÓK JÁNOS**

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Napi százmilliárd kilokalória sorsa

Elvárások és teljesítmények

Ma világszerte egyre nagyobb összegeket fordítanak tudományos kutatásra. Alap kutatásokra csakúgy, mint alkalmazott kutatásokra. Népgazdasági szinten a kutatások eredményei akkor érvényesülnek a leghatékonyabban, ha elmélet és gyakorlat között az összhang minél teljesebb, vagy — ami ugyanazt jelenti — ha a kutatás (megbízható, leellenőrzöttlen alkalmazható) eredményeit, a tudomány vívmányait a termelés mielőbb és széles körben átveszi, kamatoztatja. Ha nem így történik, a tudományos kutatás sokszor azt a látszatot keltheti, mintha öncélúvá vált volna, noha nem erről van szó, hanem arról, hogy a *gyakorlati életben, a kutatási eredményeket felhasználni hivatott gazdasági egységekben, a termelő üzemekben hiányzanak a hatékony alkalmazáshoz elengedhetetlen feltételek.* A kutatás és termelés összhangjának szükségességét ma a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban a licencvásárlással példázhatjuk legjobban. Merőben céltalan egy licenct megvenni, ha a vásárló nem képes az alkalmazás műszaki és emberi feltételeit megteremteni. Vizsgálódásainknál ezt a szempontot is szem előtt tartjuk, mert azoknak a feszültségeknek, amelyek egyes termelői tevékenységekben olykor előállnak, ez is gyakran oka lehet. Ugyanis ha az elért kutatási eredményekre hagyatkozó elvárások és a tényleges termelői eredmények között nagy a fáziskülönbség, ez inhibítorikus hatással lesz a termelői közérzetre, a hátrányos helyzetbe került termelési hálózat szakembercsoportjára, s negatív tényezőként hat az illető egység, üzemág további tevékenységére.

Egy egyszerű — egyelőre fiktív — példával ezt meg kell világítanunk. Ha például — tanulmányunk tárgyából merítve — a kutatás kísérleti szinten egy sertés-hibridnél 2,9-es fajlagos fogyasztást* ért el, s ennek alapján egy hizlalda munkaközösségtől is ugyanezt várják el, miközben ott, az adott technológiai, takarmányozási feltételek között és az adott teljesítőképeségű (biológiai potenciálú) állatokkal csak 4,3-es fajlagos fogyasztást tudnak elérni, akkor nyilvánvaló, hogy ez rossz közérzetet vált ki, nem beszélve arról, hogy ha az elvárás tervszámra is válik, ugyanannyi munkáért az ott dolgozók javadalmazása csökken, ez kedvezőtlenül hat a munkakedvre, a kezdeményezőkézségre, a szellemi erőfeszítésre. Nyilvánvaló, hogy ettől a bizonyos fajlagos fogyasztástól nagymértékben függ, hogy az ország állatállománya a tanulmányunk címében szereplő százmilliárd kilokalóriát vagy ehelyett csak nyolcvanát, esetleg éppen százhuszonötmilliárdot fogyaszt, ami népgazdasági szinten nem csekély különbségre vezet.

Az elvárások és a tényleges teljesítmények közötti valóságosan fennálló rés szemléltetésére idézzük az egyik országos szakmai fórumon, az állattenyésztési szakemberek 1980. júniusi tanácskozásán elhangzott főtítkári beszédből az alábbiakat: „nézzük meg, mit mutatnak az adatok: a szarvasmarhahizlalásban 1976 folyamán egy kiló súlygyarapodáshoz 9,2 takarmányegységet, 1979-ben 10,1 egységet használtak fel”, majd tovább: „Hasonlóképpen növekedett az 1 kiló súlygyarapodásra jutó fogyasztás a sertésenyésztésben az állami mezőgazdasági vállalatok és a szövetkezetek szektorában egyaránt: az állami mezőgazdasági vállalatoknál 4,6 egységről 4,8 egységre, a szövetkezetekben 5 egységről 5,1 egységre. A bárányok tekintetében az 1 kiló súlygyarapodásra kalkulált fogyasztás 7,7 egységről 9,7 egységre emelkedett.”

Könnyű utánaszámolni: ha évente csak 1 millió tonna sertéshúst állítunk elő, és a világszínvonalon már meghaladott — mondjuk — 3,1 kilós fajlagos fogyasztás helyett 5,1 egységet fogyasztunk, ez önmagában évi 2850 milliárd kilokalória veszteséget jelent az állattartó gazdasági egységeknek és az ennek megfelelő húsmennyiség kiesését a fogyasztók asztaláról.

Ezek a rosszabb takarmányhasznosítási adatok nem a fajta, a sertésállomány takarmányértékesítő képességének rovására irandók, hiszen *mi is a világ legjobb fajtáit hoztuk be az elmúlt évek során*, és itthon is folytak a keresztezési kísérletek e fajtákkal, még jobb eredmények elérése céljából.

* 1 kg súlygyarapodáshoz szükséges táp mennyisége kilogrammban.

Arra a kérdésre, hogy miért nem sikerült az elméletileg lehetséges (vagy mondjuk: a legjobbak által elért) eredményt elérni hizlaldáinkban, a válasz hosszadalmas volna. Egyik, ebben jelentősen közrejátszó tényező kétségtelenül az, hogy nem sikerül folyamatosan olyan gyárilag előállított keveréktakarmányokkal ellátni a hizlaldákat, amilyenek szükségések ahhoz, hogy a minimális fogyasztás mellett a súlygyarapodás minél jobban megközelítse az elméletileg lehetségest. Ezek a keveréktakarmányok (más nevükön: gyári tápok) század százaléknyi pontosságig összeállított receptek szerint készülnek, tehát nyersanyagaik közül egyetlen alkotóelemnek sem szabad egy napig sem hiányoznia, ezt viszont az alpanyagokat megtermelni és leszállítani hivatott mezőgazdasági és ipari üzemek nem tudják biztosítani a termelési tényezők láncolatában olykor beálló szakadások miatt. A korszerű — millió darabos kibocsátású — broilerüzemeket, tojásgyárakat, a százezres nagyságrendű forgókkal dolgozó sertéshizlaldákat hatékonyan csak iparszerűleg lehet üzemeltetni, tehát azt a technológiát, amelyre az üzem és az állatfajta be van állítva, nem lehet a pillanatnyi konjunktúráknak engedve, káros következmények nélkül megváltoztatni. E téren elég lesz tanulságos példaként éppen a baromfi-nyésztési ágazat közelmúltját felidézni. A kollektivizálás befejezése után majdnem minden térszt utasítottak, hogy 500-as, 1000-es csibenevelő házat építsen, tartson csirkét, tyúkot. A dolog vonatottan ment, s alig pár év múltán a térszek fölnemlést kaptak a baromfitartás kötelezettsége alól, mert rájöttünk, hogy csak a korszerű, ipari rendszerű baromfitartás méltó fejlett mezőgazdaságunkhoz. És megépültek a hatalmas csarnokok, kimondatott, hogy 1972-től baromfi csak gyári tápot ehetik. Több ezer kis termelőszövetkezeti baromfiház kiürült, más (szükség-)rendeltetést kapott, vagy lebontották. (Akárcsak a falusi családi gazdaságokban, a kollektivizálás pillanatában létezett legalább 1,5-2 millió istálló, amelyek kiürültek, mert a termelőszövetkezeti alapszabály sem ló, sem ökör tartását nem engedélyezte, s tehénből is csak egyet lehetett tartani, tehát a legszerűsebb számítás szerint is több milliárd lejnyi értékű épület vált kihasználatlanná.) Párhuzamosan pedig — napjainkig — felépült legalább 20 000 (többnyire 100 férőhelyes) nagy szarvasmarha-istálló, eleinte férőhelyenként 600—800 lejes építési költséggel, később ennek többszörösével, hogy alig 8-10 év elteltével ezek korszerűtlennek minősüljenek, s helyettük elkezdjék építeni azokat a típusmodernizeteket, amelyeknek az építési költsége férőhelyenként már a tervezőasztalon elérje a 11-12 000 lejt, kivitelezésénél ennél jóval többet. Így a „klasszikus” termelőszövetkezeti tehénistállókba, borjúistállókba a térszek legalább 12-14 milliárd lejt fektettek be, és most folytathatják az átalakításokkal, korszerűsítésekkel, gépesítéssel, automatizálással, hiszen a legújabb elhatározás az, hogy még ennek az évnak a folyamán az egész országban át kell térni a gépi fejésre. Márpedig 2 200 000 tehén gépi fejéséhez sok fejőberendezés kell. És sok villanyáram.

Tervmutatók és érdekelttség

A gazdaságosság a termelői hozzáállást feltétlenül befolyásolja, függetlenül attól, hogy a térszámok figyelembe veszik-e azt. Ez abban is megnyilvánul, hogy a kevésbé jövedelmező állattartási ágakban a létszámgyarapítást nem olyan könnyű elérni, mint ahogyan némely tervmutatók előíranyozzák. Az említett országos állattenyésztési tanácskozáson a főtitkári beszéd ezt így összegezte: „Más területeken viszont az adósságok nagyobbak: egymillió szarvasmarhával, csaknem másfél millió sertéssel és körülbelül kétmillió juhval kevesebb van, mint amennyit a terv előíranyoz.” Ha a tervezett rendkívül erős ütemű létszámgyarapítást a statisztikai kiadványokban közölt adatokkal vetjük össze, meg kell állapítanunk, hogy 1977 és 1980 között a gyarapodás általában kisebb mérvű volt; bizonyos vonatkozásban pedig visszaesés mutatkozott, amint az alábbiakból kiderül (ezer darab, kikerektve):

	Szarvasmarha				Sertés			
	1977	1978	1979	1980	1977	1978	1979	1980
Összesen	6351	6306	6510	6513	10193	9743	10336	10899
Állami vállalatok	902	904	992	993	3808	3712	4192	4670
Térszek	2738	2738	2878	2939	3013	2833	3329	3571
Háztáji állomány	1694	1683	1626	1545	2434	2400	2013	1855
Egyéni gazdaságok	1015	980	1012	1035	937	797	801	801

Nemcsak a tördelési problémákat elkerülendő vettük fel a kimutatásba csupán ezt a két fajt, hanem azért is, mert a hús- és tejtermelésben ezeknek van döntő túlsúlyuk. Amint látható, a szarvasmarhaállománynál a háztájiban mutatkozik másfél-százszázalékos visszaesés, a sertéstartásban a visszaesés a háztájiban még szembetűnőbb, de az egyéni gazdaságokban is jelentős. Márpedig a legújabb szándék ismét hangsúlyozza a háztáji és egyéni gazdasági termelés jelentős megsegítésének szükségességét. E szándéknak mielőbb konkrét, a zseben is megérezhető támogatásban, elsősorban abraktakarmány juttatásában, előnyös felvásárlási árakban, a háztájiban végzett állattartással kapcsolatos munkának a térsz-beli teljesítménykénti nyilvántartásában (így a nyugdíjhoz szükséges teljesítményekbe való beszámításban) kellene megnyilvánulnia, nem is beszélve a fizikai munka megkönnyítésére szolgáló gépek megfelelő számban való előállításáról és azoknak a kistenyésztőkhöz kedvezményesen áron való eljuttatásáról. *Ismételten le kell ugyanis szögezni, hogy adott helyzetben a lakosság egy részénél még ideig-óráig létező hajlandóság az állattartásra nagy kincs, amit maximálisan ki nem használni vétek; e kedv fenntartása tetemes beruházásoktól mentesíti a szocialista mezőgazdaságot,* és csökkenti az állattartásban egyre hangsúlyozottabb gondot: a munkaerőhiányt.

És itt vissza kell térnünk a bevezetőben elmondott tételhez: az elmélet és a gyakorlat közötti összhanghiányhoz. A háztáji állattartásban a hagyományos rendszerek is alkalmasak arra, hogy a falun élő család az iparban le nem kötött munkaerőjét értékesítsék (erre jó példákat látunk Magyarországon, Bulgáriában, ahol még az iparban dolgozó kétlakiak is 25-30 hizóstertést tartanak a háztájiban, ezzel jelentős jövedelemtöbbletet biztosítva a család számára, sok millió kiló disznóhúst a városi lakosság asztalára.

A képesség még nem minden

A világszínvonal elérésének fáradságos, göröngyös útját mi olyan nagyteljesítményű állatfajtáknak a behozatalával gondoltuk könnyebben végigjárni, amelyek másutt már beváltak. Bármennyire is óvakodunk a szakmai aberrációktól, meg kell jegyeznünk, hogy az elmúlt 30 évben nagyon sok, világszerte csúcs teljesítményeket felmutató fajtát hoztunk be, amelyek vagy eltűntek pár év alatt, vagy — egy részük — nem váltotta be a hozzájuk fűzött reményeket, főként azért, mert nem biztosítottuk számukra a teljesítményekhez megkívánható tartási viszonyokat. Csak néhány példa: hereford, dán vörös, holsteini, osztrák hegyi pirostarka stb. szarvasmarha-fajták; a sertésfajták közül a lapálysertés dán és kanadai változatai, pietrain, Sattelschwein stb.; a juhajták közül a stavropoli merinó, az ausztráliai merinó, souffolk, corriedale, romney marsh stb. De: hiába képes az USA-ban a holsteini fajta *tenyésztésükben* 7000 literes évi tejhozamra, ha a mi gazdaságainkban 2000 liter megtermeléséhez elegendő tápanyagot sem kap. A 98 oktános benzinhez „szokott” motort nem lehet a forrásból merítőkanállal kimert nyersolajjal üzemeltetni.

Amint az eddig elmondottakból világosan kitűnhet, *állattartásunk a létfeltételek megteremtésének szintjén jelentkező gondokkal küzd.* A tulajdonképpeni — fejlődéssel is biztató — állattenyésztésnek elemi követelménye a mesterséges kiválasztást, a szelekciót lehetővé tévő olyan *genetikai nyilvántartás,* amely tájainkon a méneseiben kereken három évszázados múltra tekint vissza, de a többi állatfajoknál is már az 1910-es években Erdély-szerte meg volt szervezve. Ennek a legegyszerűbb módja a *termelésellenőrzésen alapuló törzskönyvezés,* amely ma nálunk a köztenyésztésben gyakorlatilag megszűnt, s nem tölti be azt a rendkívül fontos feladatot, amelyre az állattenyésztésben hivatott. Így a genetikának — amely a technikához hasonló, ugrásszerű fejlődést ért el az utóbbi évtizedekben — a legegyszerűbb eredményeit sem kamatoztatjuk, nemhogy a génbeszét, a megtermékenyített petesejt átültetése, az immunbiológia stb. nyújtotta lehetőségeket, amelyekkel — nota bene — hazai viszonylatban is értünk el elméleti eredményeket.

Vissza a természethez?

Bármennyire „civilizáltuk” is az állattartást, azaz egyre mesterségesebbé tesszük az állatok életviszonyait, belső és külső környezetét, sem gazdaságossági, sem állategészségügyi megfontolásokból nem mondhattunk le a növényevő állatok táplálkozásának legősibb és legelső forrásáról: a természetes gyepterületek, szénafüvek, legelők adta takarmányról. A legelők az évszázadok folyamán, de különösen a mi századunkban leromlottak, természetes termőképességük, évi hozadékuk

csökkent. Mivel feljavításuk a kampányjellegűen szervezett, többnyire csak papíron elévített legelőjavítási, -gondozási munkálatokkal nem volt megoldható, 1970-ben megyei zöldmezőgazdálkodási vállalatokat hoztak létre. Ezek — sok megyében — már az első években látványos eredményeket értek el, amit a jól végzett munkán kívül az is magyaráz, hogy a legelők annyira ki voltak zsarolva: már egy szerény adagú tápanyagviszapótlás és egy kicsit ésszerűbb, tervszerűbb használati mód is megnégyszerezte, meghalszorozta hozamukat. De még tíz év sem telt el e jól működő — és gazdaságosan, jövedelmezően, a nemzetgazdaságra és az állattartók minden kategóriájára nézve egyaránt hasznos — vállalatok létrehozása óta, amikor az eredményes működésükhöz elengedhetetlen géppark nagy részét kivették a kezükből, és átadták a mezőgazdasági vállalatoknak, olyan függőségbe hozva a gyepgazdálkodási vállalatokat, ami cselekvési szabadságukat erősen korlátozta, jövedelmezőségüket pedig egyenesen megkérdőjelezte. És már ezt megelőzően — takarékosági okokra hivatkozva — megszüntették a cement- és betonvas-kiutalásokat, amire e vállalatoknak a legelők szakaszosításánál nélkülözhetetlen kerítésekhez óhatatlanul szükségük volt. Így az ésszerű legelőgazdálkodás egyik nélkülözhetetlen eleme: a szakaszokra osztás kivihetlenné vált, mert a vasbeton oszlopokat — egyelőre — nincsen mivel helyettesíteni.

A közérköles — és a fű növekedése

De e vállalatok működése első évtizedének vége felé kiderült, hogy itt is érvényes a szabály: sokszor könnyebb valamely eredményt elérni, mint megtartani. A sok munkával létrehozott, százmilliósi létesítményeket a haszonélvezők nemhogy nem tartották megfelelően karban, de sok helyen maguk a gondozók (pásztorok) és a mindenütt jelen lévő garázda elemek egyszerűen átvágták a kerítéseket, s az egész legeltetési rend racionalitásának érvényesülését megakadályozták; a juhokkal már koratavasszal megkopasztják az alig sarjadó marhalegelőket; nem vigyáznak a kutak, források vizének tisztaságára. Ezek látszólag jelentéktelen „apróságok” egy ország élelmiszer-háztartásában. A valóságban azonban nagyon is jelentősek, hiszen úgynevezett erőtakarmányokban (korábbi szóhasználattal: abrakban) évtizedek óta szűkölködünk, márpedig ilyen körülmények között az, hogy az ország 4,4 millió hektár természetes gyepterülete egységenként csak 5000 kiló zöldtakarmánnyal többet vagy kevesebbet terem, tehéntejben kifejezve kereken 9 milliárd litert jelentene, ennek kalóriaértéke pedig nagyvonalúan számítva 5900 milliárd kilokalória. Ez pedig az ország minden lakosának napi 700-nál több állati eredetű tápanyagkalóriát biztosítana. Volt valamikor úgynevezett mezőrendőri törvénykezés, mezőrendészet. Ennek nem a betűjét, de legalább a szellemét nem ártana feltámasztani, hogy ami érték egyszer létrejött, legalább az ne váljék könnyen Csáky szalmájává.

Sajnos, könyvárusi vagy újságárusi forgalomba kerülő kiadványainkban évek óta nem jelenik meg adat legelőink és kaszálóink átlagterméséről, s így a gondok megoldásához szükséges üzemgazdasági számítások elvégzése és a következtetések levezetése a beavatottak szűk körére korlátozódik, a szakemberek túlnyomó többségét pedig ezzel kizárjuk a közös gondolkodás lehetőségéből, szegényítve ötletbankunkat.

A már elmondottakon kívül az állattenyésztés ütemes fejlődésében észlelt lemaradásban annak is szerepe van, hogy a takarmánytermesztés 1979-ben 223 000 ha-ra kisebb területen folyt, mint 1975-ben, ami kereken 18⁰/₀-os csökkenést jelent. De a megmaradt területeken sem értünk el kielégítő eredményeket. Az állattenyésztők országos értekezletén elhangzott főtitkári beszéd megállapítja, hogy: „A lucerna évente 40-50 000 kilót terem hektáronként, a takarmányrépa hozama jó művelés mellett 150 000 kiló, sőt 180 000 kiló.” Viszont a természetben ténylegesen elért eredmények (az 1976—1979-es időszakban): lucernából 5790 kg, gyökértakarmányból 43,3 t/ha, vagyis előbbinél egynolcada, utóbbinál nagyjából egynegyede az elvártnak. Ez is igazolja, amit már elmondunk: hogy az elméleti lehetőségek és a gyakorlati eredmények között még jelentős a különbség.

A mérce beállításának buktatói

A hazai eredményeket a nemzetközi összképbe állítva, eltérő következtetésekre juthatunk, amennyiben módszertani eltérésekből kifolyólag a nemzetközi szervek által külföldön közzétett adatok és a hazai statisztikai kiadványokban közzétett adatok között — olykor jelentős — eltérések adódnak. Így például az 1978. évi össz-

hústermelésünk a FAO-évkönyv szerint 1 537 000 t, hazai statisztikai évkönyvünk 1980-as kiadásában a nemzetközi statisztikai adatokat tartalmazó részben 863 000 t szerepel, viszont ha a *Producția agricolă animală pe categorii de unități* című táblázat adatainál keressük a hústermelésre vonatkozókat, ott (*Anuarul statistic al R.S.R. 1980, 342—343.*) 1978-ra 2 415 000 t-t találunk, amiből 658 000 t marha-, 1 077 000 t sertés-, 455 000 t baromfihús, így tehát juhhúsrá, lóhúsrá és „egyéb”-re 205 000 tonna marad.

A nagy eltéréseket részben megmagyarázza, hogy egyik helyen a hústermelésbe beszámítjuk a teljes évi állatszaporulat elősúlyát is, másutt csak az ipari vágásra került állomány teljes elősúlyát, illetve vágósúlyát. Ezt figyelembe véve értékelendő az alábbi táblázat:

	1969—1970	1977	1979	Trend
<i>I. Sertés-hús (1000 t)</i>				
A világ össztermelése	38 718	47 999	52 785	Kb. 40%-os növekedés
Európa	13 120	16 502	18 042	Kb. 40%-os növekedés
Románia	447	778	816/1173*	Kb. 100%-os növekedés
<i>II. Marhahús (1000 t)</i>				
A világ össztermelése	38 809	46 878	45 363	1977-től csökken
Európa	8 799	9 975	10 277	Lassú növekedés
Románia	214	297	297/674*	Lassú növekedés
<i>III. Baromfihús (1000 t)</i>				
A világ össztermelése	17 790	24 807	28 039	Kb. 60%-os növekedés
Európa	4 175	6 234	6 812	Közel 70%-os növekedés
Románia	128	338	380/520*	200%-ot meghaladó növ.
<i>IV. Tehéntej (l/év/tehén)</i>				
Világátlag	1 842	1 954	1 955	Stagnálás
Európai átlag	2 976	3 237	3 335	Növekedés
Romániai átlag	1 596	1 990	2 034/1 961*	Jelentős növekedés

* Az első a FAO olykor becslésen alapuló adata, a második adat hazai statisztikai évkönyvünké.

Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a tejhozam számításánál is függ az eredmény a módszertől, hiszen például a *teészek vonatkozásában* az adatok a következők: 1979. évi össztermelés 15 573 000 hl, amiből árutej 12 816 579 hl, s mivel az az évi összeírás szerint a teész-állományban 1 381 000 tehén, bivalytehén és üsző volt, az egy főre jutó termelés csak 929 liternek adódik. Persze, ha közölnék statisztikai kiadványainkban, hogy mennyi a fejőstehenek száma, akkor más eredményre juthatnánk. Például a FAO 1979-es statisztikai évkönyvében Románia 2 230 000 fejőstehénnel szerepel, ezek átlagos tejhozama 2034 liter, az egész tejhozam pedig 4536 ezer tonna, ami pontosan: a fejőstehenek számának és átlaghozamának a szorzata.

Ezerkilencszázhetvenegyben alakultak meg az első szövetkezeti tanácsok (ma: egységes állami és szövetkezeti agrár- és székelyföldi nyelvújítók rövidítésében: AGRIT-ok), nagyjából akkor bontakozott ki mezőgazdaságunkban a szakosításra, koncentrációra és integrációra irányuló tevékenység (amelynek bizonyos vetületeivel a *Korunk* 1980-as 7—8-as számában már foglalkoztunk). Mivel ez történelmi folyamat, nyilvánvaló, hogy egyelőre többféle állapotot találunk egymás mellett a hazai állattartásban: hagyományos kisüzemi módszereket alkalmazó háztáji, egyéni és — részben még — szövetkezeti állattartást; nagy állományokat koncentráló, de nem mindenben korszerű farmokat és különböző méretű, ipari jellegű tenyészeteket, teheneszeteket, broiler- és tojóüzemeket, sertés-, borjú- és bárányhizlaldákat. Az „iparosodástól” egyelőre csak a mostohagyermek szerepét játszó lótenyésztés menekült meg.

Most ez a kérdés: hogyan fogja bírni a mezőgazdaság, mai állapotában, az egész állattenyésztés következetes korszerűsítése támasztotta anyagi (nagy beruházási) és energetikai igények fedezését. Mert ha a források nem elég bővizűek, olyan stratégiát kell kidolgozni, amely a hagyományos és a legkorszerűbb struktúrák együttlélésének a hatékonyságát lehetővé teszi.

KÁNTOR LAJOS

Írástudóink felelőssége

Arcok — szövegekörnyezetben

Pár évvel ezelőtt megnyugvással vettük tudomásul, hogy *A romániai magyar irodalom története* című, az érettségizők számára készült tankönyv fedőlapján egymás mellé került két Nagy Imre-rajz: az egyik Kós Károlyt, a másik Gaál Gábort ábrázolta. E jelképes — a könyv használatba vételét tekintve már mindenképpen utókorbeli — találkozást az irodalomtörténeti újraértékelés hosszú folyamata előzte meg; nem csupán szerencsés szerkesztői ötlet szüleménye volt tehát, hanem mai ítélet, kortársi szükséglet képi kivetítése.

Azóta fontos dokumentumok egész sora jelent meg, főképpen a Kriterion jóvoltából; a *Romániai Magyar Írók* sorozata jó ideje már nemcsak egy-egy lezárt vagy még alakuló írói életművet mutat be, hanem antológiákba gyűjti a két világháború közötti fontosabb folyóiratok válogatott vers-, próza- és tanulmányanyagát (legutóbb a *Periszkop* kötetét üthettük fel), s végre megindult, mondhatni folyamatossá vált a levelezések kiadása is. A Gaál Gábor-levelek után (melyeket érdekesen egészít ki a pozsonyi Madách Könyvkiadó Fábry-levelezéskötete) az utóbbi évek nagy szenzációja a *Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelezésládája* — mert olyan kérdésekre vet fényt, amelyekről régóta vitalkozunk, amelyekre sokan sokféleképpen emlékeztek-emlékeznek. Az ilyen könyvek megjelenésekor persze figyelmeztetni szoktuk egymást, hogy a nem nyilvánosságnak szánt levelek sem abszolút dokumentumok, ám az a tény, hogy egyik a másikat korrigálhatja (szándéktalanul is!), mégis döntő az irodalomtörténeti igazság felé vezető úton. A Marosi Ildikó gondozta (a vécsi jegyzőkönyveket is tartalmazó!) dokumentumkötetet eredeti és nagyon fontos anyaggal, lényeges szemponttal egészíti ki Ritoók János könyve, a *Kettős tükör*: szinte a „Hármas tükör” címet is viselhetné, hiszen a magyar—szász kapcsolatok mellett sok szó esik benne a magyar—román együttélés két háború közötti történetéről is. *Benedek Elek irodalmi levelezésének* első kötete a helikoni szervezkedés előtti éveket világitja meg új oldalról. (A másíkról? — kérdezhetnénk a *Periszkop*-antológiára gondolva.)

Böven van tehát mit beépítenünk a két világháború közötti korszak romániai magyar irodalmáról régebben kialakult — és csak kevesek tudatában teljesebb — képbe. Hogy mennyi minden történt az elmúlt negyedszázadban e téren, arról nekem a legtöbbet Sütő András régi cikkei s a hozzájuk kapcsolt mai jegyzetek mondanak (*Évek — hazajáró lelkek*). Az *Álmodozás az új Korunkról* például, amelyben Sütő egy borbereki nyárra, ötvenhat nyarára emlékezik; az írószövetségi alkotóházban Szabédivel, Asztalossal, Horváth Istvánnal, Földessel volt együtt, itt biztatta Sütő Andrást Földes, hogy írja meg ő is, milyen nagy szükség van az új *Korunkra*. A mai — Sütőnél fiatalabb — olvasónak egyaránt érdekes az, amit az író e régi cikk megszületésének hangulati környezetéről 1980-ban elmond, s az éppen 25. évfordulóját ünneplő ös-szöveg. Íme, két részlet: „Zajlott a játék, csak az írás kínlottott mindahányunk gyötrődéseiben. Senki sem akarta írni már, amit addig írt, s mindenkit megviselt — arcán lehetett látni reggelente — szándék és megvalósulás karmos küzdelme a hajnali órákban. A nép nevében próbálta ki-ki lefoglalni új mondanóinak Landerer-nyomdáját; kivetni magából a sunyi tekintetű cenzort, az írói lelkiismeretnek e kövér galandfergét.” Az új mondanivalóhoz szükséges új fórumot, azaz Gaál Gábor egykori *Korunkjának* a feltámasztását Sütő annak idején így látta: „Az új *Korunk* pedig legyen bátor a dogmatizmus agyelmeseítő következményeinek felszámolásában. Ez a folyamat hazai magyar sajtóinkban erősen akadozik, szélesebb medret kellene vágni neki, főleg a társadalomtudományok terén, ahol a legtöbb hiányt szenvedtük.” Más javaslatok mellett („a *Korunk* köré olyan munkaközösségeket szerveznék, amelyek a népelet különböző területeiről alapos kutatómunka, statisztikai felmérés alapján készítenének tudományos szintű monográfiákat gazdaságtani, jogi, művelődési és egyéb kérdésekről”) a cikkíró azt is elmondja, hogy Kolozsváron a Bolyai Egyetem égisze alatt *Korunk-*

napokat szervezne, ilyen tárgyú előadásokkal: „A Gaál Gábor szerkesztette *Korunk* szerepe a romániai munkásmozgalomban. A *Korunk* a nemzetközi haladó szellemi erők összefogásáért. A *Korunk* harca a burzsoá ideológia különböző változatai ellen filozófiában, esztétikában stb. A *Korunk* harca a fasizmus szellemi agressziója ellen. A *Korunk* a Szovjetunió szellemi életéről.” Egyúttal azt is javasolja, hívják meg a folyóirat hajdani külhoni munkatársait is. Harmadfél évtized múltán a szerzői kommentár hozzá: „mily gyanútlan, boldog csacsaság! Hajdani munkatársak... Hol voltak már azok a kornak változatos vermeiben! Malmaiban, szellemi ványolában az egymást tapodó újjáértékelések gőzhengerei alatt. S mi jött még azután! Okvetetlenkedő elmék kicsinyes fontoskodásait félresepelve... Gaál Gábor mosolygott bizonyára a sírjában.”

A gőzhengereket, remélem, elfelejthetjük — legalábbis nem kell már elővennünk őket —, az újjáértékelések, pontosabban az újraolvasások és nyomukban az árnyalások, hibakiigazítások azonban változatlanul tartanak. Változatlanul? Mihelyt leírtam a szót, azon kapom magam, hogy ez is a régi — illuzórikus, illuzionista — szóhasználathoz tartozik, ki kellene tulajdonképpen ikszelnem; de talán így jobb, ezzel az önkijáratással hitelesebb. Valójában ezt tesszük, ezt kellene tennünk naponta — ünnepeken és hétköznapokon, évfordulókon és a kutatómunka évszámokhoz nem igazodó izgalmas óráiban. Miközben „Erőt, egészséget” kívánunk régmúlt idők 90—80—75 éves tanúinak, s nem kisebb tisztelettel, főhajtással emlékezzünk a közülünk már eltávozottakra, igazán úgy becsülhetjük ránk hagyományozott életművüket, ha „tiszteletlenül”, ahogy a múlt idő teszi, követeli, szembesítjük őket egymással és a mával. Nem azért, hogy a „tévedéseket, naivitásokat, koncessziókat” önkényesen, esetleg kárörömmel kiemeljük, hanem hogy — amennyiben erre a történelem egyáltalán lehetőséget ad — tanuljunk e régi tévedések-ből, megalkuvásokból. „Nem lehetünk történelmietlenek a múlt semmiféle történelmével szemben, és nem kérhetjük számon annak a megértését, amit nem lehetett megérteni — figyelmeztetett nemrég Jánosi János egy esetleges Gaál Gábor-revizió kísérletének nevetségességére. — Tévedhetetlen emberek nincsenek, elődeink sem voltak azok, mint ahogyan magunkról sincs okunk feltételezni, hogy azok lennénk. Mindenki korához kapcsolódik, mindenkit csak korával lehet mérni.” (*A filozófus: Gaál Gábor. A Hét, 1981. 5.* — Részlet Jánosi románul megjelent, *Secolul nostru cel de toate zilele* — Mindennapi századunk — című vallomások esz-széjéből.) Ebben a kérdésben nincs miért vitakoznunk Jánosi Jánossal, a feladatunk „csupán” annak a megvizsgálása, hogy az adott időpontban valóban mit lehetett és mit nem lehetett megérteni — a kortársi szövegek szembesítése erre kitűnő alkalom —, és azt sem árt tudatosítani, hogy az egykori tévedések vagy koncessziók hogyan éltek, élnek esetleg tovább. Ilyen vizsgálódásokra lehetne (lehetett volna) jó alkalom Molter Károly és Gaál Gábor születésének 90. évfordulója, erre biztat a Kuncz Aladár halála óta eltelt fél évszázad (épp most, júniusban!), a közelgő Kós Károly-centenárium (1983!); s bár a vivisekció az irodalomtörténetben nem szokásos, nem feledkezhetünk meg a sürgető tanulságérvényesítésről Kacsó Sándor és Balogh Edgár születésnapján sem. A személyes emlékek felelevenítése is sokat adhat kortársnak és utókorának — amint azt legutóbb Székely János G. G.-esszéje bizonyította (*Találkozások G. G.-vel. A Hét, 1981. 10.*). Hogyne volnának azonban parciálisak az emlékezések, ha még egyes írott szövegek felidézése is módosíthat a szövegkörnyezetet, a „pró” vagy „kontra” szempontok érvényesülése folytán. Mert messzemenően egyetértek Méliusz Józseffel abban, hogy el kellene osztatnunk végre a mítoszokat és ellenmítoszokat s az önapoletikus mítoszokat, nem „pró-Gaál Gábor” és „kontra-Gaál Gábor” írásokra, nem is „pró-Kós Károly” vagy „kontra-Kós Károly” vagy akár „pró-Kuncz Aladár” és „kontra-Kuncz Aladár” cikkekre, tanulmányokra van szükségünk, hanem „az elsinkófált szövegkörnyezet” helyreállítására — lehetőleg nem zsurnalista, hanem filológiai-irodalomtörténeti szinten. Ahogy Méliusz írja még 1974-ben keletkezett kollázsa-montázsa 1981-es utószavában: „a nem szent totalitásnak felfogott Helikon és a nem szent totalitás *Korunk*” kritikai elemzése a halaszthatatlan feladatunk. És természetesen e két nagy folyóirat-örökségén túl: „Két világháború közti romániai magyar kisebbségi irodalmunk marandó azonosságai és marandó különbözőzései és az azutániak is, nyilván újabb irodalomtörténeti olvasatot követelnek...” (*Adat, kollázs, montázs, zsurnalizmus avagy: az elsinkófált szövegkörnyezet. A Hét, 1981. 10.*).

Persze, a nem kifejezetten irodalomtörténeti, a részben zsurnalista — de úgy is mondhatnánk, eszmétörténeti — olvasat ugyancsak lehet gondolatébresztő, az irodalomtörténeti igazságokhoz közelebb vivő. Szász János, aki jó néhány kitűnő esszéjével tanúsítja, szinte hétről hétre, hogy tudatában van az értékek pluralizmusának, épp a *Helikon*-levelesládát recenzálva hívja fel a közfigyelmet egy nagyon lényeges, mondhatni a két világháború közötti egész művelődésünket új meg-

világításba helyező, máig ható szempont. „Alighanem elérkezett az ideje annak — írja Szász —, hogy művelődéstörténetileg tisztázzuk, érvényes-e a lenini két kultúra elve arra a szellemi mezőre, amelyet romániai magyar irodalomnak nevezünk. A sajátos történelmi-társadalmi helyzet, amelyben ez az irodalom alakult — a tipikusan nem-forradalmi helyzet, valamint az a tényezővény, hogy egy elnyomott nemzeti kisebbség szellemiségének részeként szólt meg, szerveződött és fejlődött — fölöttébb kérdésessé teszi, hogy a két világháború közötti romániai magyar irodalom az elnyomottak és az elnyomók osztályvonalan polarizálódott. Ami persze korántsem jelenti azt, hogy a megjelölt időszakban ne feszülték volna világnézeti és politikai nézetellentétek a végül is a Korunk körül kikristályosodó szocialista eszmeiségű, forradalmi ihletésű irodalmiság és a helikoni vonulat között. De ezek az ellentétek nem merevítették szilárd-mozdulatlanná az eszmevonalatokat, közöttük számtalan átmenet, áttűnés és átfedés bizonyítja, hogy pluralitásuk nem csupán taszította, de ki is egészítette egymást.“ (Egy levelesláda titkaiból. A Hét, 1981. 8.)

Az utóbbi években úgy hozta a véletlen — talán nem is egészen a véletlen —, hogy irodalomtörténeti és kritikai munkám előterébe a két világháború közötti romániai magyar irodalom, illetve a negyvenes évek erdélyi magyar anyaga került. A *Kép, világkép (A régi Korunk az új művészetért)*. A hiány értelmezése (József Attila Erdélyben), de a kötet még össze nem állt tanulmányok is Kuncz Aladár irodalomszervezői munkásságáról, a „Vallani és vállalni“ vitáról, Szabédi László pályájáról — szükségszerűen vezettek el a kor sajtó- és levélműanyagának alaposabb megismeréséhez, a *Korunk és az Erdélyi Helikon* mellett a *Pasztortűz*, az *Erdélyi Fialok*, a *Termés*, a napilapok közül az *Ellenzék*, a *Brassói Lapok*, a *Keleti Újság*, a *Független Újság*, az *Új Kelet*, a *Temesvári Hírlap* néhány évfolyamának figyelmesebb átlapozásához. Nos, az ilyenfajta könyvtári (hírlaptári), írószáltalnál végzett munka érdekes módon vezethet vissza az életbe — elmúlt korok életébe, de a magunkénak teljesebb ismeretébe is. Mert a (részben) így töltött hetek-hónapok nemcsak az éppén kutatót tárgykörben teszik otthonosabbá az embert, hanem sok „mellékterméket“ is termelnek. Márpedig a korszerű gazdaságtanból tudjuk, hogy manapság a „melléküzemágak“ nemegyszer fontosabbak, mint az eredeti termékre összpontosító erőfeszítés. Ilyen „melléktermékként“ sorolhatnám azokat a tényeket, amelyek mítoszokat és ellenmítoszokat, önapológiákat — előfőteket segíthetnek lerombolni, abban a szellemben, amelyet Szász János idézett eszmefuttatása pontosan érzékelt. Olyan címszavak váltak számomra reálisan érzékelhetőkké, mint transzvilvanizmus, mozgalmi messianizmus, kisebbségi humánium — és persze a „vallani és vállalni“, ami napjainkban ugyanúgy tekinthető történelmi (irodalomtörténeti) kategóriának, mint művészetszociológiai, erkölcsi fogalomnak, magatartásjelzőnek (mondjuk a realizmus vagy a romantika mintájára, melyet lehet áramlatnak vagy alkotói módszernek felfogni).

A konkrét szövegkörnyezet ismeretében ágaskodik bennem az indulat, hogy kiragadott idézetekre épített tanulmányok, esszék következtetéseivel, elhallgatásokkal gördülékennyé tett gondolatmenetével vitába szálljak. Minthogy azonban magam is tudom, hogy az indulat nem jó tanácsadó, legfőképpen pedig nem irodalomtörténeti érv, inkább korabeli szövegekre hivatkozom, egyidőben kezdeményezett akciókat, vitákat követek, véleményeket és lapszámokat szembesítek, nem tévesztve szem elől, hogy „mindenki korához kapcsolódik, mindenkit csak korával lehet mérni“. Bár az sem mellékes szempont, sőt nyilván (nemzeti-nemzetiségi vagy egyetemes) művelődéstörténeti érdem, ha valaki megelőzi korát, ha egy orgánium a jövőhöz is tud szólni (persze, nem szakadva el teljesen a maga korától — mert különben csak a könyvtári bűvárkodó révén lehetséges valamelyes visszakapcsolás...). Gaál Gáborról, őt megelőzően pedig Dienes Lászlóról és folyóiratokról, a *Korunkról* régóta tudjuk, hogy nemcsak a húszas-harmincas évekből jelennek, hanem a jövőnek is készült, amennyiben a szocialista kibontakozást, pontosabban a marxista gondolkodást népszerűsítette, szolgálta. (Művészeti vonatkozásban az avantgarde-ért is sokat tett, bizonyos időszakokban, ahogy ezt a *Kép, világképben* megpróbáltam összefoglalni.) Ezt az irodalomtörténeti, sőt társadalomtörténeti ítéletet nincs okunk visszavonni, megkérdőjelezni. Kuncz Aladáról és a két éven át az ő szerkesztésében megjelent *Erdélyi Helikonról* viszont jószerint máig az a felfogás, hogy inkább a múltat, mint a jelent — tehát még kevésbé a jövőt! — szolgálta. Gaál Gábor Kuncz-nekrológjának igaztalan szavai túl sokáig visszhangoztak a fülekben, s már-már irodalomtörténeti ítélet rangjára emelkedett, hogy a *Fekete kolostor* szerzője „a szépajulatok kodifikátora lett“, sőt: „Időt és helyet esküdt meg maga köré, holott idejét is, helyét is — lekéste.“ Vajon lehet-e a húszas évek *Ellenzéke* irodalmi mellékletének s az 1929 nyaratól, de inkább őszétől 1931-ig megjelent *Helikon*-számoknak az újraolvasása nélkül fenntartani azt az állítást,

GAÁL GÁBOR
1893 - 1954

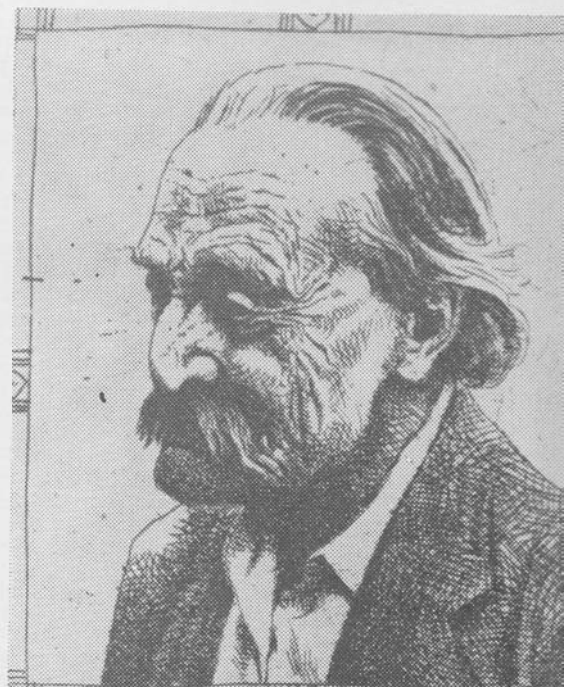
KUNCZ
ALADÁR

1886
1937

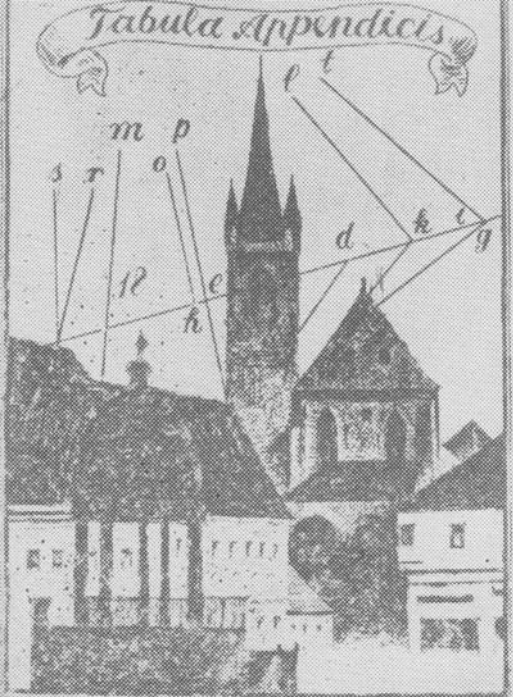
Uchjendy

1897 · TAMÁSI ARON · 1966

KÓS KAROLY
1883 · 1977

IN MEMORIAM
BOLYAI JANOS
 1802-1860

KÓTSI PATKÓ JÁNOS
 1771~1842

**PETŐFI
 SÁNDOR**
 1823-1849

hogy Kuncz Aladárnak „A valósághoz teljesen passzív volt a köze. Ezért irodalom-szervező tevékenysége is valami tehetetlenségi nyomatékkéféle, s nem egy különös aktivitás következménye”? Vajon újramondható-e ma is ez a tétel: „Az az irodalom-szervező elv, amit nem ő fogalmazott meg, de amit erdélyi írótsársai most jórészt neki tulajdonítanak, csak látszólag elv, mert lényegében népszerű védekezése ez a történelem malomkövei közé került magyar úrnak, aki természetes, hogy a történelem új helyzetében nem hirdethette tovább a maga úri és osztályideológiáját?! (Gaál Gábor: *Kuncz Aladár*. Korunk, 1931. július—augusztus) Az ötven éve halott Kuncz Aladárnak meg kell adnunk a védekezési lehetőséget — a *Fekete kolostor* mellett *esztétikai-publicisztikai szövegeit* szembesítve e kortársi véleményvel, de az irodalom-szervező szerkesztői tevékenységét is követnünk kell, mielőtt rábólintanánk erre az ítéletre — vagy megpróbálnánk cáfolni állításait. Nyilvánvalóan ezt a koncepciót élte tovább az a tanulmány (Sárréti Sándor: *A transzilvanizmus fogalmáról*. Tiszatáj, 1974. 8.), amely „a húszas évek elejének plebejusi töltetű korai transzilvanizmusá”-val szembeállítja a „helikoni transzilvanizmus”-t; igaz, hogy a tanulmányíró Bánffy Miklósról utal, amikor „lényegesebb tartalmára” mutatva, e helikoni vonalat — félreérthetlenné téve ítéletét — „aulikus transzilvanizmus”-ként aposztrófálja a továbbiakban; ám hiába hallgatja el Kuncz Aladár nevét, a vád rá is értendő; Kunczra, a *Tíz év* című *Helikon*-beköszöntő (1928. május) szerzőjére, 1929 augusztusától hivatalosan is az *Erdélyi Helikon* vezető ideológusára-esztétájára, aki szerkesztői-írói krédóját *Erdély az én hazám* cím alatt fogalmazza meg. Aulikus múltba fordulás, provinciális elzárkózás volna az a mód — és az a tartalom! —, amely így magyarázza az új helyzetben (Áprily Budapestre távozása után) az Erdély-központú gondolkodást — hogy ne használjuk az idők folyamán hamis csengést, gyanús mellékjelentést kapott „erdélyi gondolat” kifejezést: „Nem kell megijedni ettől a kissé demagogikus formában felvetett címtől. Nem akar ez sem túlságosan kiáltani, sem kiélezetten szembefordulni az *Európa* az *én hazám*-nak egyetemes hangsúlyú programjával. Mindenekelőtt és mindennel szemben ez a jelszó valami valóságosra akar utalni, ami körülöttünk van, amibe mindennapi életünk gyökérszállai futnak s ami nélkül el nem lehetünk még akkor sem, ha hitben, meggyőződésben, világszemléletben vagy művészi álmainkban életünknek európaibb és egyetemesebb visszhangot is keresünk.“

Nem akarom megismételni mindazokat az idézeteket, gondolatmeneteket, amelyeket a „Vállani és vállalni” vitáról írt cikksorozatomban (*Erdélyi írástudók, egy vita tükrében*. Utunk, 1981. 10.; „...vegyenek részt az *Erdélyi Helikon* feljavításában”. Utunk, 1981. 11.; *Vita a gyúvaságról*. Utunk, 1981. 12.) beépítettem. Am az ez-úttal is külön hangsúlyozandónak vélem, milyen döbbenet áll Kuncz a „jobboldal” támadásaival egy pontban összecsengő baloldali értetlenséggel, „fegyvercsörtetés”-sel szemben. Az *Erdély az én hazám* szerzője Aradi Viktor szövegével és szemléletével vitatkozik: „A baloldali szociológussal is úgy vagyok, mint a völegénnyel. Azt várnám, hogy szépet mondjon az erdélyi gondolatról. Mert mégis csak a legnemesebb értelemben vett európaiságot jelenti az, ha Erdélyben a nemzeti műveltségek és a nemzeti sajátosságok harmonikus egyeztetésén dolgozunk s ha Erdély múltjára is ezen a prizmán keresztül tekintünk vissza.“ E vita töredékes idézésében, felvillantásában se hallgassuk persze el, hogy előzetesen Kuncz Aladár bizonyult elfogultnak, amikor a *Nyugatnak* írt cikkében még csak meg sem említette a *Korunkat* mint Erdélyben megjelenő sajtóorgánumot (erre válaszolt Gaál Gábor a *Korunk* 1928. decemberi számában, *Az „erdélyi gondolat” tartalma és terjedelme* címmel). Most viszont nem a „ki kezdte?” illetve „ki ütött vissza?” eldöntéséről van szó, hanem arról, hogy a húszas évek végének művelődéspolitikai gondolatmenetei közül mire érdemes ma is figyelni, s hogy a jól ismert *Korunk*-vonalhoz miképpen viszonyul a helikoni kérdésfelvetés, miben egészítik ki vagy korrigálják egymást.

Egy másik, élesebb polémia felidézése* hasznos kiindulópont lehet e tekintetben. Méliusz József nem nevezte meg a „*Korunk*” megint épiskedik (*Erdélyi Helikon*, 1929. október) című glossza szerzőjét, pedig nincs miért elhallgatnunk, hogy az éles hangú, Gaál Gábor nevét ugyan nem említő, de a *Korunk*-szerkesztőt személyében is bántó, sértő cikket Kós Károly írta. Természetesen azt is hozzá kell tennünk, hogy a felcsattanó hangot kiváltó Gaál Gábor-jegyzet nem kevésbé elfogult (bizonyára ezért hagyta ki mindmáig a Gaál Gábor-kötetek valamennyi szerkesztője a *Markovits Rodion és az Erdélyi Helikon* című, a *Korunk* 1929. szeptemberi számában közölt cikket a régebbi és újabb válogatásokból). A Markovits Rodion helikoni „lecsatlakozását” fájlaló Gaál Gábor elvárta volna, hogy a *Szibériai*

* Elsőként Balogh Edgár vizsgálta ezt az irodalomtörténeti mozzanatot, Kós Károly vitája (*Korunk*, 1973. 11:1646—1651.) címmel; figyelmeztetéseinek javával, végső következtetéseivel egyetérthetünk.

garnizon írója tiltakozzon „az irodalmi megállás, a ragacos regényüzem, a kortársi némaság és esztéta passzivitás ellen, amik végső soron negyven író szerelnek le az időről, az írói kötelességekről, őszinteségekről és célkitűzésekről”. Vagyis Gaál globálisan marasztalja el a helikoni tábor, mindenkit leír e cikkében, aki Marosvécshöz csatlakozott — most már Markovits Rodiont is. Kós ezen persze felháborodik, és „megnyugtátja” a cikk szerzőjét, hogy őt sosem fogják a Helikon tagjai közé meghívni. Hogy ez a durva, személyeskedő összeszólalkozás a későbbiekben valóban feledésbe merült-e Kós Károly és Gaál Gábor között, a békítő visszaemlékezésekkel nehéz volna meggyőzően igazolni; tény, hogy Kós önmagához is méltatlanul minősíti Gaál addigi tevékenységét („lehet, hogy jó »világnezetű«, de egyébként szürke, unalmas és tehetségtelen írásai”-ről szól — amit föltehetőleg ő sem hitt). És már-már kiutasító hangon vonja le a következtetést a szeptemberi *Korunk*-szám alapján készített gyors statisztikájából: „miért az istenszerelméért jelentetik meg ezt a művelt nyugati szemlét magyar nyelven és pont Erdélyben, miért nem például német nyelven és mondjuk Pesten? Sőt, miért jelentetik meg egyáltalában, hiszen az írások legnagyobb része ollózás német lapokból? Vagy talán ez a »Korunk« »világnezetű?»“

Ne menjünk most bele annak a vitásába, hogy 1929 őszén bizony még eléggé szerény volt a *Korunk* romániai magyar írógárdája (különösen a *Helikon*éhoz képest), maradjunk meg a két fő vádpontnál: Gaál Gábor az esztéta passzivitást, az időről lemaradást, a cselekvéshiányt kifogásolja a helikoni táborban, Kós Károly a *Korunk* idegenségét nehezményezi a leginkább. És ha őszintén szembenéztünk a kölesönös diagnózissal, el kell ismernünk, hogy mindkettőben jó adag igazság volt 1929 szeptemberében—októberében. Nem véletlen, hogy Kuncz Aladár első szerkesztői ténykedései közé tartozik a „Vallani és vállalni” ankét megszervezése és lefolytatása: nem csupán R. Berde Mária mozgósítását írhatjuk javára, hanem Tamási Aron szigorú *Helikon*-bírálatának a közlését is — és azt, hogy az ankét helikoni lezárása (Molter cikke) után Szentimrei Jenőtől közöl kritikát Kacsó Sándornak a vitában inkriminált regényéről, a *Vakvágányon*-ról, benne egyértelműen éles mondatokkal: „Úgy érzem, még száz ilyen hevesen akaró, ilyen két kézzel s néha behunytt szemmel is, de ereje fogytáig verekedő Kacsó Sándorra volna szükségünk s egyben feltisztulna előttünk a látóhatár. Nem is kellene száz, talán egy tucat is elegendő volna belőlük. Ha a puhább gerincekből, a megalkuvásra és képmutatásra hajlamosakból is kevesebb lehetne...” (Ugyanarról a Kacsó Sándorról van szó, akit Gaál Gábor a *Gyávák-e az erdélyi írók?* című cikkében, a *Korunk* 1929. novemberi számában, ugyanazért a kiállásáért megdicsért...) A „Vallani és vállalni” hónapjaiban aligha érvényes a *Helikon* (a folyóirat) „suttym-akadémia” minősítése. Az 1930 januárjában közölt újabb, az előzőnél nagyobb szabású, átfogóbb ankét tulajdonképpen szintén a jövőbe tekintés jegyében születik, a régi erdélyi perspektívát tudatosan tágitó program része: a *Fiatl magyarok* cím alá sorolt nyilatkozatok sokféle véleményt közvetítenek, de nem egyben fel lehet ismerni a „Vallani és vállalni” gondolatait. Balázs Ferenc például ezt válaszolja a szerkesztői kérdésre: „A képzet-kapcsolás irodalma, a mese, a csinált fordulatosság, a különlegesség, az izgató bevezető helyet kell hogy adjon a világnézetű vagy a lélektani és társadalomtani alapon megírt regénynek, tehát a filozófiának és a tudományoknak, mert az emberi gondolkodás is a képzet-kapcsolódástól a logikáig fejlődött.” Csuka Zoltán Ujvidékről ezt írja: „Írói hitvallásom: a ma írója szervesen tartozzék a tömegekhez, érezze meg vérük lüktetését, lázukat, szenvedéseiket és fájdalmukat és ha írógéphez ül, azzal a tudattal írjon, hogy felelős minden szóért, nemcsak az államügyész előtt, hanem — ami tán még nehezebb és fontosabb — a tömegek és az utódok előtt is. És ezért veritékesebb ma százszorosan a sorsa minden írónak és nehezebb főleg a kisebbség nyelvén dolgozó íróembernek.” Dsida ugyanitt a kritikai szellemet hiányolja. Hevesi András kritikája több irányba vág, a *Nyugat* felé csakúgy, mint az előző nemzedék felé, „amely halálmegevítő bátorsággal harsogta el a banalitásokat”. Illyés Gyula a kiüresedett jelszavakat teszi szóvá, nemzedéke kiábrándultságát vallja be. („Becstelenségnek érezném a hazugságot — s ez már valami norma.”) Ebben az ankétban szólat meg József Attila is, és vallomásaiban ilyen vállalások is vannak: „nyűgös és alázatos kisbérese vagyok az eljövendő tisztultabb társadalmi berendezkedésnek, mert az igazság fölismeréséhez idő és elmélyedés kell és ma az emberélet kevés a napi gondok elsorolására is. [...] a napi gondok sokaságát kell megritkítani, hogy a művészetnek s az igazság megismerésének életértelmű örömét mindenki szívéig szivhassa, mint a levegőt. Amit írok, ezért írom.”

A más összefüggésrendszerben már nemegyszer idézett nyilatkozatok — maga az a tény, hogy ilyen széles szórásban szóltattak fel a fiatal magyar írók — az 1929 őszén meghirdetett új helikoni program életképességét bizonyítják. A fiatal-

ság problémái később szociológiai vetületben is helyet kapnak Kuncz folyóiratában — Erdélyen s a magyar nyelvterület határain túlmutatva. És ugyancsak következetes a szerkesztő abban is, hogy figyelemmel kíséri az európai kisebbségek életét. Kuncz Aladár tehát olyan folyóiratmodellt igyekszik kialakítani, amely igazolja az 1929 szeptemberében meghirdetett programot: „Erdélyből kell kiindulnunk s egy szökkenéssel mindjárt olyan magaslatra kell emelkednünk, amelyről nézve az erdélyi sors világszerte lesz.” A szerkesztői törekvés nyilvánvaló, a megvalósulás foka az egyes folyóiratszámok, a közölt anyagok konkrét elemzéséből volna kimutatható — az pedig már a sors közbeszólása, hogy a gyógyíthatatlan betegség megakadályozta a romániai magyar irodalom bizonyos közösségi gondokat oly tisztán látó, nagy formátumú egyéniségét munkája kiteljesítésében.

Gaál Gábor, aki ugyancsak gazdag (Kuncz franciás műveltségével szemben inkább német) kultúra birtokában érkezett Budapestre Kolozsvárra, forradalmi emigránsként, a húszas évek végén még csak ideiglenes lakóhelyének tekintti e várost, sőt tágabb környezetét — továbbra is abban az eszmévilágban él, amelyet magával hozott. Ez a felfoghatatlannul kiderül a Hatvany Lajosnak írt leveleiből. Már a *Korunkat* szerkeszti (a Berlinben lévő Dienessel társszerkesztésben), melyet mégis nehezen találja. 1929. március 3.: „teljesen elvonatkozva élek Kolozsvártól. Nem járok senkikhöz, se írókhoz, se polgárokhoz. Az embereket utcáról ismerem, és a szobában is úgy érintkezem velük, mint az utcán. Ugy veszem észre, igazán nem vesznek be. A magyaroknak emigráns vagyok, a zsidóknak meg keresztény. Hogy ez hova vezet, nem tudom.” 1929. május 15. (későbbi feleségének, Zsánszky Margitnak): „Nem hiszek a Korunkban, és baj lesz a Keletivel. Érzésem szerint rossz napok jönnek. Általában életérzésem mostanában nagyon rossz.” 1929. október 14. (Bárd Oszkárnak, az idegenségérzést ezúttal pozitív programként, a *másság* programjaként fogalmazva meg): „Őn valószínűleg tudja, hogy mi nem vagyunk megelégedve környező világunkkal, s így azokat az eszméket támogatjuk, amelyek ennek a világnak a megváltoztatására törnek. Szeretjük és keressük a nyílt kimenetelt, vállalat és tisztázásokat. Itt is és egyebütt is, mindenütt káosz van, amit le kell győzni. Más szempontunk könyvekkel és emberekkel szemben nincs.” 1929. december 7. (Turnowsky Sándornak): „Sajnos nem mehettem le Marosvásárhelyre. Olyan nagy elfoglaltságot ad a *Korunk*, hogy mostanában még pár órára sem tudom függetleníteni magamat tőle.” 1929. december 26. (Hatvanyinak): „ezeknek a jó polgári ünnepnapoknak az egyedüllétében nem tudom megállni végre, hogy ne írjak Önnek. [...] úgy hallom itt, hogy odahaza márciusban Horthy amnesztiát kérszül adni, s hogy ez az amnesztia név szerinti lesz, s hogy az otthoni szocdem képviselők valami listákkal járnak az igazságügyminisztériumba, amelyen fel volna sorolva mindazok, akikre ennek az állítólagos márciusi amnesztiának feltételül ki kellene terjednie. Az én kérésem lényege mármost az volna: bekerülni ebbe a névsorba.” (Kecskeméti ügyére utal — amelyről újabban tudhattuk meg, hogy Gaál Gábor nem művelődéspolitikai, hanem egyértelműen politikai szereplésért fogták perbe.) Ugyanebben a levélben, talán épp a Kós Károly cikkének következtében is — bár az időbeli távolság közel három hónap — teljes lehangoltsággal ír a *Korunk*-szerkesztésről és a helyszínről: „Különbözik pedig egyre távolodom Kolozsvártól. Az emberek egyre idegenebbek és demaszkirozottabbak. Ez a hely sem az a környezet, ahol elhinnék, hogy az embernek véleménye — a véleménye miatt van. Jó lenne tehát már szabadulni ettől az ijesztő vidéktől.”

Mindez persze a szerkesztésbe is bejátszik — pozitív és negatív értelemben. Fábry Zoltán levelére 1930. március 10-én ezt válaszolja: „A párizsi, berlini és moszkvai emigránsokról szóló ötlete nagyon jó. A párizsit Bölönivel talán meg is lehetne csináltatni. A berlinit pedig, ha Balázs nem csinálja meg, megcsinálhatná Dienes. Viszont nem volna-e helyesebb például, ha a nyári dupla számunkat egy ilyen emigráns számnak szentelnénk? Emigráns lenne ez a szám először azzal, hogy koncentrálnánk az emigránsokat, csak emigránsok írják.” Szalantai Rezsőhöz címezve, folytatja a témát 1930. június 10-i levelében: „S érdekelné nagyon a *Korunkat*, ha vállalná és meg tudná csinálni, az a téma, amire a szlovenszói cikkében utal, nevezetesen a magyar emigráns irodalom története vagy történeti munkája. Azt hiszem, ez olyan egyszerű téma, hogy érdemes volna vele behatóan foglalkoznia s nekünk átadni akár folytatásos közlésben is, ha egész alaposan megcsinálja.” Nem szaporitom a levéldízeteket — a levelek kitarulkozó őszinteségét, hitelességét ellenőrizni lehet a korabeli *Korunk*-számokon. Az a bizonyos 1929. szeptemberi lapszám nem kivétel, nem német súlypontú szám — vagy ha igen, még sok volt belőle. Visszalapozva az első évfolyamokra — 1929-re, 1930-ra is —, mintha valóban világirodalmi lapot, a világkultúrára, a nagyvilágra kitékintő folyóiratot olvasnánk. Aminek a megtermékenyítő hatását aligha lehet kétségbe vonni, információértéke pedig annál nagyobb, minél közelebb állnak a *Korunk*-munkatársak

az ismertett témákhoz, a tudósítás színhelyéhez (lélekben is). És ez többnyire világnézeti kérdés, hiszen forradalmi emigránsok számolnak be a társadalmi haladás világteljeségeiről. Hogy Dienes és Gaál folyóiratának milyen erős volt a kisu-gárzása, azt a kolozsvári *Keleti Újság*, a magyar párti napilap 1929. karácsonyi ankétjában megjelent írói nyilatkozattal szemléltethetjük; Balázs Ferenc unitárius pap-író, aki „bejárta a kerek világot”, és Mészkon telepedett le, azt válaszolja a szerkesztőség körkérdésére, hogy az erdélyi lapok közül csak a *Korunkot* olvassa — minthogy csak azokra a munkákra tud időt szakítani, „amelyek mögött világnézet áll”. (Ez a Balázs Ferenc szólalt meg az *Erdélyi Helikon* 1930. januári, említett ankétján is.)

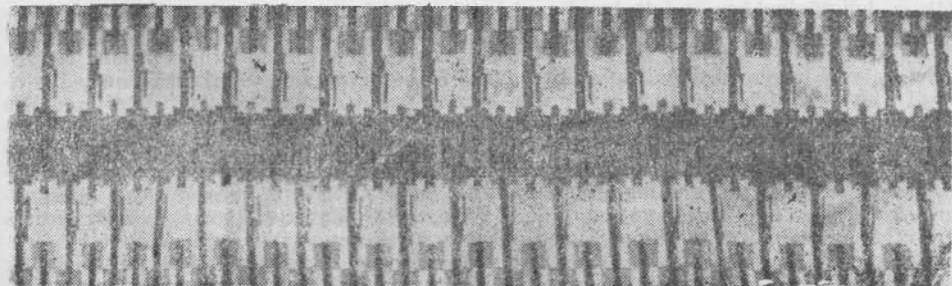
De nem kevesen lehettek olyanok is, akik a *Korunkkal* kapcsolatban Kós Károly véleményét osztották. Hogy Gaál Gáborra serkentően is hatott volna a lapot a *Helikonban* ért súlyos bírálat, a *Korunk* közeli számain nem lehet lemérni. Azzal párhuzamosan viszont, hogy a munkatársak aránya később eltolódott a romániai magyar írók és publicisták javára (Tóth Sándor mutatta ki ezt, statisztikailag), természetesen a témaarány is módosult. 1930 januárjában azonban még — amikor Kuncz a *Fiatall magyarok* ankétot közölte — a *Korunk* döntően a világtételek lapja, az orosz szocialista tervgazdaságtól az amerikai nők szexuális szabadságáig szemléli a világproblémákat. A valóban feltűnően túlsúlyban lévő német könyvismertetések között két olyan cikket találunk ugyanakkor, amelyek már most párhuzamok létezését is sejtetik. E két recenziót a *Helikon* új ankétján szereplő írók jegyzik: Illyés Gyula, illetve Balázs Ferenc. Illyés egy verskötetéről, Berda József verseiről ír — és a szöveg több ponton összehangzik a *Helikonban* olvasható nyilatkozatával: „A költő dolga, hogy magán át kifejezze korát és előremutasson. Ha korát hűen és becsületesen fejezi ki: ebben automatikusan már benne lesz a továbbmutatás is.” Ifjú költőitársának egyedül a passzivitását kifogásolja; de önmagán kívül ironikusan hozzáteszi: „De hát rajtunk, pár »mániákuson« kívül, hiszik azt önök, hogy az emberek nagy részét valóban eszi ez a világszemlélet? Vagy annak hiánya? Berda József nem kimondott szocialista, de őszinteségével mégis a fejlődést, a tisztulást szolgálja. Mert igazi mélyen látó költő, ha még kicsit ingadozik is (nagyon fiatal). Ez a tisztán látás és önmagának ez a leleplezése pedig többet ér minden frázis-hangskodásnál.” Ugyanazon az oldalon Balázs Ferenc a *Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéről* számol be — hiányolva, de az adott keretek közt megértve a gazdasági-társadalmi szempont háttérbe szorítását a kötet tanulmányjaiban. („Ezt az égetően szükséges munkát, az emberek egymáshoz való viszonyulásának tanulmányozását nem múzeumnak, hanem valami más fajtájú egyesülésnek kell elvégeznie.”) Targyszerűen bírálja az összeállítást, s megjegyzi, hogy célravezetőbb lett volna kiadni egy székelyföldi lexikont vagy például egy könyvet „Mik a feladataink? címen, amely a reánk váró tudományos feladatokat összegezte volna a további kutatás rendszeressé tétele érdekében”. Az 1930. januári *Korunkban* ez a két tétel mindössze három oldalt jelent (3,75%) — perspektívában azonban sokkal többet. Néhány év múltán Gaál Gábor már nem érezte idegennek magát Kolozsváron, a *Korunk* sem maradt „idegen” szemle. G. G. honossá, sokak tanító-mesterévé lett, akire nemcsak közvetlen pártfoglaltjai emlékeznek szeretettel, hanem a világnézeti másképpen indult egykori tanítványok is felnéznek rá. (Sütő András, Jánosi János és Székely János említett írásainál jobb példát nem kell keresnünk — el sem kell jutnunk a filozófiánál megmaradt tanítványokig.)

Egy „kis” kerülővel tehát visszajutottunk a maradandó azonosságokhoz és maradandó különbözőségekhez. Ezt a kerülőt ugyanígy meg kellene tennünk a *Termés* vitatott Szabédi-cikkével (Méliusz A *Hétben* róla beszél), az asszimilációs-kérdést visszahelyezve az akkori szövegkörnyezetbe, vagyis a *48-as Erdély* című zsebkönyv kritikájába. Emlékeztetnünk kellene arra, hogy Krennerrel és főképp Balogh Edgárral vitatva Szabédi azt a kérdésfeltevést tartotta abszurdnak, hogy „vajon Erdély lehetőségeibe nem Bem, az idegenből idevetődött forradalmár-katona pillantott-e mélyebben bele, mint Kossuth s általában a nemzeti illúziókra olyannyira hajlamos erdélyi magyarság?”. S ha Kossuth és Bem viszonylatában a mai történettudomány esetleg nem igazolja is Szabédi állítását, ne feledjük az 1943-ban (!) közölt cikk, *A megállított nap* azon részeit sem, ahol Szabédi a Nagy István mozgalmi dogmatizmusával szemben — Lenint idézte: „Kikutatni, tanulmányozni, kifürkészni, kitalálni, megragadni a nemzeti sajátságot minden egyes országban.” A „nemzeti elfogultság” miatt aggódóknak válaszolta a *Termésben*: „Leninnek ugyanis az volt a véleménye, hogy a szocialista mozgalom nemzetközi egysége »nem a különféleségek megszüntetését követeli, sem a nemzeti különbségek megsemmisítését« — ezt ő »zavaros álom«-nak minősítette —, hanem az alapvető elvek »olyan alkalmazását, mely helyesen módosítja ezeket az elveket a részletekben, helyesen alkalmazza és hozzáidomítja a nemzeti és állami különbségekhez.«. Amikor Sza-

bédi így vitatkozott, nem csupán elfogultságait árulta el, hanem realitásérzékét is — jövőérzékét, mondhatnánk. Mert kell-e még bizonyítanunk, hogy a történelem mennyire „neki” dolgozott? Hát még ha figyelembe vesszük, hogy ugyanitt a nemzetiségek s a nemzet viszonya is milyen komolyan foglalkoztatja, elítélve a nemzeti türelmetlenséget, kívánatosnak tartva a „hatalmas barátkozást”, de óvatosan használva az „elfogulatlanság” fogalmát. (Minderről bővebben szólhattam a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1980. 2. számában, *Szabédi László és a Termés* című tanulmányomban, itt csak jelezni kívántam némi összefüggéseket.)

Am a kérdés tovább bonyolódik, ha az „asszimiláns”-ügyet további példákkal toldjuk meg — Szabédi szemléletével vitatkozva. Mindkét példát 1929 decemberéből, a „Vallani és vállalni” idejéből vesszük (vagyis vitánk Szabédivel csupán elvi — nem a konkrét helyzetre, a második világháború, a fasizmus éveire vonatkozik). A gyávaság-vita lezajlása után, 1929. december 24-én *Spectator*, azaz Krenner Miklós nagy cikket irt az *Ellenzékben* a kisebbségi passzivitásról, elfáradásról („a Helikon körül olykor támadó tájékozásokról, felekezeti súrlódásokról, az erdélyi lélek-ről, a kisebbségi magyar nyelv romlásáról” is szól benne); a *Leajzódás* című *Spectator*-publicisztika a cselekvést sürgeti, ilyen mozgósító szavakkal: „Csak önmagunkra várhatunk, saját eszmélésünkre, saját akaratunkra, önkéntes és gyors átalakulásunkra. Csak önmagunkból merithetünk, de sietnünk kell, amíg van hová vedret lebecsátani, mielőtt az aszály minden belső kútfejet el nem apaszt.” E szöveget olvasva, föltehető-e még úgy a kérdés, bántó elkülönítéssel, hogy: igenám, de ezt egy „asszimiláns” mondja...?! Vagy idézzük Molter Károlyt, a *Keleti Újság*-ból, 1929 karácsonyán, az *Erdélyi műhely* című közreadott szerkesztőségi ankét alapján. Molter ebben a nyilatkozatában Kassákot említi (többek közt), s eszébe jut róla egy előadása a marosvásárhelyi munkásotthonban: Kassákról beszélve a vásárhelyi munkásoknak, Molter elgondolkozik azon, hogy e proletáregyüttesnek tüzes riadót kellene zúgni a fülébe a nemzetiségi gondokról, tudatosítva benne, hogy kisebbségi szegények vagyunk; vagyis a nemzetiségi és osztálynyomás szétválaszthatatlan voltára s az erről való olykori megfélemezésre éppen egy „asszimiláns” figyelmezteti a kortársakat — „könnyű volt Marxnak és Leninnek, könnyű még Kassáknak is” felkiáltással — molteri humorral, de a lényegre tapintva, tulajdonképpen nagyon komolyan...

Kinek van tehát igaza? Minél közelebb kerülünk a tényekhez — a szövegekhez — (viszonylag keveset idéztünk, a gazdag lehetőségekhez képest, el sem jutva például a *Korunk* népfronti szakaszához, a Vásárhelyi Találkozóhoz), a kérdések és a válaszok annál bonyolultabbak. De bizonyára hitelesebbek is. Mert realisabban mutatják az egyénben, csoportban, nemzetiségben-népben gondolkodás és cselekvés lépcsőfokait.

Kozma Erzsébet: Ritmus (faliszőnyeg)

Gaál Gábor sorsának tragikuma

I.

Amikor 1954 augusztusában örökre lehunyta szemét, nemcsak az elmúlás örök emberi fájdalma miatt éreztük tragikusnak a pillanatot, hanem azért is, mert a két világháború közötti *Korunk* legendás szerkesztője, a felszabadulás utáni romániai magyar szellemi élet legjelentősebb személyisége aránylag fiatalon, befejezetlenül, sőt legnagyobb részben begyűjtetlenül és rendszerezetlenül maradt életművel, méltatlan vádaktól és koholmányoktól sújtottan távozott az élők sorából. Tragikusabb és felkavaróbb helyzet alig képzelhető el, az emléket megőrkítő írásokban (Janésó Elemérnek az *Utunk* 1954. augusztus 27-i, Földes Lászlónak az *Igaz Szó* szeptemberi számában megjelent cikkében meg a magaméban, amely a szeptember 9-i *Előre*-ben látott nyomdafestéket) a tragédia vagy a tragikus szó mégsem fordul elő. Egyrészt mert akkoriban kimondva vagy kimondatlanul, de mindenképp erőteljesen tartotta magát a Lunaacsarszkijig visszavezethető voluntarista felfogás, miszerint tragédia és szocializmus egymást kölcsönösen kizáró fogalmak, a kizsákmányolás megszüntetésével a szocializmus alapjaiban törli el a tragédiák megszületésének lehetőségét, másrészt mert az új világ harcos (túlságosan is harcos) építésének hangulatában a dilemmákat, konfliktusokat, igazságtalanságokat felvető vagy ilyenekre utaló írások nagyon nehezen, a kollektív éberség mérlegén gondosan megmértve, többszöri megfontolás után kaphattak csak zöld utat.

Miről irtunk hát? Mindenekelőtt személyiségének kivételességéről, tevékenységének sokoldalúságáról, a romániai magyar irodalom fejlődésében játszott rendkívüli szerepéről s a szerep tágabb földrajzi és szellemi határok között is szét-sugárzó erejéről. „Gaál Gábor három évtizeden keresztül a magyar irodalom egyik legjelentősebb őrállója volt” — állapította meg Janésó Elemér. Földes a valóság-irodalom Gaál Gábor-i koncepcióját vázolta fel, hangsúlyozván, sőt kissé túl közvetlenül hangsúlyozván, hogy „az író hőseiben saját erkölcsi eszményéről vall”, magam pedig főként az „itt és most”, a társadalmi elkötelezettség és az időszerezés értelmezésével kapcsolatos kérdéseket boncolgattam, alapjában talán nem helytelenül, de mindenképp árnyalásra szoruló módon. És emlékeket idéztünk, ismét és újra emlékeket.

Ha valaki ma olvassa ezeket az írásokat, lehetetlen észre nem vennie, hogy bennük sok vonatkozásban meglehetősen pontosan tükröződik a több mint negyedszázaddal ezelőtti realizmus-, szocialistarealizmus-fogalom, épp ezért a meghatározásokat többnyire szorongatóan szűkeknek, kirekesztő jellegűeknek érezzük. Sőt, mintha nem is egészen Gaál Gábor munkásságát és nézeteit próbálnánk összegezni, hanem úgy és azt idéznénk fel a *Korunk* és az *Utunk* hasábjain megjelent írásai-ból, s azt elevenítenénk fel emberi vonásaiból, ahogy és ami a marxistának—leninistának minősített 1954-es vélekedésnek meg a kommunistáról kialakított általános képnek megfelel. A nekrológok ugyanis közvetve tagadják a négy évvel korábban, Gaál *Valóság és irodalom* című kötetének megjelenése alkalmával megfogalmazott és cáfolat nélkül maradt dogmatikus szentenciákat. Ezért nem egy általános kialakult képet rögzítenek, nem annyira a maradandó igazságot próbálják a lehetőségekhez, adottságokhoz képest megközelíteni, hanem egy nagyon is időhöz kötött jelenséget, a megbélyegzést hivatottak visszautasítani. Főként ezzel magyarázható — nézetem szerint —, hogy Janésó Elemér az *Utunk* szerkesztésében és a haladó hagyományok ápolásában Gaál Gábor „régebbi munkásságának folytatását [látja] a felszabadulás nyújtotta gazdag lehetőségek között”, ezért mondja Földes, hogy „az *Utunkban* úgy tanított, mint annak idején a *Korunkban*”, s ugyancsak ezért próbálom én az *Utunk*-szerkesztő vonásaiból visszakövetkeztetni a *Korunk* legendás mindenesére, akit nem ismerhettem. Egyáltalán ezért kerül mindhármunk írásában egyenlőségi jel a *Korunk* és az *Utunk*, a harmincas és az ötvenes évek irodalmi koncepciója közé. A könnyedén odavetett és az összehasonlítás próbáját ki nem álló feltételezés az igaztalan kirekesztést igyekszik elhárítani.

Nem véletlen az emlékező elemek túltengése sem, ezek az adott körülmények között nemcsak tág teret nyitnak a szubjektív megítélésnek, hanem egyben tagadnak is bizonyosfajta értelmezést — amit az emlékezőt kiegészítő, értelmező és viszonyító elemek szerepének mérlegelése felől is megközelíthetünk. Janésó Elemér

írása, mely relatíve jóval több értékelő momentumot tartalmaz, mint akár a Földesé, akár az enyémet, akár mindkettőnké együttvéve, egyben bizonyos dogmatikus megítéléseket is átvesz — megszelídített formában. Amikor két egymás után következő mondatban arról ír például, hogy „a legnagyobb örüllők egyike”, „mindannyiunkhoz hasonlóan sokszor tévedett”, viszont mindig megtalálta „azt az új hangot, munkaterületet vagy feladatvállalást, ami újból előremutató”, épp ezért a tévedések állítólag semmit sem vonnak le „történelmi jelentőségéből” (!) — úgy érezzük, mintha a négy évvel korábbi ítéletek egyes tételei éledtek volna újjá, méregfogukat vesztett alakban. Földes írásában ezzel szemben egyetlen bírálati észrevétel sincs, s az enyémet (amely különben a gondolatokat néha belefullasztja az emlékek részleteibe) szintén csak egy általános és meglehetősen semmitmondó utalás fordul elő; „voltak [...] tevékenységének korlátai is, de egész műve mögött érezhetjük” stb. stb. — ami önmagában (ti. a bírálat kiiktatása önmagában) nem különös dicsőség (a mai értelmezés joggal vet fel számos bírálati szempontot), de akkoriban védelmet nyújtott a köztudatban élő és ható számos téves bírálati elem nyomásával szemben. Hogy bizonyos tételek esetleg mást is jelenthetnek, mint amit legközvetlenebb értelmük sugall, hogy hirdetésük mögött nem szükségképp valamilyen állítást, hanem esetleg valaminek az elfedését vagy tagadását kell keresni — az akkoriban nemigen járta meg az eszünket, legalábbis az enyémet nem. Mint ahogy azon sem igen töprengtem: vajon Gaál Gábor tevékenységének a Jancsó Elemér cikkében meg az enyémet kiemelt sokoldalúsága, a sokféle ágazó tevékenység nem vezet-e esetleg szétaprózódáshoz, az alkotótevékenység szétforgácsolásához? Vajon a Rubens mitológiai hőseire méretezett feladatmennyiség csupán az új élet építésének lendületével és lázával meg a negyvenes évek végén, az ötvenesek elején jelentkező szakemberhiánnyal függ össze, vajon nincs-e benne része az egyre erősödő intézményesített bizalmatlanságnak is, mely előbb kitüntető szimpátiájával tette próbára Gaál Gábor (és számos más, idősebb és fiatalabb kortárs) teherbíróképességét, majd kirekesztő és megbélyegző acarkodásával sújtotta őket porba?

A ki nem mondható tragédia szó, a pontosan néven nem nevezhető jelenség helyel-közzel össze nem illő fogalmak és megítélések társításához, mai távlatból tragikomikusnak tűnő logikai vagy gondolati bukfenckhez vezetett, jelezvén, hogy a valóságban bizonyos alapvető viszonyok és fogalmak tragikusan elferdültek.

II.

Hogy olyan felfogás szülessék, amely nem közvetett módon, körülírásokkal érzékelteti a lényegét, nem is csupán a sorscsapásban, a korai halálban keresi a tragédiát, hanem a biológiai tényezők mellett a társadalmi, történelmi, ideológiai vonatkozásokat és körülményeket is figyelembe veszi, amely a jelenségek mellett az összefüggéseket is vizsgálat alá vonja — ahhoz több mint másfél évtizednek kell eltelnie. Nem a passzív csodavárás tizenöt-tizenhét éve ez, hanem a dogmatizmus részéről a hadállások védelmezésének és a taktikázó visszavonulásnak, az alkotó marxizmus erői részéről pedig a fokozatos és veszélyektől, lépreccsalásoktól sem mindig mentes előnyomulásnak az időszaka.

A dogmatizmus kezdetben tagadja vélekedéseinek dogmatikus voltát, nem a saját ítéleteit tartja felülvizsgálásra szorulóknak, hanem a vele szembenálló erők (felfogások) soraiban (megnyilvánulásaiban) keresi a támadható elemeket. Hol eleve elvtelennek, hamisítónak, a fő veszélyt hordozó revizionizmus megnyilatkozásának minősít mindenfajta felülvizsgálási, korrigálási kísérletet, hol meg az ellentétes véleményekben igyekszik kifogatható, dogmatikussá torzított vonásokat kimutatni. Ha veszélyeztetve érzi hadállásait, tele szájjal hirdeti, hogy végveszély fenyeget mindenfajta társadalmi és emberi értéket.

A tragédiához — közismerten — jelentős ügy és legalább egy fejjel az átlag fölé emelkedő hős szükségeltetik.

Az ötvenes évek második felétől kezdve a nyilvánosság előtt (sajtóban és könyvek lapjain is) főként Gaál Gábor két régi, igazságtalanul meghurcolt munkatársa, Balogh Edgár és Méliusz József tanúskodik újra és újra a *Korunk* és szerkesztője örökségének rendkívüli értékéről, jelentőségéről, az alkotó gondolatot ösztönző voltáról. Hogy kettejük álláspontja jelenleg a *Korunk*-örökség megítélése tekintetében néhány lényeges ponton eltér, sőt szembenáll egymással, mit sem változtat azon, hogy a hatvanas évek közepéig írásaik más-más módon azonos célt szolgáltak, és egy irányban hatottak. Balogh már *Egyenes beszéd* című gyűjteményes kötetébe (1957) több olyan írást vesz fel, mely első ízben a régi *Korunk*-ban látott nyomdafestéket, s a két világháború közötti folyóiratról 1964 és 1972 között

megszületett emlékező és értékelő írásai elő-, illetve utószóval ellátva, később könyv alakban is megjelennek (*Itt és most*, 1976). Méliusz publicisztikai munkásságában is fokozatosan mind nagyobb és nagyobb teret követel magának a *Korunk*-tematika, s miközben megírja az egész romániai magyar irodalom párját ritkítóan szép esszéjét a folyóirat szerkesztőjéről (*Gaál Gábor arca*), kötetében (*Kitépelt naplólapok, Az új hagyományért, Illúziók kávéháza, Kávéház nélkül*) szinte lépésről lépésre érzékelhetővé válik a folyamat, ahogyan az egykori élményi munkásságának meghatározó elemévé, tengelyévé, szüntelenül jelenlévő viszonyítási alapjávé nő, már-már a világmindenség fix pontjává.

A könyvtárak csendjében is folyik a gyűjtő, rendszerező munka, lassan egymás mellé kerülnek a teljesítmény nagyságát és a mögötte álló szerkesztő alkotó erőfeszítéseit érzékeltető dokumentumok. Még az emlékezés első hullámát jelentő nekrológok megjelenése előtt, sőt Gaál Gábor halálát is megelőzően, 1953 októberében a Bolyai Tudományegyetem Dialektikus és Történelmi Materializmus Tanszéke, főként Tóth Sándor ügybuzgóságának köszönhetően, felveszi tudományos tervébe a *Korunk*-kutatást, s 1954 őszén a munkatársak és tanítványok egy csoportja, az Irodalmi Könyvkiadó kolozsvári fiókjának megbízásából hozzáfog Gaál felkutatható írásainak összegyűjtéséhez és rendszerezéséhez. 1956 tavaszán az anyag összeáll, körvonalai kezdenek kibontakozni.

Az általános körülmények is kedvezőknek mutatkoznak: 1956 novemberében a Központi Ellenőrző Bizottság érvényteleníti az 1950 májusában hozott kizárási parthatározatot, és Gaál Gábort — post mortem — rehabilitálják.

Hogy az eredmények mögött mennyire különböző erők és tendenciák mérkőzése, erőviszonyainak alakulása rejlik, hogy a kérdések nyilvánosság előtti napi-renden tartásának milyen nagy a jelentősége, azt többek között az is bizonyítja, hogy az összegyűjtött és rendszerezett, később ismét átnézett és újraszerezett anyag megjelenésére még kerekén nyolc évet kell várni.

Teljes frontáttörésről — nézetem szerint — csak 1964-ben, Gaál Gábor halálának tizedik évfordulóján beszélhetünk. Mind a megemlékezés méretei (a hazai sajtó mellett több magyarországi lapban és folyóiratban is megjelennek méltató írások és tanulmányok, a *Kortársban* például sorozatban mindjárt az év elejétől kezdve), mind az értékelések és minősítések lényegesen különböznek a tíz évvel korábbiaktól. Már nem arról van szó, hogy marxista—leninista folyóirat volt-e a régi *Korunk*, hű és nagyvonalú harcosa volt-e az ügynek a szerkesztője vagy sem. Különbségek a vélemények között főként abban a tekintetben tapasztalhatók, hogy egyesek a teljesítményt rendkívülinek mondják, mások meg főként vagy csupán a többi antifasiszta sajtótermékkel közös vonásokat emelik ki. És új szakaszt jelez az is, hogy Gaál Gábor válogatott írásainak kötetei ettől fogva kezdenek megjelenni, hogy a *Korunk*-irodalom ezután duzzad érből folyóvá.

A körülmények drámai fordulatoktól tarkított alakulása után a 64-es megemlékezés jelzi, hogy tisztázódtak bizonyos alapvető kérdések, létrejöttek a feltételek Gaál Gábor valóság-hű portréjának megrajzolásához, távlatilag pedig egy *Korunk*-monográfia megírásához. A lehetőségek első részét Tóth Sándor 1971-ben megjelent alapvető munkája váltja valóra (*G. G. Tanulmány Gaál Gáborról, a Korunk szerkesztőjéről*). Körülhatárolt témánk nem teszi lehetővé, hogy az egyöntetű méltatással fogadott mű minden vonatkozására kitérjünk, hogy a szerkesztőről, a filozófusról, az esztétáról, az irodalmi vezérről megrajzolt képet egészében vizsgálat alá vegyük, mindössze azt jegyezhetjük itt meg: a napjainkban is érvényes tanulságokat kutató új, teljesebb és igazabb kép Gaál Gábor tragédiáját is új megvilágításba helyezi.

Elsősorban nem a körülményekben, a forradalmi emigráns zaklatott életfeltételeiben, a kiutasítás állandóan feje fölött lebegő veszélyében, a szűkös viszonyokban, sőt nem is az időt rabló, alkotói lehetőségeket felemészítő sziszifuszi szerkesztői, lapkiadói és terjesztői munka tonnás súlyában kell keresnünk — a tanulmány szellemében — a tragédia koordinátáit, hisz ezekből az erőfeszítésekből végül is egész életművel felérő folyóirat (Méliusz meghatározása szerint európai jelentőségű és csupán az *Europe*-pal összemérhető időszak kiadvány) születik. A felsorolt körülmények mindössze díszletelemek egy hősi küzdelemnek, mely az úgy diadalra jutása után, változott keretben, változott körülmények között válik meghasonlást előidézően tragikusává.

A tragikumot Tóth könyve eszmei síkon a dogmatizmus nyomására született visszakozásokban, ideg- és önértékelőmorzsoló kényszerhelyzetekben és kényszercelemekedetekben mutatja fel. Hadd világítsuk meg a fentieket egy példával: a monográfia *Avantgarde és realizmus* című fejezetében Tóth Sándor meggyőzően bizonyítja: Gaál realizmus-, szocialistarealizmus-fogalma (előbb új realizmust, majd szocialista realizmust mond) nem hszható közös nevezőre a negyvenes-ötvenes években

bekövetkezett szűkítésekkel és torzításokkal, amelyek „tulajdonképpen egy konzervatív kispolgári izléshez igazodnak”, sőt abszolutizálják azt. „Realizmus-konceptiója az életet szolgáló művészeti forradalom talájan az avantgarde-vivmányok felhasználásával, az avantgarde-ot megszüntetve-megtartva épült.” (135.) Vagyis a szocialista realizmust a *Korunk*-szerkesztő Gaál nem egy keresztül-kasul meghatározott, szavakban sokszínűsége hirdető, a gyakorlatban viszont csupán egyfajta (nagyjában-egészében mikorealista) értelmezést és szemléletet engedélyező s még a stílustörekvéseket is szűk korlátok közé rekesztő alkotási módszerként értelmezte, hanem a haladás szolgálatában álló, szüntelenül megújítható és megújuló világnézet-ideológiai irányzatként. Könyvének a felszabadulás utáni tíz évet (sommásan) tárgyaló fejezetében, az *Epilógusban* viszont Tóth Sándor is kénytelen konstatálni, hogy a dogmatizmus időszakában, mikor „a hivatalnoki szemlélettel megterhelt adminisztratív irányítás [...] valóságos mágneses anomáliaként zavarta meg a szellemi életet”, „doktrinér vonásokat ismerhetünk fel [Gaál Gábor] irodalomszemléletében, valamint ennek indokolásában”. „Miközben általában szembe fordult a szektás fogantatású szűkkeblűséggel és bizalmatlansággal a múltbeli értékek iránti megbecsülés elvéért, az általános nyomás alatt nemegyszer maga is hasonló hibákat követett el.” (223—225.)

Ha az elmondottakat tovább konkretizálva az 1947-es Toldi-vitára gondolunk, s azt fontolgatjuk, hogyan juthatott el Gaál, a realizmus minden értékét magába olvasztó koncepciójának hirdetője a szűkkeblűség ott megnyilvánult fokáig — megborzadunk és elszomorodunk a két álláspontot elválasztó szakadék láttán. Feltételezésekbe bocsátkozhatunk ugyan (újabb könyvében, a *Rólunk van szóban* Tóth is ezt teszi), de az ítélőképesség végzetes kibicsaklására mentséget nem találhatunk, még ha a jó szándékot elvileg nem is vonjuk kétségbe. Nem vitás ugyanis, hogy Benedek Marcell reális jelenségek mérlegelésén alapuló hagyományfélő álláspontjának (*A láthatatlan tanítvány...*) zajos visszaverése közben Gaál Gábor az esztétikai kategóriákat mellőzve, egy szociológiai, mégpedig szűken és problematikusan értelmezett szociológiai fogalmat próbál Arany hősére rákényszeríteni, ezen az alapon igyekszik népi hős voltát kétségbe vonni (...és ami a fentiekből látható).

Mivel magyarázhatók Tóth véleménye szerint a doktrinér vonások? Gaál „nem lekesedett a dogmatizmusért” — mondja —, de „alapos oka volt ennél fontosabbnak tartani a megnyíló szocialista perspektívát, mégpedig nem csupán [...] szubjektív [...] meg gondolásból”. „Szocializmus vagy kapitalizmus alternatívája azokban a drámai negyvenes években Gaál Gábor számára nemzetiségének léte vagy nemléte alternatívájaként konkretizálódott. Ebből a perspektívából a vulgárizáló dogmatizmus jelentkezése csak szepelő volt a várva várt szocializmus arculatán, a kezdeti nehézségek járuléka, múló zavara” (222—223.).

Ebben a komplexebb megközelítésben a korai halál tragédiája is többhúrúvá válik. Tóth Sándor sóhajos bánkódással említi, hogy Gaál Gábor nem érthette meg az alkotó marxizmus újabb szakaszát, nem vehette szemügyre és nem teljesíthette ki az új perspektívában életművét, mint Fábry Zoltán tette. Mi a be nem következett lehetőség súlyának érzékeltetésére hozzávehetjük Lukács György példáját is, elképzelhetjük, mennyivel csonkább volna életműve *Az esztétikum sajátossága* és az *Ontológia* nélkül.

A Tóth könyvében körvonalazódó vonások új megfogalmazásra találnak, és — témánk szempontjából — fontos elemekkel gazdagodnak Rác Győzőnek a monográfiáról írt tanulmányában.* „Kegyetlen és szomorú játéka az igazságszító történelemnek — írja Rác —, hogy Gaál Gábor, akiben egy európai rangú gondolkodó tehetség kereste a teljes realizálódás lehetőségét, kettős értelemben is áldozata volt ezeknek a súlyos következményekkel járó torzulásoknak. Egyrészt, mert a látátnak ez a szellemi életre súlyosan ránehezülő átka a negyvenes évek végén és az ötvenes évek legelején Gaál Gábor munkásságában is pusztított, másrészt, mert éppen ezzel a láttatással sikerült Gaál Gábort az emberi kálváriák minden stációján végigüzni, s munkásságának tényleges művelődéstörténeti jelentőségét cáfolva, egy időre kitagadni kultúránk kiemelkedő jelentőségű képviselői közül.”

Hogy a történelem hosszú távon igazságszító — azt magam is vallom, még ha motoszka is bennem a kétely, hogy Rác Győző egy mértékkel méri a távokat, én meg mással. Lényegesnek azonban megfogalmazásában a jelenségek forgandóságának, erre is, arra is mozduló alakulásának és potenciális többértelműségének az érzékeltetését tartom, mert — jól tudjuk — a tragédia elemei és jelenségei ilyenek. És nem taktikai egyensúlyozgatásoktól meghatározottak, hanem kettősségében

* A legendától a valóságig; megjelent A lírától a metafizikáig (Esszék, tanulmányok, kritikák. Buk., 1976) című kötetben.

is következetesnek vélem álláspontját, amikor egyrészt megállapítja Gaál Gáborról, hogy „mind emberként, mind gondolkodóként alkalmas arra, hogy mai szellemi életünkben a példakép szerepét töltsé be”, másrészt ismételten hangsúlyozza életművével szemben azokat a bírálati szempontokat, amelyeket Kántor—Láng irodalomtörténetéről szólva már előzőleg is kifejtett (akkor részletesebben): bár „Gaál dogmatizmusa valóban olyan írásokban jelentkezett, amelyek »választékosabb hangjukkal, íráskultúrájukkal, megalapozott érvelésükkel tűntek ki« az akkori lapok szürke átlagírásai közül [mindezeket Tóth Sándor állapította meg — P. Á.], mégis objektíve ártott, éppen mert érezhető volt bennük »a hatalmas tudás tekintélyt parancsoló ténye«, és ezért »meggyőzőbben« is hatott, mint a közhelyek ismétlésére építő dogmatizmus.” Kegyeletsértőnek sem tartom az idézetet, hanem az emlékezés első hullámában sokszor emlegetett megállapításnak a jelentkezését vélem benne felismerni, annak az elvnek a gyakorlati lehetőségek felmérésében való megnyilatkozását, miszerint Gaál sokrétű és sokoldalú tevékenységét az élő irodalom igazolja. Pontosabban: azoknak a feltételeknek a rögzítését, amelyek Gaál Gábort alkalmassá teszik, hogy a jelenben is harcostársunk legyen az irodalom fejlődését gátló akadályok leküzdésében.

III.

A könyvtárnyivá duzzadt *Korunk*- és Gaál Gábor-irodalmat olvasgatva, tanulmányozgatva több olyan emlék idéződött fel bennem az utóbbi időben, ami 1954-ben, az emlékek túltengésének időszakában, valahol a tudat és a tudattalan peremterületén szunnyadozott. Részben a szemérem akkori értelmezése miatt (a személyes benyomásokat lehetőleg személytelen formában illett előadni), részben meg azért, mert felidézésük — ugyancsak az ötvenes években divatos kifejezéssel — „nem használt volna az ügynek“.

Bukarestben éltem akkoriban, és Gaál Gábor (illetve az ő nevében felesége) mint volt tanítványát és ifjú munkatársát két-három alkalommal megkért, hogy próbáljak különböző svájci gyógyszereket megszerezni. Importjukat — értesüléseik szerint — leállították, mert a román gyógyszeripar is elkezdte gyártani őket, de — mint mondta — a hazai készítményektől Gáboron, az orvosok minden bizonykodása, valamint saját „kozmpolitizmusellenes“ beállítottsága ellenére, kiütések, allergiás tünetek mutatkoznak. Nem ide tartozik annak a részletezése, hogyan szereztem meg a gyógyszereket, sem a túlradó öröm esetelése, ami következő találkozásunk alkalmával beteg mesterünkön eluralkodott, engem meg pironkodásra, restelkedésre készített. Ekkori találkozásaink egyik jellegzetessége, számomra eleinte érthetetlen vonása azonban — úgy érzem — nagyon is ide tartozik. Vajon mi lehet az oka — töprengtem —, hogy a közös ismerősökre, bukaresti barátokra vonatkozó mohó kérdéseket követő válaszok után Gaál pillantása kutakodva állapodik meg rajtam, hallgat, néz, fontolgat, s amikor szedelőzködni akarok, hogy ne zavarjam, marasztal, újabb kérdéssorozatot tesz fel, majd ismét ugyanúgy néz, hallgat, mérlegel? A jelenségre akkor kaptam magyarázatot, amikor a harmadik-negyedik kitartott szünet után ezzel fordult hozzám: „Mondja, drágám (minden tanítványát és majdnem minden munkatársát így szólította), maguk ott, Bukarestben, hogy látják?...“ — és következett az ideológiai front, az irodalom várható kampányainak, eseményeinek alakulására vonatkozó kérdés, amely távolról talán kapcsolódott az ő személyes helyzetéhez is, de erre vonatkozó közvetlen kérdéseket ő soha nem tett fel.

Tóth Sándor mondja a *Korunk* 1973-as évkönyvében megjelent interjújában, hogy első kézből tudja: már 1946 nyarán olyan képtelen koholmányok keringtek különböző körökben, miszerint „Gaál Gábor egy szocdem típusú opportunizmus képviselője lett volna“, amit a vádaskodók szerint az is bizonyít, hogy a népfrempolitikát „az elvtelen liberalizmust palástoló népfrempolitikát“ fejlesztette a Sztruve-féle legális marxizmussal állítólag egy húrton pendülő, legálisan megjelenő lapjában, a *Korunk*ban. A nélkülözhetetlenségüket ilyen és hasonló elmeficamokkal bizonyító gátlástalan percemberké, „szürke eminenciások“ terjesztették az életveszélyes rágalmat, amelyekhez képest az ötvenes évek dogmatikus bírálatai erejüket veszített fuvallatoknak tűntek. Én nem 1946-ban, hanem jóval később, 1953-ban, ha jól emlékszem, második, gyógyszerekkel kapcsolatos találkozásunk alkalmával figyelhettem meg a nem mindennapi érdeklődést, a feszült figyelmet, ahogy Gaál Gábor egy kitartott szünet után hirtelen felélénkült, amikor véletlenül kiejtettem egy ilyen percemberke, egy élvonalba nem jutott, de mindent — és valószínűleg mindennek az ellenkezőjét is — elintézni képes akkori „vonallovag“ nevét... A betegség előrehaladása miatt fél órára korlátozott találkozásunk

során újabb és újabb témák kerültek szóba, de Gaál Gábor mindegyre visszatért az illetőre, körülményeiről, megnyilatkozásairól érdeklődött, végül pedig azt mondta: „Sok mindent mondanak róla, talán az ellenség keze is benne van a dologban, de én tudom, hogy az illegálitásban a legnagyobb fokú odaadásról és elvtársias szellemről tett tanúságot.” És csaknem egy év múlva, legutolsó, most már fél óránál is rövidebbre méretezett találkozókon ismét szóba hozta az illetőt, búcsúzásakor pedig megkért, hogy ha találkozom veled, adjam át üdvözlét. Mélyen a szemembe nézett, amikor ezt mondta, majd váratlanul hozzátette: „Maradjunk mi jó barátok, drágám.”

Nekem mondja ezt, a húszegynéhány éves zöldfülűnek? — morfondíroztam a kítüntetető gesztustól megrendülten. Nekem, aki messianisztikus fellángolások és időnkénti kiborulások között hánykolódom? Aki a szóban forgó harmadiknak az odaadását és elvtársias szellemét nem ismerem, csak semmin fenn nem akadó, borotvaéles esztét, amellyel időnként meglepő, az én fejemben soha meg nem forduló gondolatokra, rendszerint jelentéktelenségünket, gyarlóságunkat, eltiporhatóságunkat ecsetelő, félelemmel és büntudattal eltöltő következtetésekre jut? Vajon Gaál Gábor sem érezte akkoriban mondatai mögött — jut eszembe most, amint az emlékeket felidézem — a teljes gátlástalanságot? Vagy ne tudta volna, hogy az illető elvtársianak semmiképpen sem mondható szellemben, ahol csak teheti, igyekszik őt elzárni? Esetleg az ellenségnek is megbocsátó, már-már nem evilági irgalmasság kerítette volna hatalmába, amikor ezt mondta? Egyik feltételezés sem tűnik valószínűnek. Akkor hát betegem, ágyhoz kötöttem és fáradékonyan is taktikázott volna? Egyik megnyilatkozása lett volna ez a Tóth Sándor által feltételezett mérlegelésnek, két rossz közül a kisebbik választásának? A sűrűn visszatérő kérdésekkel afelől akart volna megbizonyosodni, hogy van-e, lehetséges-e valamiféle kölcsönös egyezség, esetleg az én üzenetvivő közvetítéssel? Az olyanra megható búcsúmondat amolyan engesztelő simogatás lett volna, amiért eszköznek használ a játsszámában? Őszintén szólva így, ebben a formában ezeket a feltételezéseket sem tartom túlságosan valószínűeknek. Sokkal inkább azt hiszem, hogy az igazság bizonyos elemei itt is, ott is fellelhetők, hogy az ellenségeinek, ellenfeleinek megbocsátani nem nagyon tudó Gaál Gábor a közös ügybe vetett hit meg a történelmi helyzet együttes mérlegelésének eredményeként viselkedett úgy, ahogyan viselkedett, s ha a közeledési kísérletet magában reménytelennek, kudarcra ítéltnek tartotta is, nem akarta, nem akarhatta elszalasztani az esetleges lehetőséget. Áldozat volt, de nem a hatalmon kívül álló kárvallottja az eseményeknek, ilyenformán nem engedhette meg magának a luxust, hogy élesen szembeforduljon üldözőjével. Az ő lehetőségei arra korlátozódtak, hogy szelidebb, enyhébb következtetéseket vonjon le a közönségnek mondott és már-már irracionális magasságokba emelt elvi alaplól. Ez viszont azt jelenti, hogy Rác Győző „kettős áldozat” meghatározásának első tagját ambivalensként kell felfognunk, olyan tényezőként, mely egyszerre tanúsodik az áldozat-állapot mellett meg ellene is; mely nemcsak passzív alakjában igaz (mármint abban az értelemben, hogy a dogmatizmus adott időpontban Gaál munkásságában is pusztított), hanem cselekvő formában is (Gaál bizonyos mértékben magáévá tette a pusztító dogmatizmus teteleit, mint ahogy többnyire magukévá tették azok is, akik a fizikai meghurcoltatás durvább, kegyetlenebb formáinak voltak alávetve). Ami a tragédiát nem enyhíti, hanem súlyosbítja.

Figyelmem a felismerés hatására fokozottabb mértékben terelődött most már a bírálatok megjelenésétől az önbírálat megfogalmazásáig terjedő időre, életének legkevesebb írásos dokumentumban rögzített, egyben letragikusabb szakaszára. A több mint nyolc hónapra, amikor Gaál Gábor az évtizedek során kialakított marxista filozófiai-irodalmi-művészeti koncepció magaslatáról (a népfronti nyitottságtól, az ifjú Marx felfedezésétől, az első marxista egyetemi előadásoktól), az irodalmi vezérörtornyától, a gondolat, az érzés és eszmélés síkján egyenisi életének második, meredek lefelé vezető útját, az 1951-es önbírálatig. Az ugyanis a támpontok minden hézagossága ellenére kétségtelen: Gaál Gábor, aki nem értett a karrieristák légtornász mutatványaihoz, a fúrosok fülbesugdosásaihoz, eláztató technikájához és figyelemelterelő manővereihez, s akiből a cinizmus gátlástalansága is hiányzott, ez idő alatt a poklok poklát járta meg. A később elhatalmasodó betegség hónapjai csak a szervezetet állították nagyobb, nehezebb erőpróba elé, az öntudatot, az önérzetet, az emberi méltóságot nem.

Minden bizonnyal felidéződött emlékezetében a harmincas évek eleje, amikor az ultrabalos vajásokos József Attilát sújtották a legkegyetlenebb, legigazságtalannabb megbélyegzésekkel és átkokkal, s amikor ő nem szállt ugyan nyíltan szembe velük, nem leplezte le őket, de a folyóirat hasábjain menedéket nyújtott a költőknek, a legjobb, leghatásosabb cáfolatot tette közzé: nagy és igaz emberséget, új

hitet, eszmét, kifejezésmódot megtestesítő verseit. És hányszor találkozott még általa lenézett, különösebb figyelemre nem méltatott, esetleg emigráns volta miatt tudatosan elkerült kiátkozó tendenciákkal, szűk felfogásról árulkodó, mindent a napi taktikázás, az egymás elleni kijátszás szempontjából mérlegelő, agresszív megnyilatkozásokkal! De így, orkánná duzzadva még soha nem tapasztalta őket, ilyen helyzetből soha nem kellett velük megvívnia. Mert most már nem arról van szó, hogy a haladás, a béke, valamilyen közös ügy érdekében mások, akik a dolgokat állítólag jobban, helyesebben látják, rá akarják őt venni valamire, ami ellen gondolkodása, felfogása első pillanatban tiltakozik. A primitívség és agresszivitás gondolama most már személy szerint ellene irányul, és neki senki sem nyújt teret, hogy nézeteit kifejthesse, álláspontját megvédhesse; reákennek minden elképzelhetőt, szűk, prakticista ésszel gigondolható, vádaskodással ráfogható, és töle diadalmasan és türelmetlenül, gőgösen és követelőzve várják... az önbírálatot.

Nem kétséges, hogy a háborús évek hallgatását követő mostani második hallgatás hónapjai alatt Gaál Gábor mérlegre teszi életének, a megélt eseményeknek minden egyes elemét, végiggondolja a dolgokat egyéni, nemzetiségi, országos és általános vonatkozásokban és méretekben. A dolgok paradoxona és sorsának kegyetlensége, hogy 1950-ben, hat évvel az általa meg sem ért XX. kongresszus előtt, valószínűleg nem jut el a jelenségek igazi természetének és összefüggéseinek felismeréséig. Minden bizonnyal nem folyamatot, folyamatokat ismer fel, hanem csupán elszigetelt jelenségeket, csaknem biztos, hogy véletlennek, esetlegesnek minősíti magában azt, ami bizonyos vonatkozásokban és bizonyos értelemben jellemző, elvtársatlan megnyilatkozásnak, ami tudatos rászedés, vagy az is lehet. A szomorú, személyes élményanyag együtt van, de hogy új vízió, a teljes felismerést és továbblépést szolgáló szemlélet szülessék belőle, ahhoz a később napfényre került összefüggések ismerete, a következtetések levonásának lehetősége is szükséges lenne. A hiányzó perspektíva, a nemzetközi helyzet változásokat gátló, lehetőségeket megkérdőjelező jegyeinek, vonásainak hivatalos részről történő egyoldalú és riasztó esetelése, a hatalom túlkapasai és elferdülései elleni kiállásnak az ügybe vetett hit elvetéseként, az emberiség évszázados álmának megtagadásaként való beállítása a vívódást még sokkal gyötrőbbé teszi. És csaknem mindannyiunkat megakadályoz abban (minden valószínűség szerint Gaál Gábor sem kivétel), hogy a reális veszélyeket a nyomasztóvá növesztett képmásoktól megkülönböztessük, hogy világosan elhatárolhassuk az irracionálissá, embertelenné magasztosított, illetve alacsonyított *hitet* (a kettő ebben a vonatkozásban: egy) a kibontakozásban bízó, optimista, de egydimenzióssá és metafizikus jellegűvé soha nem változtatható *meggyőződéstől*. E labirintusok folyosóinak és útvesztőinek magányos bebarangolása, zezzugainak átkutatása, valamennyi mérlegelendő mérlegelése és a kivezető út hiábavaló keresése rejtőzik az önbírálat elismerő és mégis ellenkező, fejet hajtó és az emberi méltóság utolsó maradványát mégis megőrző, engem leginkább Galilei inkvizíció előtti utolsó dühös toppantására emlékeztető magatartásában. A gyötrelmes nyolc hónap mérlegelése rádöbrent egyben a veszteségre, a hiányra, ami Gaál Gábor emlékiratainak el nem készülése, meg nem születése által sújtott és sújt bennünket. Csak sóhajtvá gondolhatunk arra, milyen eszméltető összefüggéseket, tanulságokat ismerhetett volna fel közelmúltjának, közelmúltunknak eseményeiben és történéseiben, ha csak a hatvanas évek végének, a hetvenesek elejének szemével tekinthet vissza rájuk.

IV.

A tragédia célja — mint Arisztotelész katarzis-meghatározásából tudjuk —, hogy „a részvéten és félelmen keresztül az ilyen szenvedélyektől való megtisztulást idézze elő”. A Gaál Gábor-i sors tragikumának összefüggéseit akkor mondhatjuk tisztázottaknak, ha levonjuk a következtetéseket, és megteremtjük a biztosítékokat, amelyek az eset megisméltődését lehetetlenné teszik. Ha azok a kérdések, amelyeket egyesek még ma is kényeseknek minősítenek, megszűnnek kényes kérdések lenni.

Sajnos, nemcsak Gaál Gábor nem írta meg emlékiratait, de Nagy István regényfolyammá duzzadt és esztétikai minőségben ismét legjobb írásainak színvonálára emelkedett önéletrajzi sorozatában sem jutott el a felszabadulás utáni évekig. S ha számba vesszük, ki tudná, kik tudnák a dogmatizmus születésének, tündöklésének és hanyatlásának történelmi folyamatát, nemzetközi, nemzeti, nemzetiségi és személyi vonatkozásaival együtt, közvetlen élmények alapján, valóságúően és az alkotó marxizmus szelleméhez is hűen bemutatni — akkor nem növekedő, hanem csökkenő tendenciával kell számolnunk. Kurkó Gyárfás, a romániai magyar-

ság harminc-harmincöt évvel ezelőtti, nagy formátumú népi vezető egyénisége, aki életének tragédia előtti válságos szakaszában, mintegy önmaga elé szabott házi feladatként, megírta a gyerekeivét megörökítő *Nehéz kenyér* című kitűnő regényét, nem tudja már tapasztalatait tanúságként az utókorra hagyni; Kacsó Sándor két nagyszerű kötetében, amit eddig az olvasó asztalára tett, mindössze a Vásárhelyi Találkozó éveire érkezett el, s ki tudja, lesz-e még kedve és ereje folytatni; Bányai László, aki talán simább, megrázkódtatásoktól mentesebb életútjából és helyzetéből következően láthatott meg esetleg olyan vonatkozásokat, amelyek a többiek számára rejtve maradtak, önéletírásának nemrégiben megjelent második kötetében még mindig főként magánemberi kérdéseknél, személyiségének, eszmélésének fejlődésénél tart, és a borító fülszövegében a negyedik kötetre ígéri széljegyzeteit a történelemhez, az emberiség vajdó új korszakához — ha megírásukat egészsége engedi. Talán a *Korunk* és Gaál Gábor kultuszban élesztésében és kialakításában is nagy szerepet játszott Balogh Edgár és Méliusz József tevékenysége elé tekinthetünk a legnagyobb reményekkel. *Szolgálatban* című nemrégiben megjelent jelentős munkájában az Erdélybe való visszatéréstől a felszabadulásig terjedő időszakot idézi fel Balogh. Meghatottsággal vegyes álmélkodással figyelhetjük a következetességet, ahogyan a szerző történelmi meggyőződéséből, társadalmi osztályáról alkotott kritikai véleményéből és a dolgozó rétegek igazságának felismeréséből egyéni és közösségi vonatkozásban programot dolgoz ki, ahogyan házasságán keresztül a székely faluhoz, hivatástudatról és közösségszolgálatról tanúskodó újságírói és közéleti tevékenysége révén pedig a romániai magyarság haladását, a Duna-medencei népek barátságát, megbékélését és testvériségét valló és vállaló mozgalmakhoz, az illegális kommunista pártához keres és talál magának utat. Könyve személyes emlékezés, egy haladó értelmiségi eszmélésének és magatartásának története, egyúttal a romániai magyarság közelmúltjának gondolatboreztő felelevenítése is.

Epp a szerző által támasztott magasrendű igény nevében kell hát megjegyeznem, hogy a gazdag anyag, a hármas rétegződés nemcsak felidézést, hanem kritikaibb szellemű elemzést is kívánt volna. A könyv erőnyeit melegen méltató Gáll Ernővel együtt vallom ugyanis: nem tűkrözi eléggé sokoldalúan a valóságot az a kép, amely a harmincas évek végén, a negyvenesek elején nem veszi számba a később dogmatizmusban és személyi kultuszban kicsücsösödött erőket és jelenségeket. Ezek más módon, esetleg nem egészen kifejlett formában, nem a hatalmi helyzet nyújtotta magabiztossággal, de mindenképp jelen voltak már abban az időszakban is, sőt talán már akkor meghódítottak egyes hadállásokat, amelyek későbbi egyeluralmukat biztosították.

Méliusz eddig is sok mindent megírt a két világháború közötti időszakban megérett, a társadalmi haladás és a népek testvérisége szolgálatában, a fasizmus ellen felsorakozott nemzedék élményeiből, s *A Hét* hasábjain jelenleg megjelenő folytatásos a nemzedék eszmei dilemmáit és gyötrelmeit is megörökíti. Hogy munkája mennyire lesz hű tükre a megélt történelmi korszaknak, hogy a meglevenítés erősen közvetett módja és a sűrű áttételek rendszere mennyire segíti az összefüggések széles körű kirajzolását, egy nemzedék közérzetének, lelki habitusának megragadó felvázolását, arról a könyv megjelenése után tudunk majd véleményét mondani. Azt azonban már most leszögezhetjük: nem csupán egy vagy két könyvet érdemlő élményanyagról van itt szó, hanem a ránk testálódott örökség alighanem legkevésbé átvilágított és legkevésbé tudatosított részéről.

A tudatosításra pedig annál inkább szükség van, mivel számosan akadnak, akik abból a marxista tételtől kiindulva, hogy a dogmatizmust és a hozzá kapcsolódó jelenségeket nem érthetjük meg, ha nem adott történelmi korszak objektív és szubjektív feltételeinek összefüggéseiben vizsgáljuk őket, már-már szükségszerűnek, elkerülhetetlennek tüntetik fel elhatalmasodását a második világháború utáni kiéleződött nemzetei helyzetben, az emberiséget fenyegető, újabb, minden eddiginél rémültekeltőbb végveszélyben. Mindez — mondják — kétségtelenül kedvezett a kemény vonal híveinek, a cél érdekében minden eszközt bevethetőnek, használhatóknak, sőt üdvözítőnek tekintő álláspont képviselőinek, a gyanú és bizalmatlanság hirdetőinek és terjesztőinek.

Mások, akik nem elégszenek meg az események magyarázatával, hanem eligazító erejű tanulságokat is igyekeznek belőlük levonni, a dogmatizmus lényegét a Gorkij által is mélysegesen utált, fertőző betegségek, ragálnak tekintett kispolgáriságban, kispolgári szellemben jelölik meg.

Mindkét álláspont kétségtelenül tartalmaz megfontolandó igazságokat, ám a dolgok — érzésem szerint — valamivel bonyolultabbak, összetettebbek. Mert ha igaz is, hogy a végveszély hangulata a kemény vonal híveinek malmára hajtotta a vizet, az sem kevésbé igaz, hogy ez a szél suhogott már a harmincas évek elején,

a fasizmus előretörésének, a fenyegető világhatalmi tervek kikristályosodásának idején is, és akkor, a szocializmus és az emberiség szerencséjére, nem a szektásság, hanem a népfrempolitikai kerekedett felül. Hogy győzelme nem vezetett a dogmatizmus felszámolásához, azt pár év múlva a nagyméretű ellentámadás, a konstruált perek újabb hulláma bizonyította, a háború pedig végképp háttérbe szorította, levetette napirendről a „táboron belüli” ellentétek kérdését. A hadállások megmaradtak, s a dogmatizmus képviselői állandó lesben állva, a harcostársak sorait is szüntelen gyanakvással vizslatva igyekeztek menet közben is arcvonalukat erősíteni, a háborúban aratott győzelmet s a vele járó örömmámort pedig alaposan kihasználták hatalmi pozícióik megszilárdítására, politikai és ideológiai körülbástyázására. Ekkor már nemcsak az összes haladó erők összefogásáról volt szó az újabb veszélyek elhárítása érdekében, de arról is, hogy a helytállás sikerének biztosítéka (állítólag) soraink és eszméink megtisztítása a dogmatikus és egyre dogmatikusabban értelmezett „elhajlásoktól”. A dolgok természetéből következett, hogy a közösen kialakított eszmei-politikai egység helyébe, ebben a légkörben egyre inkább a katonai fegyelmet feltételező egység lépett, a meggyőződésből vállalt tettet a parancsvégrehajtás váltotta fel.

Hasonlóképpen kiegészítésre és árnyalásra szorulónak vélem azt a megállapítást, miszerint a kispolgári szemléletmód, a kispolgáriság jelentené a dogmatizmus lényegét. Minimálisan azt is hozzá kell tenni: ennek lumpenproletári vonásokkal bejött változata. Nemcsak a pontosabb meghatározás kedvéért kell ezt (és bizonyára még több más vonást is) hangsúlyozni, hanem elsősorban magabiztosságának, otthonosságának, a hatalomhoz való feltétlen ragaszkodásának, cselei, beugratásai, demagógiája jellegének, módszerei skrupulusmentességének érzékeltetéséért is. Ezeknek a vonásoknak a kiemelése nélkül nehezen tudjuk megmagyarázni, hogyan kerekedett egy primitívebb, de agresszívebb, az emberek megijesztésére és meghunyászkodására is számító szemléletmód egy komplexebb, a világ, a társadalom és a lét alapvető kérdéseinek megmagyarázására és alakítására alkalmasabb felfogás fölé a nagyon képzett kommunista értelmiségiek tudatában is. Akár ideiglenesen.

Mint ahogy a tanulságok levonásához és a jövőbeli előfordulás kiküszöböléséhez annak elemzése és tudatosítása is hozzátartozik: hogyan számolódtak fel vagy váltak hatástalanokká azok a társadalmi, szervezeti, ideológiai biztosító szelepek, amelyek (esetleg?!) megóvhatták volna Gaál Gábort és számos nemzedéktársát (a legjobbak egy részét) attól, hogy adott időpontban egyenként, a haladó eszmék harcosaiként, egy nemzetiség vagy nemzet tagjaiként kiszolgáltatottan, tehetetlenül legyenek kénytelenek szembenézni övéiknek pisszenést nem engedélyező, minden „fegyelmetlen” érzést vagy gondolatot keményen megtorló indulatával, az ennek szolgálatába állított, pontosan működő gépezettel.

Hogy a számadásnak ez a része is szervesen hozzátartozik a múlt tanulságának levonásához, azt a rehabilitációk sorozata, az alkotó marxizmusnak az utóbbi tizenöt-husz évben való fellendülése, a kommunista és munkáspártok önálló stratégiájának és taktikájának kidolgozása ugyanúgy bizonyítja, mint ahogy a további feladatokra figyelmeztet a nemzetközi viszonylatban vereséget szenvedett szemléletmód bizonyos megnyilatkozásainak továbbélése is.

Hajlamosak volnánk azt hinni, hogy a „kényes kérdések” legkézenfekvőbb és legtermészetesebb megközelítési módja a jellegénél fogva is szubjektívebb, az általánosításnak is csak bizonyos fokáig emelkedő emlékezés, önéletrajz, emlékirat. Nálunk azonban pillanatnyilag a filozofáló, értelmező publicisztikai megközelítés az ábrázolás és meglevenítés elejébe vágott. A közép- és az idősödő nemzedék egyes tagjai olyan kollektív lelkiismereti kérdéseket tettek szavá ilyen jellegű írásaikban, amelyek a legszemélyesebb emlékelődésekből és tünődésekből egyelőre hiányoznak (Gáll Ernő: *Téprengések az Eltersbergről*, 1—2.; Szász János: *Annál jobb a tényekre nézvést és A tények dialektikája — A Hét*, 1980. 27—28. és 37—38.).

Gaál Gábor hiányzó emlékiratai mind a mai napig meg nem oldott feladataink egyikére-másikára is figyelmeztetnek. A személyes emlékek, melyeknek szerepe Gaál Gábor és a *Korunk* kultuszának kibontakozása során a dolgok természetéből következően egyre csökkent, a kritikus pillanatokban, a megtorpanás időszakában mégis továbblendítették az értékelést és a viszonyítást, egy-egy olyan mozzanatot, villanást állítottak előtérbe, mely aztán a gondolatok további áradását segítette elő. Hiszem, hogy az örökség és a különböző nemzedékek emlékényaga eléggé gazdag, hogy szüntelenül újabb és újabb megemészteni- és rendszerezni való szolgáltasson az értékelő és viszonyító hajlandóságnak. Ha nem közvetlen, akkor közvetett alakban, ha nem Gaál Gábor-emlékek, akkor a Gaál Gábor-írásokból és emlékekből ihletődött emlékek és értekezések formájában, de mindig új gondolatokat és vonatkozásokat felvillantó módon.

Remenyik Zsigmondról

I. Vész és kaland Remenyik Zsigmonddal

(Küldöm ezt az emlékezőt és dokumentumot az *Irodalmi Lexikon*ban nem szereplő Louis Nagelnek, aki azonos Nemes Lajossal, a régi Gondolat alapítójával; napsütéses cap-martini házában véget nem érően idézgettük barátja, Remenyik Zsigmond emlékét, és miközben az ablak alatt zúgott a történelemként nyugtalan Földközi-tenger, az író régi könyveiben lapozgattunk.)

I. a) Ki, miféle szerzet volt Remenyik Zsigmond? Nem vállalkozunk irodalomtörténeti esszére. Tény, hogy ő máig sem „széles körökben ismert” író, talán sokaknak még éppenséggel idegen is a magyar irodalomban, „más”. Nincs modellje, és nem modell. Kudarc: a kételkedés őszinteségének mindenkori hiábavalósága. El merete mondani, hogy az adott világ nem a lehető legjobb, hanem a lehető legrosszabb. Leírhatjuk róla, amit Céline kétségbeesett szellemi rokona, Drieu La Rochelle önmagáról vallott: megszálottja a XX. század időszerűségének, a fölöttébb indokolt gyanakvásnak... Ódon ládában, elsárgult levelek közt kutakodva, nemrég bukkan-tam alább először közölt, 1953-ban keletkezett interjúmra Remenyik Zsigmonddal. Abból az időből, amikor még nem én válaszoltam, hanem zöldfülű író-újságíróként csupán kérdeztem-kérdezgettem; visszapillantva, úgy gondolom, azt se jól. A már-már elfelejtett-elvesztett szöveget — végleges távozásunk után ki tudhatná, milyen szemétdombra kerül nagyszüleim hajdani tanyai ládájának mai tartalma? — felfedező döbbenettel olvastam újra, véletlenül előkerült régi vallomásokot kisérő izgalommal. Akárcsak azt a 26 sűrűn gépelt levél-levelezőlapot, ami a Remenyikkel való érintkezésünkből még fennmaradt. Az első 1934. július 17-éről, az utolsó 1937. november 19-i postabélyegzővel. Levelezésünk kezdődhetett előbb, befejeződhetett később is. A nyugtalanító szellemű, örökké protestáló dühű íróval a *Korunk*, illetve Gaál Gábor megbízásából kerültem személyes kapcsolatba, de még előbb csetlő-botlón, balkezesen fogalmazó fiatal íróként, úgy lehet elsőül irván — elragadtattott — tárcát Remenyik *Mése habbal* című regényéről, a nyitott ablakú, polgári radikális, kisebbségi jogokat védő *Brassói Lapok*ba (1934. július 15.). Remenyik Főti úti lakásán így fordulhattam meg Pesten, nem is egyszer, behemót, múlt század végi, e század eleji olcsó bérház ötödik emeletén, regényesen izgalmas, belül csupa szikrázás környezetben, ahol a nagyszony, a házigazda örökké talpig-állig feketébe öltözött, ősz édesanya trónolt hangtalanul, méltóságtelesen, asztal, család és vendégek fölött; a gyönyörű asszony feleség pedig a szorongást, a szenvedély feszültségeit feloldó vendéglátói barátság melegével repdesett. Igen, gyönyörű asszony volt! Remenyik pedig, ha nem érkezett épp lihegve, kétségbeesett és elszánt pénzvadászatról, a megbeszélte időpontot néhány perccel lekésve — „Azok az átkozott villamosok! Azok a gyalázatos szerkesztők! Azok a hazug és bögöly könyvkiadók!” —, vadgalambszínű sombrerojával fején, mindig frissen, gyűrődéstelenre vasalt angolos öltönyben, vakitóra subickolt, kitaposatlan ép sarkú cipőben, gondosan kefélt szőke bajszkájával formásan dacos ajka fölött — egész külcsinjére a Pest-Budán lebzselő dzsentri-földbirtokos kirakati mintapéldánya —, ha nem késett éppen, hanem már várt, barna-fehér aprókockás, térdig érő posztó házikabátban fogadott, mellén a zsebben hóhéhr zsebkendő: egy századfordulói dandy intimitásban. Amikor már nekem is lett házikabátom, őt utánozom; nini, lepődöm meg hirtelen, máig is csak ilyet hordok! Az író, miután kellő grandezzával üdvözölt a különben konvencionális, de ragyogó rendben tartott úri lakás falai, a dormándi kúriáról maradt patinás bútorok között, ott, az Angyalföld fölött, az ötödik emeleten, és elhangzottak az első obligát és jólnevelt csevegő-mondatok — „Hogy s mint érzik magukat a dögvészes Budapesten?” — „Köszönjük; érdekes, érdekes.” — „Mit ír, uram?” — „Mit ír ön, uram? Mikor jelenik meg kínai kötete?” —, ötleteivel, dühivel, gúnyjával, szélvész retorikájával egy-kettőre valóságos szellemi tűzvészeket lobogtatott fel. A nagyszony szigorúan figyelte fiaura előadását. A gyönyörű asszony feleség biedermeier fotójba gombolyodott, feltehetően a Váci utcában látott belga csipkéről álmodozott, hiszen Zsiga szövegeit, átkait akár kívülről is felmondhatta volna. Feleségem, Klári zavartan, elképedve mosolygott. Én meg csak lenyűgözve, kíván-

csian, tisztelettel és alázattal igyekeztem Remenyik szavai, mondatai, átkai máglyatüzeinek emeletéig felérni. Mondhatnám azt is, ámulattal, mert hiszen baloldali körökben, ahol Pesten *Korunk*-ügyekben előfordultam, már-már folklórszámba menő, meredeken képtelen történetek kerengtek Remenyikről. Az író lakása egyébként semmiben sem egyezett azzal a Louis Ferdinand Céline pamflet-tollával ábrázolttal — Remenyik hősei, ő maga is a társadalom, az ember obszcné éjszakájának bugyrain utazott keresztül-kasul, lázadón, felháborodottan, valóságosan is „au bout de la nuit” —, amelyet *Az utálkozó tisztelők* című darabban írt meg, a *Bagatellek* főcímet viselő sorozatban, a *Korunk* oldalain (1935. július); különben Céline egyik, igaz, még nem rosszízű könyvének címe is: *Bagatelles pour un massacre*. Ebben a gúnyiratban ez emlékező sorok fogalmazójának és feleségének — Remenyik áttételében Bukovinából, igazság szerint a romániai Bánságból (miért írják manapság németesen Bánátnak?) hozzá kérezkedő és érkező csodálóinak — látogatását festi le. Korántsem kíméletesen. Az érzékletesen és remekül karikírozott helyett a tényleges látogatás, a miénk, kísérteties tréfával ért véget, búcsúzáskor Remenyiknek azzal a hajmeresztő kérdéssel, vajon nem Schweinitzer, az akkori budapesti politikai rendőrség hírhedt főnöke küldött-e bennünket, kikémlélni az idilli és békés — békés? — Remenyik-otthon rejtegetni való titkait? És ami még gyalázatosabb, kifürkészni az író közveszedelmes gondolatait. Ajkunkra fagyott kínos mosollyal támolyogtunk le az elhanyagolt lépcsőkhöz őt emelnyit a kapuig, ahol csak azért nem eredtünk futásnak, mert arra kellett gondolnunk, hogy az utánunk alaposan szellőztető író, az ablakon kihajolva, homlokráncolva vagy vihogva, figyel bennünket: megrémültünk-e a regényfordulatú leleplezéstől, vagy úgy teszünk, cinikus, valódi spionokként, mintha meg se rémültünk volna. Odahaza Gaál Gábor azzal nyugtatott, hogy nem kell a bolondikus Remenyik efféle ugratásait komolyan venni, tud ő ennél vastkosabbakat is, játék az egész, színlelődás. Napjaink, a mi örült napjaink pokoltornácán. Nem találkoztunk többé, ha ugyan nem véletlenül, később, a *Szép Szó* szerkesztőségében, vagy a Váci utcában Cserépfalvinál, az irodalomtörténeti könyvesbolt európai légkörű irodájában, de hogy még láttuk egymást, talán csak az emlékezés káprázata, bizonytalan érzés. Persze e rémtörténet után is változatlanul habzoltam Remenyik minden sorát, kénsavas vádiratait, feljelentéseit a kor emberének gazságai, a társadalmi szerkezet abszurditásai ellen, hiszen akkoriban még bőségesen tenyésző illúzióim, szinte vallásos felforgató újonc-radikalizmusom ellenére — vagy épp ezért — egyetértettem vele, aki már rég, rutinosan radikális szellemi felforgató volt. De micsoda dimenziókban! Ő akkor 36 éves, kész és különös, rendkívüli író. En tíz évvel kevesebb, s minden tekintetben csekélyebb. Ebben a korban az érettség tetemes különbsége! Levelezésünk a *Korunk*-beli „leleplezés” ellenére se szakadt meg, hiszen Gaál Gábor lecsendesített: játék az egész, hisztériás szcéna... Az alább közölt interjúban Remenyik válaszaírásban feltett kérdéseimre 1935. október 19-i keltezésű levélben értek el. Az egyetlen borítékban kapott levél Remenyiktől... De addig? Mi minden nem történt Remenyik Zsigmond és M. J. között addig? És azután is... Kezdjük az elején.

I. b) Remenyik M.-nek a *Mese habbal* regényről szóló tárcáírására válaszolva, meghívja a fiatal író-újságíró: ha Budapesten jár, keresné fel. Ezen a Kolozsvárra érkezett levelezőlapon — M. még a *Korunk* szerkesztőségében dolgozik, de csakhamar a *Brassói Lapokhoz* szerződik, minthogy a folyóirat nem bírja el a segéd-szerkesztő költségeit, bármily szerények is —, ezen a levelezőlapon (1934. július 17.) vesz észre M. most egy mondatot, amelynek jelentésem értelmét csak utólag, alapos késéssel fogta fel: „nem is művész az, aki nem kételkedik.” Remenyik vagy kereshette, vagy „lekáderezte” M.-et, mert Gaál Gábor levélben (1934. október 22.) igazolja őt: M. „a Brassói Lapoknál van alkalmazásban”. Remenyik 1934. november 1-én írja M.-nek a *B. L.* címén, avantgarde módon elhanyagolva a máiusculák használatát: „új kötetemmel napokban elkészültem, kb. 400 oldal, érdeklődj meg, brassói lapok nem reflektálnak-e folytatásban és mit fizetnének érte. kötetben csak tavasszal jelenik meg. címe »nem is olyan rettenetes.«” M. lelkesedve, lelkesedve-közvetítette az ajánlatot. Erről bizonyára értesítette az író, valószínűleg felszólította, lépjen érintkezésbe a *B. L.* főszerkesztőjével. Gaál Remenyiknek, 1934. november 25-én: M.-et „elhelyezték Temesvárra [...] hetekkel ezelőtt nekem valami olyasmit írt, hogy szó van az Ön regényének a Brassói Lapok részéről való elfogadásáról.” Remenyik 28 nappal azután, hogy a fiatal M.-et megkérte — inkább elrendelte —, tolmácsolja ajánlatát, a következő tartalmú levelezőlapot irányítja Temesvárra, 1934. november 29-i keltezéssel: „módelelt rosszáéven veszem öntől, hogy a brassói lapokkal kapcsolatban beugratott. nem lett volna szükséges reputációm érdekében ajánlkozó levéllel felkeresni ez úriembereket, akik soraimat még válasza sem méltatták. eddig is nagyon jól megvoltam brassóiék nélkül, ezután

is meg lettem volna, tiszta lelkiismerettel és még tisztább kapcsolataimmal. általában véve szívesebben nélkülözöm, mintsem, hogy nagyképű irodalmárok és kiszolgálói seregébe álljak. [Ez félreérthetetlenül: M., következék némi enyhítés, és rögtön utána a „de”. — M. J. megj.] önt természetesen felelősség nem terheli, de mint ismerője urainak és gazdáinak, engem e könnyelmű lépéstől megóvhatott volna. költő és valóság című kötetem [megjelenése] kissé kitolódott. új regényem [*Nem is olyan rettenetes* — M. J. megj.] félig-meddig passzírozva van, könyvnapra cserépfalvinál [ahol a *Sarjadó fű* jelent meg három évvel később — M. J. megj.]. vége szentimentalizmusomnak lelkiismeretlen polgári kiadónál kalmárabb lelkületű szocialista kiadókkal szemben.“ A *Korunk* szerkesztője M.-hez, 1935. január 7-én: „Sajnálom, hogy Remenyik-féle esete történt. Azzal kell azonban megvigasztalnom, hogy ilyen esetem a munkatársakkal (ilyen természetű esetek) kerek ötezer áll rendelkezésemre. Különben is Pesten olyan általános neurozís lehet, ami már elképesztő. A lap minden egyes munkatársa intrikál előttem a másikra, egymást jelentgetik föl, hogy ez elírta az ő témáját, és viszont. Valamennyi képtelenül hiú, kiábrándítóan kicsinyes, stb. [...] A leghelyesebb ezeket nem tudomásul venni.“ Amihez persze Gaál bölcsessége kellett. Igyekeztem azt magamévá tenni. Egyébként Gaál helyzetképe megdöbbentően ugyanaz, mint különben írásaiban a Remenyiké, aki, mint e kollázsából is kitűnik, maga is protagonistája a saját maga irta abszurd tudatnak, helyzeteknek és történeteknek a súlyosan ideglázás történelmében. M., ha jól ismerjük, valószínűleg kendőzetlenül választott Remenyiknek. Gaál 1935. január 9-én Remenyik Zsigmondnak: M. „neheztel Önre, mert önzetlenül mindent megtett Önért egy szörnyű kiadónál, s azután, amikor a szörnyű kiadó alaptermészetéből kifolyólag nem váltotta be ígértét. Ön M[.]ra neheztelt meg. Mindezekhez hozzátehetem, hogy én ismerem jól M[.]t, s minden inkorrektiséget és irodalmi hamiskodást abszolút idegennek tudok tőle.“ Ezt az erkölcsi bizonyítványt az eredendően gyanakvó Remenyik aligha fogadhatta el könnyűszerrel, talán egyáltalán nem. 1935. január 26-i soraiban mégis engesztelni igyekszik M.-et, a maga különös és túlzó módján, akárha regényeiben. antihősei hangján: „engedje meg, hogy [a] közöttünk lévő, akaratomon kívül történt nézeteltérésünkre kitérjek, ha szokatlanul hangzik is, távolról sem volt szándékomban megbántani önt brassóiakkal kapcsolatos dolgokból kifolyólag, enyelgés kívánt az lenni inkább, mert ismeretlenül is tudom az ön erényeit [sic!], ha ön mégis oly kimért természetű, nézze el a faragatlanságomat. [...] brassóiaknak felajánlott nem is olyan rettenetes novemberben jön ki, most már rendes és kötelezettségét íróval [szemben] is pontosan teljesítő kiadónál [...] igaz barátja r.zs.“ A fiatal M. valószínűleg meghatódott e megtisztelő hangváltástól, és hanyatt-homlok sietett megbékkülni a számára már akkor fontos és jelentős íróval. Közben Remenyik, levél-levelezőlapjai szerint, az elátkozott „szocialista kiadóknál“ házalt M. verseskönyvének kiadása ügyében — szintén eredménytelenül —, és némely költeményeit elhelyezte a *Magyar Hírlap*-nál, Felek Gyéza révén, akit 1935. február 12-i lapján így jellemez: „megbízhatatlan és hazug ember, állandóan részeg és saját firkálmányaival tölti meg legszívesebben a lapot.“ Mintha a *Költő és a valóságból* kimetszett mondat. Akárcsak M.-nek adresszált három hónappal előbbi, színfal-hasogató filippikája. M.-éknek a Remenyik-házban tett egyik, talán a második látogatása után, 1935 júliusában jelenik meg a *Korunkban az Utálkozó tisztelők*, amelyről előbb tettünk említést. De, hogy meglepetésünk maradéktalan legyen, Remenyik az esztendővel előbbi skandálum kiváltójával szolgál — és tavasszal kötetben meg nem jelent — *Nem is olyan rettenetes* című regény közlésére vonatkozó ajánlatát megismétli: „nagyon megköszöném, ha fűzinél [Dr. Fűzi Bertalan, a B. L.-nak előbb is főszerkesztője — M. J. megj.] eljárna ügyemben. [...] szó lenne elsősorban a »nem is olyan rettenetes« című dolgozatomról, amely kb. 850—900 000 betű. Tehát egy nagy regény, széles markolású, legközelebb áll a mese haddal című dolgozatomhoz konstrukcióban, bár jóval mélyebb és tágabb, ún. társadalmi regény. főhőse egy bizonyos Brunó nevezetű fényképész, akivel minden rémes dolog[,] ami csak ezen a világon előadódhatik, megtörténik, míg teljesen el nem veszi maga alól a talajt, mikor egy bizonyos dologból kifolyólag rájön, hogy ami vele megtörtént, az végeredményben nem is olyan rettenetes, sokkal rémesebb dolgokat is látott már ez a világ. ez lenne a csontváza dolgozatomnak, döntse el kérem ön és végeredményben fűzi dr., hogy számíthat-e e fajta írás brassói [lapok] olvasóinak érdeklődésére, amennyiben igen, úgy értesítésüket és ajánlatukat kérem, ha lejön a lapban, úgy regényem itt könnyen elhelyezhető, kiadó talán át is veszi a szedést.“ (1935. december 15.) — Így jelent meg 1932-ben a Pantheonnál Markovits Rodion folytatásokban közölt regénye, a *Sánta farsang*, a *Temesvári Hírlap* szedésével. — Ha rájött Brunó úr, M. miért nem jött volna rá, hogy ami Remenyik és közte történt — még azután is, más összefüggésekben ugyan, de történni fog —, nem is olyan rettenetes

tes, M. a Bruno úrról szóló regény ügyében ismét a főszerkesztőhöz fordult, bár a B. L. által nem közölt interjú október 19-i keltezésű. A regény nem jelent meg. Talán nem utolsósorban azért, mert Remenyik egy időben a *Korunk* legkiélezettebb, legagresszívabb hangú törzsmunkatársa volt, akiről a budapesti politikai rendőrség hírhedt Schweinitzerje nem lehetett a legjobb véleményrel; láttuk, az író kényszerképzetes, abszurd happeningre gerjesztette M.-ék ellen, azaz tartott, félt a hírhedt kommunistaüldözötől. Ki nem félt tőle? Pesten a *Korunk* ügyeiben téblábolva, M. kérésére Remenyik mégis, valaminő ésszerű természetességgel vállalta az M. útján hozzá juttatott *Korunk*-példányok szétosztását a Duna-parti fővárosban, ezt az önkéntesen illegális technikai-agitációs munkát; persze, meglehet, Remenyik még csak nem is gondolt rá, hogy tulajdonképpen egy pártaktivista földalatti tevékenységét végzi. Eredendően kalandra hajlamos természet volt. Ama időkre jellemzően írja Remenyik az egyik *Korunk*-küldemény vételekor M.-nek — a magyarországi munkatársak létszámán felüli lapszámok zavart kelthettek —: „ezeket majd valahogy elajándékozom, tekintve, hogy senkinek nincs kedve, ha éppen nem fúzi a laphoz közelebbi nekusz, feje alatt, vagy feje fölött rokonszenves bombákat tartogatni.” (1937. november 19.) A B. L.-at persze nem érdekelte Schweinitzer, s ha a hírhedt politikai rendőrt polgári radikális vagy plebejus népi körökben is gyűlölték, ebben a szerkesztőségben bizonyosan. De az már számításba jöhetett, hogy budapesti sajtókörökben képtelen és fantasztikus történetek kerengtek a „hírhedten” békétlen, anarchikus természetű, mai szóval „nonkonformista” Remenyikről. Aki vérmérséklete, a valósághoz való ultraradikális viszonya, szabados nyelvezete szerint, úgy lehet, valóban anarchista volt, olyan szélsőbaloldali „ultra”, aki nem tűrte a besorolást; bármily áron őrizte személyes írói függetlenségét. Csak Gaál Gábor tudott vele bántani, lehetett vele szigorú. És talán a fekete ruhás dzsentri nagyszonyi mama. Aztán meg ki tudhatná, micsoda kíméletlen gorombaságokat vághatott a „bolondikus” író a B. L. főszerkesztőjének fejébe a Brunóról szóló regény első felajánlásának sikertelensége után? Ez lett volna a regény visszautasításának és M. Remenyikkel készített interjúja csendes elsüllyesztésének a személyes oka? A B. L. különben megelégedett olyan legjobb és legnépszerűbb budapesti publicisták állandó szerepeltetésével, akik mögött azonos irányulású tekintélyes lapok álltak, mint a baloldali Bálint György, a liberális Márai Sándor és a polgári radikális Zsolt Béla. Egyfajta népfront-képlet, mely a romániai újságban a népiesekhez való vonzódással egészült ki, összhangban a lap romániai magyar kisebbségi tájékoztodásával. Az újabb kudarc és az utolsó levelezőlap között még felindult levelezésünkben némely vicinális vihar, de az nem tartozik beszámolóinkra. A *Korunk* 1937. júniusi számában írt M. a *Nagytakarítás vagy a szellem költőtanca* (Victoria, 1936) című kis Remenyik-kötetről, Remenyik indulatos gondolati, ama évek európai szellemét nyomon kísérő széljegyzeteiről-naplójáról, akkori napjaink Európa-látványáról, ahol „a szemét térdig ér”. Hamarosan pedig az ezt folytató *Téli gondok* (Pantleon, 1937) kötetkéről ír M. kritikát (*Korunk*, 1937. december). Ezeket már nem a kezdő író rajongása fűtötte. M. némileg érettebb fővel arra törekedett kurta jegyzetében, hogy vizsgálódón, elemzőn, értékelve közelítse meg Remenyik írásait. A művész és lázadó iránti tiszteletet az sem homályosíthatta el, hogy a recenzáló hangjába szociologizáló balosság is keveredett. Remenyiknek utóbbi kötete a következő ajánlással érkezett M. kezébe: „szeretettel és viaskodó barátsággal.” Remenyik utolsó levelezőlapján (1937. november 9. — előbb már idéztünk belőle) könyve megküldéséről értesíti M.-et, és így búcsúzik: „egyebekben sokszor üdvözlöm, régi és hányatott barátsággal, ami remélem ezúttal, nem került álnok sziklára megint, ha igen, úgy értesítsen, hogy siessek hajónk segítségére.” De M. — a fiatalabb — közös utazásukba alighanem hamarabb belefáradt, mint a megpróbáltatott hajós. Hősietlenül elhagyta ezt a szünetlenül kiszámíthatatlan viharokba keveredő hajót, de semmiképp sem azért, mintha elutasította volna Remenyiket, a felháborodott művészt, a kételkedő lázadót, a kétségbeesett humanistát és vérbeli avantgardista regényírót, akiről még nem tudhatta, hogy Európa 1968-as májusát anticipálja — mely ha nem is múlt el nyomtalanul kontinensünk szükséges gondolatait fölött, mára már csak emlék és mementó, mint annyi szellemi lázadás, forradalmi felkelés az utolsó két évszázadban —, azt a metapolitikai, értelmiségi felkelést, a francia, német, olasz új „márciusi ifjakét” — a superkapitalizmus keretei között —, amely minden totalitarizmus bűneit megtagadva, forradalomra kívánczolt egyesülni a munkásosztállyal és — nagyarányú akcióba lendítette — szétvetni egy megmerevedett imperialista, technokrata és bürokrata rendőri, tőkés, centralista államszerkezetet, lerombolni tekintélyét és De Gaulle-t kis híján megbuktatta... Remenyik illúziótlan és individuális zendülése, a forradalmi szövetségre támaszkodva, a feudális-kapitalista Horthy-féle, imperialista töltetű bürokratikus rendőrállam, a Schweinitzer-struktúra ellen irányult, tekintélyét tépázta

meg, a jogból kitagadottakkal, a negyedik renddel és a még lentebbiekkel való szolidaritásból. Hiszen, akárcsak Déry Tibor, ő is a második rendből vált ki, osztályának disszidense volt, kontesztáló író, és nem politikus. De íróként az egyetemes emberi válság kimondója, aki csalhatatlanul tudta: közeleg a hosszú kések éjszakája, az ő szemléletét igazoló apokalipszis...

I. c) A magyar irodalom történetének hatodik kötete (1966) kellő terjedelemben fordul ugyan Remenyik felé, de nem tud vele mihez kezdeni, mert ez a disszidens nem illik semmilyen keretbe. Talán valóban nincs is olyan fejezete irodalmunknak, amelybe ez az egyedül álló, szélsőbalos próza- és drámairól Remenyik — aki úgy lehet Sartre-ral, Malraux-val és a korai Céline-nel, távolról még Swifttel hozható vonatkozásba — besorolható lenne. Ő írt a *Korunkban Céline Az éjszaka mélyén* című regényéről (1934). A helyére illesztése körül ugyanolyan a zavar és a zavartság, mint egy másik „belül lévő kívülálló” kritikai elme és művész, Sinkó Ervin esetében. Ez persze nem esztétika, hanem politikum kérdése. A hatodik kötet róla szóló cikke zárt, „marxizmuson belüli” alapról az író a magyar avantgarde és a forradalmi irodalom fejezetein „kívülre” helyezi. A kategórikus kizáró ítélet szó szerint így hangzik: „Remenyik kétségtelenül [!] polgári író.” Holott Remenyik álláspontja a kezdettől a végig kétségtelenül antipolgári, antiburzoá, antikapitalista, antiimperialista, megalkuvástalanul elnyomásellenes, kizsákmányolásellenes, antifasiszta, antitotalitarista; miközben a „Lumiére”-re, a felvilágosodásra támaszkodik, tehát racionalista. A *Mese habbal* regényről írtam még 1934-ben, említett esetlő-botló apológiámban: „Ebben a keserű vádiratban [...] nem marad érintetlen polgári életünk egyetlen rekesze sem. Egyetlen erkölcsi szemölcsünket nem rejthetjük el R. Zs. [elől]... elefánt nagyságúra nyagyt fel minden mikróbat, amely korunk dicső társadalmában fellelhető. Egy történelmet leílt osztály súlylyedésének utolsó fejezetei ezek. Visszásságában és neveltségességében [a *Mese habbal* ennek az osztálynak] a leghűbb történelmi portréja. És ezért: ez az új történelmi regény.” Ami már nem apológia, de egy utópikus vízió vetületében ma is tény. A Remenyiké minden, csak nem „polgári irodalom”. Ő minden, csak nem „polgári író”. Legföljebb — már akkor — nem tesz eleget a szűken értelmezett szocialista realista felfogás kánonjainak. És valóban: nincsenek pozitív hősei, nem követi Balzacot, Tolsztojt, avantgardizmusa kívül esik mind a nagyrealizmuson, mind a szocialista realizmuson. Érdekes az is, hogy ugyancsak az irodalomtörténet hatodik kötetében, a *Dráma* fejezet Remenyikről szóló része ezzel a mondattal kezdődik: „Az elvetélt lehetőségek [!] szinte jelképes példája Remenyik életművének drámai része.” Mintha nem az előbbi „polgári író” meghatározást fogalmazó szellem, de idegen kéz tűzte volna a kézirat élére ezt a megsemmisítőnek szánt leértékelő mondatot, hiszen ez feltűnően ellene szól az utána következőknek. Mert magában a Remenyik drámairodalmáról szóló cikkben épp az ellenkezőjéről van szó: ő a kapitalizmust kiszolgáló polgári kommersz színházzal szemben ő, „a marxizmustól megérintett” író kísérletezik először irodalmunkban az epikus színházzal, a látomás-színházzal. „abszurdításával fejezi ki a kapitalizmus abszurd voltát” — tehát mégsem polgári író? —, és kerül így, a fejezet írója szerint, épp a *Blőse úrek*... darabjával egy érték-szintre Arthur Millerrel (*Az utazó halála*). Legújabbban az *Új Írás* 1977. márciusi számában Szalay Károly közelíti meg Remenyiket végre a tulajdon kategóriájában, megnevezve, amit a hatodik kötet szemérmesen elhallgat: Remenyik egyértelműen a magyar és az európai avantgarde irodalomba sorolható. Szalay műelemzése már nemcsak a „tartalomból” indulnak ki, hanem elsősorban a formákból, a stiláris eszközökből, amelyek az író világszemléletének „nyelvezetét” hordozzák, nyelvezetében az adekvát filozófiát. Ez a nyelvezet teszi őt — aki, mint Szalay kimutatja, Kassák mellől érkezik irodalmunkba — a huszadik század harmadik harmadában is időszerűen európai íróvá. Művében tehát az új baloldal eljövendő önmagát anticipálja. Nemcsak a hatvanas, de az ötvenes éveket is, miket bizony nem mind értettünk meg, különösen mi, kik még akkor is a dogmatizmus egyetlennek vélt útján zártuk ki önmagunkat abból a differenciált gondolkodásból, amelyre a hatvanas évek szellemi viharai és barikádjai nyitották szemünket. Mintha egy rossz álomból ébredtünk volna mi effélék, és nem csekély büntudattal. Az ötvenes években Remenyikről írni? Merő képtelenség. Bizonyítékul, hogy az a szocialista irodalomfelfogás nemcsak a „polgári irodalmat” tiltotta ki, de a tágabban értelmezhető szocialista vonulatot is megsemmisítette. Még a szocialista marxista *Korunk* szerkesztőjét, Gaál Gábort sem kímélte meg, likvidálta. A purista ideológiai redukció nem állt meg a nullapontig. S ha előbb a korai Céline-t említettük, ma az új baloldal Arrabalja az, akihez őt hasonlítani megkísérelhetnők. Am a *Büntudat* (1937) és a *Sarjadó fű* (1938) az „urbánus”, tehát a dogmatikus parasztirodalom oldalán nyilván gyanús Remenyiket egyzerben a baloldali „népiesek” mellé helyezte, miközben a helye az egyre nyitottabban marxista, a népfronti pluralizmusra hajlamos

Korunk táborában is nyilvánvaló. Ez a „fordulat” egész, valójában kétségbeesett, „kozmpolita, európai, idegen” előzmény-művét hirtelen beemelte a magyar valóság abszurditásába. Egzisztencialista világszínvonal, szatirikus borúlátásának egyetemessé kiterjesztése, „idegen és egzotikus” színterei és nyomor-díszletei, spanyol, kínai, német nevű regényalakjainak légiója, észbontó helyzetek és az azokról szóló kifordult tudat, a fejük tetején álló emberközi kapcsolatok és az elidegenült-elidegenítő struktúrák, amelyek közt negatív hősei tébolyognak, a *Büntudat* és a *Sarjádó fű* révén a két világháború közötti magyar társadalom tükörképévé minősültek át, önkorbácsoló etikai vádirattá, a történelmi büntudat antimitoszává. Am a rész „a lucskos, gonosz, sárban és ködben hentergő világ” egészével azonosul, és ez az egész az ugyanolyan résszel. Csak ezzel a végsőig engedetlen lelkiismerettel hányhatta ki magából Remenyik a magyar irodalom történelmi lelkiismeretének és humanista szellemének szörnyű, botrányt kavaráó átkát, melyet József Attila halálára írt (*Korunk*, 1938. január)... Valamelyik könyvem kapcsán nem tudom hirtelenjében kicsooda kritikusom Remenyikhez társított. Valóban nem múlhatott el felőlem nyomtalanul, hogy gyűjtőgató képzelgéseit hosszú éveken át mindig friss izgalommal olvastam; a világ egyik lehetséges — végső soron realista — értelmezését közvetítették, de talán még inkább e közvetítés egyik — „nem realista” — módját, miközben persze Remenyik utánozhatatlan... Sajnálom, hogy — távol a forrásoktól — E. Nagy Sándor Remenyikről szóló monográfiája nem került kezembe; sajnálom, hogy nem került elő hamarabb Remenyik-levelcsomagom, mit a tanulmányíró E. Nagy munkája közben tölem elkért... De hogy óhatatlanul oly gyakran emlegettük itt a kolozvári *Korunkat*, illő befejezésül azt is leírni, hogy amiként Gaál Gábor lapját az ő rendkívüli szelleme mellett Fábry, Sinkó, Veres Péter, József Attila, Déry Tibor, Fejtő Ferenc, Nagy István és Salamon Ernő definiálja, előbbieik társaságában Remenyik Zsigmond is — ugyanolyan — meghatározóan volt jelen a lapban. Veres Péter és Remenyik egymást kiegészítő párhuzamos közös szereplése a *Korunk* oldalain arra bizonyíték, hogy a magyarországi irodalom „népies-urbánus” ellentéte — a romániai, jugoszláviai, csehszlovákiai kisebbségi magyar irodalomban ez az ellentét nem játszott szerepet —, bár realitás volt, nem volt reális; Gaál Gábor kettejükkel — két, egymástól annyira különböző szépiróval — emelte a budapesti hercehurcák fölé a humanista szellem és az antifaszizmus, az idő követelte néprfront erkölcsi és politikai parancsát...

II. Remenyik-interjú 1935-ből

Íme az 1935-ös interjú és a folytatólag hozzá fűzött levél. Kérdéseimet, az általa géppel írott szövegben, Remenyik Zsigmond zárta idézőjelbe.

1. „Érdekelnének ifjúságának életkörülményei, hogyan jutott tengerentúlra, kéborló útjára mi készítette, és mit jelentett az út fejlődésére?”

— 1900-ban születtem Dormándon, Heves megyében. Családom nyilván szláv eredetű, anyai ágon albán. Genealógiailag is természetes tehát, hogy abban a környezetben, melyben nevelkedtem, kora gyermekkoromban már lázadóvá váltam, hisz apai ágon rebellis nemesek, anyai ágon pedig Martinovich apát állanak mögöttem. Papi iskolákban nevelkedtem Egerben. Sajnos sikertelenül. De erre a sötét korszakra, hogy kitérjek, nincs terem. Tízennyele éves koromban tény azonban, hogy úgy állottam a dolgokkal szemben, mint aki nagyonis átlát a szitán. Tele voltam orrarral, ellentétekkel, de volt bennem annyi tisztaság és konzekvencia, hogy le mertem számolni mindennel, ami addig körülvett. Önkéntes emigrációba mentem Délamerika őserdeibe, pusztaságaiba és metropolisaiba. Itt ismertem meg a leplezetlen életet annak leplezett tökéseivel, panamistáival, gyávaival és fékezhetetlenjeivel. Meglehetősen értelmes dolgokkal foglalkoztam, voltam hajófűtő, csempész, korsmai zongorista, ablakpucoló, pincér, utazó ügynök, stb. Barátaim is ezeknek sorából kerültek ki, meglepően keveset érintkeztem köztársasági elnökökkel, diktátorokkal, tábornokokkal és vezérigazgatókkal. Chilei tartózkodásom alatt írtam egy ma már letagadásra érdemes eposzt, „*La tentación de los asesinos*” címen. Ennek az írásomnak köszönhetem, hogy megismertem Agrellát, ezt a fantasztikus csavargó költőt, aki a vadak között isten lett. Jó barátságunk és közös nyomorunk meglehetősen összehozott bennünket és megismertem ennek az embernek nem csupán múltját és életét, de egész csodálatos gondolkodását is annyira, hogy alakja megnövekedett, túllépte a realitás határait és regényalakká vált. Róla és kritikai véleményeiről írtam későbbben „*Agrella isten ítéletei*” című kiadatlan dolgozatomat, íróasztalom jogos felháborodására.

2. „Röviden egy-két epizódot csavargásaiból... Mi készítette a hazatérésre?”

— Argentína, Uruguay, Paraguay, Chile és Bolívia után Peruba egy lázadó zöldséges hajón érkeztem, ahol éneke idején kötélnek bocsájtkoztam le a hajó oldalán várakozó motorosra Callao kikötőben. Callao a négerék, a cholók, kínaiak és lebukott európai egzisztenciák városa. Egész éjszakán át resegnek itt a gramafonok és az eladhatatlan rizst, kávé és cukrot itt öntik a tengerbe. A Hotel Internacionálban laktam hosszú ideig, a hotel előkelő nevéhez méltatlanul hatodmagammal egy szobában, míg jött egy megváltó és úgynöknek felfogadott. Hosszú hónapokon át hurcoltam hátamon a viaszos vászonba csomagolt vásznak, szöveteket, mantillákat és harisnyákat, a nagykereskedő dicső örömeire. A magam harisnyái természetesen rongyosak voltak és ruhám szövete szétmálló. Olykor napi tizenhét órát dolgoztam. Ebben a környezetben írtam „Las 3 tragedias del lamparero alucinado” című dolgozatomat, ami Limában napvilágot is látott, de azóta már szintén megérett a letagadásra. Hat évi délamerikai tartózkodásom után, két halott (egy indián leány és egy hathetes kisbaba) hátrahagyásával visszatértem Európába.

3. „Milyennek látta visszatérésekor a magyar életet, a magyar szellemi világot?”

— Európában, hazatérésem idején már termékenyen erjedt minden, az erjedés illatával és bűzével. Szemléletem sohasem tette számomra lehetővé, hogy egyes népeket, országokat a többiek sorsától és helyzetétől elkülönítve vizsgáljak. 1927—28-ban végig az egész kontinensen már tökéletes volt a zür-zavar. Az emberek észrevétlenül termeltek, és mintha csak előzetesen megállapodtak volna, bámulatos ostobaságokat beszéltek. Kissé kiábrándító volt számomra Európa megmutatkozott szelleme, köntörfalazásával, aggályoskodásával, rövidlátásával, kicsinyes szempontjaival, a vizet maguk malmára hajtó exponenseivel, türelmes népével, különösen azok után, amit egy egészségesebb földrész ún. „vad” és „civilizálatlan” népének körében láttam. Kiábrándító volt, annak dacára, hogy a „vadak” és „civilizálatlanok” körében is összeakadtam ostobákkal, erőszakosakkal, belátástalanokkal, nevetségesekekkel és oktondiakkal. De míg a „vadak” minden megnyilatkozásában volt egy adag derű, őszinte ösztönösség és tiszta értelem, Európa „civilizált” népének egy ténykedése sem nélkülözte a kétségbeesett erkölcödést, a megszegyenítő elnyomatást és a fáradtság eredményezte cinizmust. Utálat töltött el az Európában láttottak nyomán, és ha lehet, még előnytelenebbül alakult ki véleményem erről a világról.

4. „Miért, milyen körülmények között lett íróvá?”

— Írói képességeim e távoli, rejtélyes, szinte biológiaiainak mondható kialakulására nem emlékszem. Egy külön dolgozatban, egyszer rákerül a sor és ha lesz valaki, akit ez érdekel, megkísérlem a válaszadást. A képességek határvonalai nehezen meghúzhatók, magam részéről például bizonyos vagyok abban, hogy kitűnő lettem volna, mint bankár is, vagy építész, vagy katona. Elsőrangú hidakat építettem volna (sokkal jobbakat, mint amilyen regényeket írok). És ha véletlenül pappá leszek, példás élettel elnyerem híveim csodálatát. Sajnos elegendő az lehetőségek kipróbálásától, 8 éves koromban írt és előadott detektívdrámám családi sikere megpecsételte későbbi sorsomat.

5. „Kiket érez mestereinek, kiket irodalmi rokonainak?”

— Jellemem alapvonása minden látszat ellenére is az őszinte és mély tisztelet. Bizonyos, hogy a tisztelet és őszinte szolidaritás késztet arra, hogy a világban, amit munkaasztalom mellett teremtek, az embereket semmibe sem veszem, őket kigúnyolom és vesztüket kívánom. Mestereimnek Cervantest, Voltaire-t, France-ot és Rabelais-t tartom, rokonságot viszont nem érzek senkivel. Alig érezhetek valami közösséget a „humoristákkal”, akikből hiányzik a „bomlasztó” erő, ami mestereimnek kiváló tulajdonsága volt. E „bomlasztó” erő bennem viszont él, nem csupán a világgal szemben megnyilatkozó attitűdömben, de szánakozó önkritikámban is, és talán épp ott a legpregnansabban. Mert végső fokon alig elfogadható egy világ, amely ha elfogadjuk, már tökéletes is, de még mindig helyet ad egy kákán csomót kereső, bakafántoskodó egyén szellemi megnyilatkozásainak.

6. „Véleménye műveiről, eddigi irodalmi alkotásairól. Irodalmi tervei. Véleménye most megjelent könyvéről.”

— Ez kérem olyan dolog, amire szívesen válaszolok, egy olyan felület ez, ahol kitombolhatom magam. Kéves korombeli író dicsekedhetik azzal, hogy évek hosszú során összeírt volna annyi szemetet, mint én. Nem túlzás, ha azt mondom, hogy 27 éves koromig túltermeltem, kerek húsz éven át írtam le oly tömegét a hiábavalóságoknak, ürességeknek, hogy az írásban a szó legszorosabb értelmében megdagadt a kezem, 27 éves koromban írtam meg a *Bolha-*

cirkuszt, és itt fordult egyet írói életem. E dolgozatom írása közben alakult ki az emberi zavarodottság és ostobaság váza, amely köré már könnyű volt csoportosítani későbbi munkáimat, a *Mese habbal-t*, a *Költő és a valóságot*, két előadatlan tragikomédiát, a *Blöse úrék mindenkinek tartoznak* és az *Akár hiszik, akár nem* címűt. A három megjelent regényemen kívül kiadásra készen áll még két kötetem, a *Nem is olyan rettenetes* és *Az ember és a tetű*. Ez utóbbi állatregény. Dolgozataimról általánosságban véleményem nem szerény, bár őket távolról sem túlbecsülő. Egész munkásságom az, ami jelentőségteljes, köteteim talán kevésbé fontosak, mint a hatás, aminek majdani jelentőségében nem kételkedem. „Zavart ez a világ, és az látja jól a világot, aki zavartnak látja“, mondja Ortega y Gasset, természetesen helyesen értelmezve a zavar fogalmát. Legjelentősebb munkámnak eddig a *Bolhacirkuszt* tartom, következő kötetem a *Bolhacirkusz* folytatása lesz, ugyancsak a *Bolhacirkusz II.* címmel, ez előbbi kötetből átvett és újabb alakokkal. Általában minden öt-hat évben folytatni kívánom ezt a kötetemet, napi események montírozásával, korom egész keresztmetszeteként. Írásaim alapvető hibája, hogy értelmes olvasót igényelnek, ami sokszor bizony keresztülhúzza a kiadó számításait. *Költő és a valóság* című kötetem szuperlatívuszokként ható megtörtént dolgok gyűjteménye, és mint ilyen, csak felerészben annyira mulatságos, mint amilyen kiábrándító. Lendületes írás, tele pikantériával. Egyetlen melegségem, hogy a pikantériák, ha nem dehonesztálóak is, nem az író, de a világ és a világrend hibájából azok.

7. „Tervei?“

— Élelcélom: a munka. Hasznára kívánnék lenni ennek a jobb sorsra érdemes emberiségnek, amelynek életkörülményeiért nem ő felelős. Bár szigorúan ezt sem merném úgy állítani, mint ahogy első pillanatom hangzik. Egyéni életerveim munkámtól nem függetleníthetők, a művészettel és a tudományos ismeretbővítéssel párhuzamosan haladók. Utazási hajlamaim majdnem leküzdhetetlenek, nem hiszek ugyanis abban a művészetben, melynek anyaga nem személyes vonatkozású és természetesen közvetlenül átélt. Helyzetem azonban komplikált és nehéz. Megélhetési forrásom gerincét egészen az utóbbi időkhöz feleségem tehenészeté képezte, ez szolgáltatta egyben alapját függetlenségemnek. Megélhetési forrásom ma már bizonytalan, úgy-hogy kétszeresen késett az az elhatározás, hogy újból elmegyek a „vadak“ közé. Holott alig van értelme ennek, és biztos vagyok benne, hogy következményei részemre nem lesznek elviselhetők. Érzem, hogy ketté fogok törni, mert nem maradhat büntetlenül, ha az ember ahelyett, hogy filmeket rendezne, tudományos kutatásokat folytatna, vagy művészetet csinálna, tányért mos, hajót fűt, korcsmában zongorázik, vagy istenszobrokat árul. Egy esetleg megnyert élet nem pótolhatja számomra az elveszett művészetet, kétszeresen fájdalmas tehát, ha általános európai állapotaink nem teszik lehetővé egy írónak, hogy szakmájában maradjon, és ahelyett, hogy az általános érdekeket szolgáltassa, a négerék és az indiánok közé részletügynek menjen.

8. „Véleménye a mostani magyar irodalomról, kikben látja a magyar szellemi élet megtestestítőit?“

— Önálló és független magyar szellemi életről beszélni oktalanság, mivel efféle dolog ma nem létezik, mint ahogy sohasem létezett. Az európai eszmék, amióta csak a világ áll, Németországon át jutottak el Magyarországra, német interpretációban, legtöbbször kiforgatva, meghamisítva, a német szellem szükségletei szerint. Ez helyrehozhatatlan hibává nőtte ki magát. Bevallom, ezt a ténnyt duplán fájjalom, mivel hozzám a francia és angolszász szellem közelebb álló, mint a germán, amely hogy mire képes, lelektatásabban éppen napjainkban látható. Ma viszont az a helyzet, hogy írónk a múlt hibáit jóváteendő, kortól és időtől független népi irodalmat propagálnak, természetesen oly formában, hogy megfeleldenek a népről. Soha nem szolgált ki szolgáló módon az uralkodó rezsimet irodalom, művészet és tudomány, mint éppen napjainkban egész Európában. Az irodalom egyéni ambíciók elérésére pompás ugródeszkának bizonyult, klikkek uralják a piacot, akár Afrikában a sivatagot a törzsfőnökök. Egy pillanatilag sem vagyok azonban hajlandó e törzsfőnökök vezérei hivatottságát elismerni, csendes derűvel szemlélem pecsenyesütésüket, még csak pecsenyészékjük orrfacsaró bűze sem zavar. „Az az erős, aki egyedül áll!“ — engedje idéznem Ibsen *Népgyűlöljének* ez utolsó mondatát. Bölcs mondás ez, de van benne némi fájdalom. Viszont vállalni egy küzdelmet, és ez némileg megnyugtató, csakis fájdalommal és rizikóval lehet. Ami ebből következik, az, hogy jövőmet illetőleg egyáltalán nem látom a helyzetet optimisztikusan. Sötéten sem látom, úgy látom, ahogy van, és tisztá

szívből örülök, hogyha talán könnyelműen is és eredményeiben távolról sem biztatóan, de kipróbálhatom ebben a világban tiszta szándékú erőmet.

Remenyik Zsigmond

mélyen tisztelt uram.

örömmel teszek eleget kívánságának és küldöm a kért anyagot. ha bőbeszédű ember voltam, kérem nézze el nekem és húzzon írásomból annyit és ahol akar. de, ezt talán szükségtelen is mondanom, a lényeg megváltoztatása nélkül. a számból ha megjelenik, küldjön két példányt címre, tegye meg ezt a szívességet nekem. baráti gondosságát egyben hálálisan köszönöm. egyebekben alig tudok magamról újat mondani. pénzgondjaim vannak. minimális gondjaim, és efféle gondok, nyilván ön is tudja, tönkre teszik az életet. őszinte tisztelettel üdvözlöm önt, hive és barátja

rzs

1935 október 19 bp.

ui: mint ahogy látom, Feleky mégis csak lehozta Ben Hepburn ciklusát a magyar hírlap vasárnapi számában. őszintén örülök ennek, ha van újabb vagy régi verse, polgári lapban mégis kihozható, úgy küldjön ismét, szívesen eljuttatom megint a szerkesztőnek. magyar hírlapot önöknél terjesztik, nem küldök tehát támpéldányt, ha mégsem tudná megszerezni, úgy értesítsen és elküldöm a lapot. őszinte barátsággal üdvözlöm rzs.

Remenyik Zsigmondról szóló jegyzeteinket 1977-ben írtuk. (A *H[.]* című irodalmi folyóirat nem tartotta közölhetőnek.) Egyetértéssel és köszönettel vesszük tudomásul a szerkesztőnek szövegünkhöz fűzött következő megjegyzését: „Az interjú — a szerző visszaemlékezésével ellentétben — megjelent a *Brassói Lapokban*, az 1935. november 17-i szám vasárnapi mellékletében *A költő és a valóság — Swift magyar rokona — Remenyik Zsigmond beszél délamerikai csavargásairól, munkájáról és terveiről* címmel, némi rövidítésekkel (az utolsó kérdésre adott választ a cikk csak összefoglalóan ismerteti). Méliusz emlékezésének, Remenyik-idézésének érdekességén, időszerűségén ez az irodalomtörténeti tény nem változtat. Az elfelejtett interjú újraközlését ezért ugyancsak hasznosnak véljük.“ — M. J.

Kovács Géza: Fahíd

A műhely aggodalma és bizonyossága

1970-ben jelent meg az *Anyám könnyű álmot ígér* — 1980-ban szintén a Kriterionnál az *Évek — hazajáró lelkek* című (cikkek, naplójegyzetek műfaji megjelöléssel ellátott) legutóbbi Sütő András-kötet. A közbeeső évtizedben — a hetvenes években — Sütő a romániai magyar irodalom legreprerzentatívabb egyénisége: a közönséget és a közösséget leginkább foglalkoztató, a romániai magyar írásbeliséget a magyar kultúra egészében is leginkább képviselő író. Természetes, hogy az irodalmi hatás szociológiájából a divatszertőség (a *Sütő-divat*) elemzése sem maradhatna ki — s ennek kapcsán történelmi, politikai és kulturális tudatunkról, annak hetvenes évekbéli változásáról is sok érdemleges észrevételt lehetne tenni. Most azonban hipotéziseknél többet még aligha kockáztathatunk meg.

A hetvenes évek irodalomtörténetében (amelynek tíz évét Sütő újabb könyve a maga írói perspektívájából is lezárja) a Sütő-divat egy mélyebb igény kifejezője — s a divat társadalompszichológiai kategóriájának pozitív jelentése ezúttal éppen abban áll, hogy Sütő könyvei, műfajai és mondanivalói meg is felelnek az igénynek, alakítják is azt. Divatos, mert állandóan és szuverén módon az igény erőterében van. Ezt az igényt a hatvanas évek végének társadalmi és kulturális változásai konkretizálják, amikor a politikai hangsúly a nagyobb lehetőségekre esik, s az alkotói folyamatosság adott nemzedéki rendszerében a hetvenes évek művei valószínűsítik meg. (Sütő a hatvanas években alig közül — jelen kötetben két írás jelzi ezt a periódust —, de valószínűleg átéli az alkotói szembesülésnek és belső továbblépésnek azt a purgatóriumát, amely nélkül lehetetlen volna a hetvenes évek teljes vértetéti műalkotásrendje.)

Lényegében nagyon is elemi igényről van szó: arról, hogy a romániai magyarság mennyire erősen igényli saját korszerű történelmi és társadalmi tudatát. Az igény társadalomontológiai, tehát állandóan ható erő — jóllehet történelmi korszakokként más és más intenzitással és formákban jelentkezik. Ennek a társadalomnak alapvető jellemzője azonban az, hogy létezési folyamatosságában és rendjében a tudati elemek döntő szerepet játszanak — mint ahogy minden nemzetiség esetében így van. Az öntudat-igény reneszánsza az utóbbi évtizedekben több hullámban jelentkezett, s az a reneszánsz, amelyik a legutóbbi évtizedre esik, éppen a korszerűsége várokozó magatartásé. Korszerűsége — többek között irodalmi vonatkozásban — az is értendő, hogy a közép- és kelet-európai faluról elszármazó írói miképpen tudják falunosztalgiaikból a tényleges faluképet kibontani s azt egy érvényes valóságként szepirólik is érvényes hivatkozási keretévé tenni. (Van-e persze az eredettől végképp függetleníthető illúziók is, s ezek Sütő nagy sikerű könyvében, az *Anyám könnyű álmot ígér*ben is fellelhetőek.) Vagy: mennyire tud az irodalom hozzájárulni a városi ember korszerű tudatának és magatartásának szepiróli kifejezéséhez? Továbbá: mennyire pontosan tudja jellemezni az irodalom a társadalom politikai valóságát a maga eszközeivel s nem a külső elvárásoknak megfelelően; az ember és a hatalom viszonyát a maga történelmi problematikájában és antropológiai mélységeiben (ahogyan éppen Sütő kívánta megtenni drámáiban)?

A társadalmi igényre és kihívásra — nyilván, fontos közéleti tevékenységéről sem szabad megfeledkezünk — Sütő irodalmi választ adott. Gondolkodásában, értékvalasztásában, a formateremtésben és a kifejezés módjában és stílusában nagyon átgondolt preferencia, a legpróbb részletkéig kimunkált választás nyilatkozik meg. Kultúránk, irodalmunk ama vonulatai, írói és művei iránt, amit közkeletű kifejezéssel a sorskérdések irodalmának nevezünk. (Talán fölösleges is ezt jellemezni, hiszen valamilyen módon a magyar irodalom egésze sorsirodalom, s erre épül esztétikai gondolkodásunk és ízlésrendszerünk, a maga itt-ott megnyilvánuló kizárólagosságával, persze.) Ennek a gondolatrendszernek van egy letagadhatatlan (és tagadhatatlanul lelkesítő) perspektivikus adottsága, imperatívusza —, hogy ti. bármilyen is legyen a jövő, az a gondolkodás, cselekvés és attitűd kikerülhetetlen és elszabotálhatatlan imperatívusza. Ahogyan a *Naplójegyzet befejezett drámákról* című írásban olvassuk: „Három dráma (*Egy lócsiszár virágvasárnapja; Csillag a máglyán; Káin és Abel*) az emberi történelemnek három pillanatából, a múltból fel-

idézve, az egyetlen lehetséges látószög alapján, amely a Jelené, hisz tulajdonai vagyunk minden idegszálunkkal. Ilyenformán a történelemben és mitológiába költöztek — a képzelet aranytombitáinak szaván elindulva — olyan szem sugarán vonulnak keresztül, amely óhatatlanul rájuk veti a jelen tapasztalatainak fényét-árnyékát. Viszonzásképpen ezt teszik maguk is annak igazolásaképpen, hogy a múlt, a Megtörtént: bennünk lakozik, amiként mi is táplálékai vagyunk az étvágytalansággal sosem válóható jövőnek. E hármasságban élve, a már említett kény-nyer parancsára vizsgáljuk magunkban a történelmet s lehetséges útjainkat a történelemben. Mert végül is az a fontos: hátunkon a múltnak terheivel merre tartunk? A derengő horizonton hol fényesebbek a reménység jelei? (226.) (A történelmi szemlélet a maga sajátos módján érvényesül: a Sütő-drámák központi ketős-alakjaiban mindig a jelen—múlt—jövő különböző variációi szólnak meg a személyiség magatartásában, meggyőződésében és cselekedeteiben; a fizikai megsemmisülés és morális bukás ketősségéből mindig kirajzolódik az antropológiai perspektíva, még ha el is fedi a történetit.)

Ebből a szempontból ugyanakkor jellemezhető Sütő András helye egy tágabban értelmezett irodalomtörténeti folyamatban is. A sorskérdés itteni viszonyokban létrehozta a történetileg legeredetibb erdélyi műfajt: a napló, emlékirat és az értekező próza sajátos erdélyi formaváltozatát. Sütő András esszéi (s főként az *Istennék és falovacskák* darabjai) a magyar esszéírás hagyományában mindenképpen a régi erdélyi értekező- és memoárirodalom hangzását és szellemét képviselik. Többnyire történelmi tárgyú és társadalmi jelentésű — terjedelmükben szűkre szabott, de intenzitásukban mély, az értekező magyar próza áttetsző és zengő körmondatában megszólaltatott — gondolatokat tartalmaznak, amelyeknek rendszerében Sütő a leginkább Tamásra jellemző fordulatosságát, a gondolat rejtésében, megcsillanásában megnyilvánuló, a szemléletet megragadó és kisajátító nyelvi magatartást és gondolati-nyelvi formát alkalmazza. Természetesen saját, a huszadik századi magyar irodalom számos vívmányát hasznosító invenciorendszerében. Az egyik legfontosabb szerepet játszó trópus ebben a metafora — fontos szemléleti indoklással (s innen néha az esszék költői világa). Egy beszélgetésnek szövegében olvassuk: „A képiség kultúrája az ember önkifejezésének szüntelen gazdagodásából fakad. A kép: átütő szikra két pólus között, amelynek némelykor roppant távolságát a tárgyas részletezés vagy összegezés képtelen áthidalni. A metafora ilyenformán a széteső világnak is arany abroncsa lehet. Olyan civilizációban, amely mind szigorúbb tárgyiasságra kényszeríti az embert, reális veszély az ember érzelmi világának elsekélyesedése.” (234.) Ennek a stílusnak fontos jellemzője továbbá az aforizma is, a tömörítés; aforizmái néha a drámák előadását is virtuálisan megállítva irányítják a figyelmet egy-egy gondolatra.

A nyelv tehát a szó legkonkrétabb értelmében anyaga (s nemcsak kifejezési eszköze) Sütő írásainak, s ez a tény esztétikai oldalról nyomatékosítja a nyelvről vallott kötelező érvényű világnézeti-politikai természetű nézeteit, amelyek a nyelvhasználatot a létezés feltételének, a szabad nyelvhasználatot pedig a nemzetiségi lét elidegeníthetetlen jogának tekintik: „Nyelvében él a nemzet, idézzük ma is a reformkor jelszavát, hozzátéve: és az akármiféle *nemzetiség* is. A nyelv ilyenformán az élet fogalmának szintjére emelkedik.” (237.) (Emlékezzünk arra, hogy az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* éppen az eszmélet könyve, a nyelvi ontogenezis közvetlen folyamatának leírása.)

Az *Évek — hazajáró lelkek* már csak azért is fontos könyv, mert az a szinte harminc esztendő, amelynek publicisztikai terméséből válogat, nagymértékben megvilágítja a pálya alakulását, a művek alkotásának egyes problémáit, mellesleg az irodalomtörténet számára is fontos adalékokat szolgáltat — már csak az egyes írásokhoz fűzött kommentárok miatt is. (Miert nem jelentek meg idejünkben, miért úgy jelentek meg, ahogy megjelentek stb.)

Nyomon követhetjük a bevallott preferenciákat, a bevallott hatásokat, ennél fogva ez a könyv az alakulás egyfajta kalandja és krónikája is. Amelybe Sütő beleszővi az alakulás predestinációját; a szülőföldet, annak mélységes elesettségével, szegénységével, könyvhiányával egyfelől, s morális és szerves kulturális értékeivel másfelől.

Nagyon sommás áttekintésben: alapvető irodalmi élmény Móricz Zsigmond *Légy jó mindhaláligja* (érdemes volna egyszer utánanézni, hogy a magyar irodalom hány alkotójának alapélménye még), az indításban nagy szerepet játszik Veres Péter, a pálya alakulásában a Móricz-kollégium és Gaál Gábor — sokféleképpen. Az ötvenes évekre a kötet szerkezete szerint jellemző még a közvetlen-kirtikai viszony a nemzedéktársakhoz s a leginkább morális indítékú aktivizmus a romániai magyar irodalom alakulásában-alakításában. Sütő mindvégig elkötelezett érdeklő-

déssel fordul a szűkebb pátria nagyjai: Apáczai Csere János, Kemény Zsigmond, Orbán Balázs, Kós Károly, Nagy Imre és mások életműve s a pályakepek tanulságai felé — természetesen a tanúságtevés szándékával is. A kötet utolsó harmadában ott sorakoznak a nekrológok: a (romániai) magyar irodalom hetvenes évekbeli vereszettségének számbavételeként. Továbbá a férfikor delére érkezett pályatársak (Bajor Andor, Kányádi Sándor) köszöntése s közben — hol utalásként, hol pedig önálló tárgyként — a hivatkozások: Illyés Gyulára, Németh Lászlóra, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Természetesen érezni lehet Sütő művein más hatásokat is: csakhogy az is jellemző, hogy azokról nem beszél.

A fentiekből felsejlik egy olyan esztétikai rendszer, amelynek uralkodó jellemvonása, hogy *kötőhatalom*, s amely szemmel láthatóan szervezi és vezeti az életnek s az irodalmi formáknak Sütőre jellemző együttesét. Az eszméknek, élményeknek s azok szimbolizációjának a rendszerét, az ítéleteknek és ítéltkezési szokásoknak a belső kódját, a normákat és elvárásokat. Egyszóval a kritika és konvenció világát.

A kritika a fenti alakzatot tárgyszerűen érvényesíti a társadalmi, politikai és irodalmi jelenségek külső és belső struktúrájára.

Kritikai attitűdjét Sütő tételesen is kifejtí egy 1955-ös naplórészletben, s értelmezésében a kritika teljes, amennyiben irodalomkritika és társadalomkritika közé nem von határvonalat, de ennél többről is szó van. Nevezetesen arról, hogy magának az irodalomnak is hangsúlyos társadalomkritikai funkciót tulajdonít: „minden esztétikán túl és innen: döntőnek azt tartom, hogy a kritika miként vélekedik az irodalom elemi jogairól a társadalom negatív jelenségeinek dolgában. Hogy bíráló tekintetét az államapparátus lépcsőjének hányadik fokáig emelheti [...]” (16.)

Az irodalmi-esztétikai jelenségek megítélésében Sütő András következetesen végig is viszi az itt megfogalmazott álláspontot: önkritikailag is, a lelkiismeretig. S egyben egy adott irodalomtörténet kritikai anatómiájának eszmei koordinátáit vonja meg, amikor ezt írja *Lantosok és kritikusok* című, 1957-ben nem publikálható írásában: „Sok keserves tapasztalat árán tanultam meg, hogy az emberi lélek, amelyre hatni akarunk, nem kísérleti nyúl, sem tengerimalac. Az író pedig nem csupán lantos, de kritikus is korának. Persze, miután eltörtött a tengely, mindenki azt hajtogatja: tudott volna jobb utat is. Fölfedett bajokra visszafordítani nem dicső dolog, de szükségé válik, ha a királykisasszony lábának faricskálói műveletüket mesének nyilvánítják. Az író azonban önvizsgálat nélkül nem léphet előbbre. Ez az önvizsgálat pedig elkerülhetlenné teszi a beismerést: ott is lantosok voltunk, ahol kritikusoknak kellett volna lennünk. Részesei voltunk az újnak, a jövőbe mutatónak kimondásában. De részesei voltunk az elhallgatásnak is a »kényes kérdésekben«.

»Mert növeli, ki elfödi a bajt.« S ha visszapillantok az elmúlt esztendőkre, sok megiratlan fájdalom sötétlik elém számonkérően. Az osztályharc szüntelen éleződésének — élesítésének — sztálini tételével és gyakorlatával sújtott ártatlan ember emléke elibéd áll és azt kérdi: miért nem szólaltál meg?» (113—114.)

A lelkiismeret szabadságának a feltételét végső soron Sütő is a kritikai öntudat állandó képviselőjében látja. S itt nem feledkezhetünk meg az öntudat alapjának a mibenlétéről sem, amely a sorsirodalom vállalt és művelt hagyományában a közösség. Az íráshoz fűzött jegyzetében hangsúlyozza, hogy a közösség „az egyetlen gond, amelyért érdemes — és szükséges — írónak lenni. A már idézett, Mezei Andrással folytatott beszélgetésben a költészetre vonatkoztatva konkretizálja a gondolatot, mégpedig sajátos viszonyrendszerben: „elválasztható-e a költészet funkciója attól a közösségtől, amelynek a nyelven megszólal? S amelynek élete, sorsa, törekvése, kinja, vágya, létérése, eszmélete, eszméletlensége csap épp hogy a szemünket nem veri ki? Én a magam számára ebből meritem a funkció értelmét: egy adott kollektivitásból s a tényből, hogy annak része vagyok, nem pedig a már-már évenként meghirdetett »új hullámokból«. Ezzel nem tagadom létjogosultságukat.” (236.) A hagyományos megfogalmazások kimerült rendszerében mindenképpen újszerű Sütő kifejezése, hogy ti. az alkotás funkciójának értelme a közösségből s az alkotó odatartozásából ered.

(A közösség ebben a rendszerben változó terjedelmű fogalom, leggyakrabban azonban a nemzetiségi lét alapján létrejövő történelmi kollektivitást — illetve ennek megkerülhetetlen érvényű etikai kötelezettségét jelenti.)

Végeredményben tehát a helyes történelmi út eltéveszthetetlen a társadalmi entitás oldaláról; ennek szerepe: a nyelv és az irodalom az alkotót az ontológiáin túl erkölcsi viszonyba hozza a közösséggel, a kritikai attitűd lelkiismeretileg nélkülözhetetlen módján is.

Ha a kritika kiváltképpen a nyilvánosság viszonymechanizmusa, a konvenció már sokkal közvetlenebbül utal az alkotó és a művek bensőséges világára. Ugyanis a konvenció az az alakzat, amellyel az író meghatározza művének belső világát, körülhatárolja annak a maga és feltehetően mások számára is érvényes területét, felépíti az elemek kapcsolódásának szabályait. Ezen a nyelvezeten elsősorban önmagával beszél. A konvenció ugyanakkor kettős jelentésű: a szuverén író szerződése önmagával világa szabályainak betartására, s fogadás arra, hogy e világ megértésében az olvasók, a nézők vagy a hívek is ezt a konvenciórendszert érvényesítik. Mert a közönyösek, a tudatlanok és értetlenek, valamint az ellenségesek természetesen nem ezt fogják érvényesíteni.

Sütő műveinek gondolati rendszere, preferencia- és izlésvilága szerves, zárt rendszer. Konvencióalakzata szigorú: van amit kötelező érvénnyel vállal, képvisel és ír — mindenkire kötelező érvénnyel, szintén a sorsirodalom értékrendszerének megfelelően. Persze sok olyan ember van, aki alkatilag képtelen a szabályszerű műélvezetre, vagy sok olyan van, aki vagy nem fogadja el, vagy másképpen értelmezi a normákat és kánonokat. Sütő azonban bizik a helyes történelmi tudat alakzatainak egyértelműsíthetően kollektív felfogásában — egyre inkább elzárkózva a kizárólagos érvényesítés előjogától (amint azt legutóbbi vitairatai már tanúsítják).

Csak segítheti ennek a zárt és szigorú világnak és műalkotásrendnek a megértését, ha konvenciórendszere elsajátítására, megtanulására és élvezésére s demokratikus választására egyre több kilátást és esélyt enged, ad és érvényesít. Növelve annak meggyőző erejét, hatásképességét, hiszen a szigorú sors elfogadása és választása nélkülözhetetlenül tartalmazza a jövő előéletét, a ragaszkodást hozzá, vagy éppenséggel szeretetét, legalább a szó értelmi jelentésében. Nemhiába volt képes a Periklész korabeli athéni polgár sorsának színházában három napot tölteni egyfolytában.

S talán éppen a sorsproblémák közös értelmezhetősége teszi lehetővé a történelmi folyamat további artikulációinak módját, talán ez lesz az a vonulat, amely a közösség útján ismét problematikussá, nyitottá teszi Sütő szerves, zárt szabály- és konvenciórendszerének egyre entropikusabb alakzatait. Az is elképzelhető, hogy a drámákban nem két, hanem több főszereplő vívja majd az alternatívák harcát a történelemért.

De ez már a nyolcvanas évek irodalmának problémája.

Kinzó szakaszossággal bukkann fel Sütő gondolatai között az irodalmi provincializmus kérdése: hogy vajon hiteles-e művészileg s milyen fokon az irodalmunkból kiolvasható társadalomkép, történelmi folyamat és antropológia? A választ egy 1958-as megfogalmazás a „Vissza önmagunkhoz!” jelszóval adja meg, vissza — világirodalmi mércével. Azóta már egy nemzedék felnőtt a hetvenes évekbeli Sütő-műveken, s hogy — a provincializmusra visszatérve — ma már korrigálnunk kell a világirodalomra tekintés mechanikus szempontját, azt — éppen az elmúlt évtized tanulsága alapján — Sütő András műveinek is nagymértékben köszönhetjük. Értékeiknek, a magyar kultúrában játszott szerepüknek, az öntudat megtartásának s jövőigényes alakításának okán.

Denes Sándor: Falitál

A szenvedés értelme II.

Lear király

Talán nem tévedünk, ha a címszereplő mellett Edgart a *Lear király* második főalakjának tartjuk: azzá teszi a cselekményben, főként a végső kibontakozásban betöltött szerepe, leginkább azonban súlyos, a darab alapvető mondanivalójához tartozó szövege.

Edgart Edmund igaztalanul rágalmazta meg; atyjának hű, becsületes fia volt. Ám becsülete — a rendé volt, amelyhez tartozott. Élvezte a kiváltságokat, amelyeknek részese volt, eszébe sem jutott a kiváltságok jogosságában kételkedni. A fennálló jogrend szerint élt, ahhoz alkalmazkodott.

Atyja haragja megfosztotta nevétől, rangjától. Pusztán életét csak örült csavargónak álcázva menthette meg. Kiesett eredeti, magas státusából, s egyszeriben a társadalmi ranglétra legeslegalsó fokán találta magát. A nincstelenség, a védtelenség, az állandó létbizonytalanság gyökeresen megváltoztatta látószögét: a szenvedés „kijózanította”, szétoszlatta önmagáról, rendjéről, az egész társadalmi rendszerről táplált illúzióit. Mikor Lear megkérdi tőle, mi volt, mielőtt jelenlegi nyomorába süllyedt volna, így jellemzi önmaga régi valóját: „Szerelmi inas, szívben és lélekben büszke, ki hajamat fodorítottam, kesztyűt viseltem kalapomon, szolgáltam úrnóm szíve kéjeinek, s vele a sötétség munkáját űztem. Annyi esküt mondtam, ahány szót, s megszegtem azokat az ég nyájas színe előtt. Kéjgondolatokon aludtam el, s azokat végrehajtani virradtam föl. Mélységesen szerettem a bort, mindenáron a kockát, s az asszonyok szerelmében túltettem a törökön. Szívem álnok, fülem könnyen hívő, s kezeimen vér volt. Disznó a renyhességben, róka a lopásban, farkas a torkosságban, kutya a vesztettségben, oroszán a ragadozásban.” (78.) Az egész shakespeare-i életműben egyedülállóan kemény ítélet ez, amely a feudális rendszer alkonyán az egész nemességet sújtja. Az a tény, hogy önmagáról állítja ezeket Edgar — ő, aki, tudjuk, tisztességes embernek számított, és az is volt, a nemesség törvényei szerint —, csak kidomborítja ítéletének általános érvényét. Nem egyéni fogyatékségek ostromoz, mikor a szibarita életvitelt, az erkölcsi gátlástalanságot, a kegyetlenséget, erőszakosságot, a parazitizmust említi fel. Ha az osztály tisztességes tagja ilyen, a züllött többség még inkább rászolgál mind e jelzőkre.

G. Wilson Knight szerint Edgar az, aki a *Lear király* filozófiáját megfogalmazza¹, s alighanem igaza van, némi megszorítással; Lear mellett, Lear után.

Figyeljünk kissé ismét a szövegre. Edgarral való együttléte elején, közvetlenül annak idézett mondatai után, Lear hallatlan éleslátással felismeri és megfogalmazza a lényegét. Rájön, hogy rendszerenkívüliségével — marginalitásával, mondanánk mai műszóval — Edgar megszerezte magának a lényeglátás privilégiumát. Többször „bölc”-nek, „nemes bölcsész”-nek nevezi (80—81.), s nem gúnyosan; rájött, hogy Edgar az, aki társadalmáról, osztályáról a legmélyebb igazságot kimondta. És így szól hozzá: „Te maga a lény vagy. A föl nem szerelt ember nem több, mint ilyen szegény, meztelen villás állat, mint te vagy.” (78—79. Kiemelés tőlem. — R. E.) A „föl nem szerelt”, a státuszszimbólumait levetkezett ember „maga a lény”, akinek lényegi tulajdonságait immár társadalmi hovatartozása, kiváltságai nem kendőzik.

Edgar vezette rá a lényegbe világító felismerésre, amelynek Lear azonnal levonja végső konzekvenciáját. Maga is kitaszított, státusát veszített ember lévén, elhatározza, hogy lefejtje magáról előző státusának külső jeleit. Ime az idézetek után következő szavai: „Félre ezen toldalékokkal. Jertek, gomboljatok ki. (Vetkezni kezd)” (79.). A zivatar alatt Lear levetkezik. Újabb szenvedésekre tárja fel testét az elemek dühöngése közben, de nem örült önkínzó szándékkal, hanem régi énjének következetes megtagadása céljából. Már nem király, nem nagyúr többé. Most számolt le kezdeti illúziójával („Mi csak a királyi címet tartjuk meg” — a címet hatalom nélkül); már nem akar szerepet játszani, ember akar lenni. A megkínzott, lemeztelenített ember *csupán ember* marad, írja Jan Kott.²

Az ember hamisítatlan nembéli lényegével való azonosulás a társadalom többségével, az elnyomottakkal, szenvedőkkel, kisemmizettekkel való azonosulás.

Ó, ti meztelenek,

Szegény nyomorfiak, bármerre vagytok,
Az irgalmatlan vész dühében élve,

*Mi védi meg födetlen fejetek
S a kiaszott testet szellős rongyotokban
Ily évszak ellen, mint ez? (76.)*

„Az irgalmatlan vész“, amelyben a „szegény nyomorfiak“ élnek: nem a múlt vihar, nem a természet vad kitérése, hanem az igazságtalan társadalmi rendszer állandó, megszokott, köznapi állapota

Méltán tartja A. Kettle a most idézett szövegrészt a darab kulcspontjának.¹³ Ha — mint fennebb mondtuk — Edgar fogalmazza meg a shakespeare-i életmű legsúlyosabb, legkifejezettebben elmarasztaló ítéletét a feudális társadalmi rendszer uralkodó osztályáról, maga Lear megy legmesszebbre az uralkodó osztály ellenpólusán elhelyezkedőkkel való azonosulásban.

De nem Lear egyedül, hanem társai és természetes szövetségesei a szenvedésben: a Bolond és a megvakított, földönfutóvá lett, szerencsétlen Gloster.

*Szerencse, a bolygó rima,
Szegényhez bé nem tér soha. (57.)*

— mondja a Bolond, s ítéletében a „nyomorfiak“ élettapasztalata fejeződik ki. A vakság és a szenvedés Glostert is éleslátóvá tette. Ő fogalmazza meg a társadalmi méltányosság legmesszebbmenő shakespeare-i követelményét:

*Csak mindig ilyen osztályt, istenek!
Hogy a dúsgazdagok és kéjtől zabáltak,
Kik rendelésid megvetik, s akik
Nem akarnak látni, mert nem érzenek,
Hadd érezzék rögtön hatalmat.
S így bőkezűleg szétmegy a fölösleg,
S jut és marad mindenkinek. (97.)*

A javak méltányos elosztása, a többség szenvedéséi iránt érzéketlen „dúsgazdagok és kéjtől zabáltak“ megbüntetése — íme az antifeudális mozgalmak leghaladóbb, a polgári állásponton messze túlmutató követelménye.

Négyen képviselik tehát a Lear királyban a haladás, a humanizmus ügyét. Mindegyik a maga módján, de sajátos kifejezésükben egymás igazát hangsúlyozva, támogatva és helyeselve szolgálják azt.

Társadalombírálatában Lear megy a legmesszebbre: „Láttál-e koldust, kit a gazdag kutyája megugatott? [...] S hogy a szegény pára elfutott a kutya elől? Ez a tekintély valódi képe. A kutyának is engedelmességek, ha hivatalban van.“ (113.) Gazdag és koldus: a társadalom legellentétebb pólusai; ez már nem a középkor, hanem az újkor, a kicsirázó tőkés viszonyok perspektívája. Az elidegenedés világában nem a valódi emberi értékek számítanak, hanem a hatalom, a hivatal: „A kutyának is engedelmességek, ha hivatalban van.“

Rongyokon

*Keresztüllátszik a kis vétek is,
Prémes bekecs s palást mindent befed.
Borítsd arannyal a bűnt, és a törvényt
Lándzsája rajta kártétlen török meg,
Göngyöld rongyokba, s a törpe szalmaszál
Keresztülzúrja. (Uo.)*

A pénz és a hatalom (a pénz is hatalom!) büntetlenséget biztosít a bűnnek, elfedi a bűn és az ártatlanság közötti különbséget. Igazságtalan, méltánytalan, embertelen ez a társadalmi rendszer. Ilyen messze Leart Edgar sem követi. Így reagál Lear nagy monológjára, amiből a fenti sorokat idéztük:

*Ó, mennyi mélység s mennyi képtelenség!
Az örületben ész! (113.)*

Edgar érti, érzi, hogy Lear szava, döbbenetes újszerűsége ellenére, böcs szó. Mélybe világitónak — és mégis képtelenségnek látja a Lear gondolatában rejlő következetes demokratizmust.

Edgar ugyanis, mindennek dacára, nem csapta be maga mögött a rendszer ajtaját, nem mondott le a reményről *ismét felvenni régi arcát s igazoltan visszanyerni jogát* (87.). Valóban visszatér, s lovagként: nemeknek vallja magát, a lovagi szabályok szerint párviadalra hívja ki, és lesújtja Edmundot. A végkifejlet után pedig, Alban szerint, Kenttel együtt Edgar feladata lesz fenntartani „a sebzett államot“ (142.). Visszatérése s a „sebzett állam“ *fenntartásának* gondolata azt is sugallja: lényegében semmi sem változik, a rendszer marad. Elmúlásának ideje még nem jött el, megdöntésére elégséges társadalmi erő még nem létezik.

Camus szerint a *Lear király* teljes egészében az örület jegyében zajlik: nem kevesebb, mint négy örült szerepel benne. Az egyik „hivatásos”; egy másik önakaratából válik örültté; a másik kettőt lelkük kinjai örjítik meg.⁴ Nem egészen így van, nézetünk szerint. A Bolond csak hivatásos, nem elmeállapota szerinti bolond; olykor zagyván fecseg tiszte szerint, máskor bölcsen, éleslátóan szól — szíve szerint. Edgar, mint láttuk, kényszerűségből játssza a bolondot, elméje józanságát, lelke egyensúlyát egy pillanatra sem veszíti el. Csak a két elkínzott öreg, Lear és Gloucester agyát borítja el — nem teljesen — a köd.

Hanem a kétségtelen, hogy az örületnek hatalmas szerepe van e tragédiában. A Bolondnak s Edgarnak — ez utóbbinak Szegény Tamás képében — a mimelt örület mintegy menlevelet ad: kimondhatják az igazságot. Lear fejlődésében — s valamelyest Gloucesterében is — furcsa kettősséget tapasztalunk: a szenvedés megbolygatja agyát, de mintegy ki is józanítja egyben, megszabadítja illúzióitól. A Bolond e kijózanodás programját mondja ki már az első felvonásban:

*Gazdagabb légy a látszathál.
Szólj kevesebet, mint mondhatnál.*

Higgy kevesebet, mint tanultál. (31.)

A módszeres kételkedés nagy, modern gondolatának a korai kikristályosodása ez. Lear — ha nem is rögtön — megfogadja a tanácsot. Hatalmas erőfeszítést tesz, hogy megkülönböztesse a lényeket a látszattól, hogy a lényeg ismeretével legyen gazdagabb: „...nem szeretnék megtévelyodni!” (41.); a későbbiekben azután érzi, fel fogja jelezni egyensúlyvesztését: „Elmém bódulni kezd” (72.), mondja a viharban. Ez után mondja ki legmélyebb, legjózanabb felismeréseit, amelyeket fennebb idéztünk, elemeztünk. S még egyet, amely azokkal egybehangzik:

*Születésünkkor sirunk, hogy a bolondok
E roppant színpadára feljövünk. (114.)*

A bolondok roppant színpada: a társadalmi rendszer, amelyben mindenkinek élnie kell, amely kifordítja az értékeket, eltorzítja az emberi kapcsolatokat, amely embertelen életvitelre kényszeríti tagjait. Színpad ez a világ, mert benne mindenki szerepet játszik, ki-ki nem természetes vágyai, hajlamai, képességei és tulajdonosságai, hanem státusa szerint cselekszik, él.

Csak az örült nem színlel ebben a világban. Kimondja a Bolond:

*Ki pénzért szolgál és veled
Csak színre egyesül,
Elhagy, midőn zápor közel,
A vészben egyedül.
Én várok, a bolond marad,
Míg a bölcs fut tova.
Futó bolonddá lesz a gaz,
Gazzá bolond soha. (57—58.)*

A pénzért szolgálók, színleg egyesülők, társat vészben elhagyók azok, kik az örült világhoz alkalmazkodtak. A Bolond nem alkalmazkodik; ő az, aki nem játszik színházat, valós magát mutatja mindig, s így gazzá nem lesz soha.

A „roppant színpad” shakespeare-i gondolatához tartozik a költő több művében felbukkanó „színház a színházban” motívum; megjelenik a *Lear királyban* is, ha nem is olyan súllyal, mint a *Hamletben* és egyebütt. Örületében Lear Bolondjából és Szegény Tamásból bíróságot szervez, s bevádolja lányait. De felcsigázott képzelete nem elég csapongó; nem tud vigaszt találni szimulált elítéltetésükben, úgy látja hát, hogy lányai megszöktek a tárgyalás elől. Az igazságszolgáltatás így elmarad, az örült játék visszakanyarodik a valósághoz. (84—85.)

Mondottuk, hogy a *Lear királyban* kifejezett életszemléletet a legtisztábban — Lear után — Edgar fogalmazza meg. Mélységesen tragikus életszemlélet ez:

*Ki a szerencse elhínyt rongyaként
Legrosszabb állapotját érte el:
Az még remélhet, nincs mit félnie.
Siralmas változás csak boldogot sújt... (94.)*

Ő, Edgar, „legrosszabb állapotját érte el”, hiszen nem csupán rangját, de örült csavargóként identitását is elvesztette. Szegény Tamás képében bujdokol. Amikor találkozik megvakított, száműzött apjával. Apja szerencsétlensége az övé is, tetézi az övét:

*Ó, istenek! ne mondja senki, hogy
Legrosszabbul van: én most gonoszabbul
Vagyok, mint bármikor.*

*S jöhet gonosz is még. Nem leggonosz,
Míg azt mondhatjuk: ez volt leggonosz. (95.)*

Az igazságtalan, méltánytalan, embertelen társadalmi rendszerben az embertelenség tartalékai kimeríthetetlenek; az embert, míg él, mindig érhetik újabb csapások. A tragikus életszemlélet azonban az emberre támadó gonoszság tudatosítása mellett a szembeszállás, a küzdelem szükségességének a tudatosítását is magába zárja. Edgar ezt is tudja:

*... Embereknek
Kell túrni a jövőst, mint elmenést:
A fő dolog, hogy elszántak legyünk. (127.)*

A jövőst és elmenést, a születést és a halál elkerülhetetlen; az elszántság, a szembe-
szegülés, a tett az ember embersége. A hamleti dilemmát is megfogalmazza Edgar:

*... ó, hogy minden órán
Inkább viseljük a haláli kint,
Mint meghalunk egyszerre ... (135.)*

Miért viseljük a kint, ha egyszer képesek vagyunk önkezünkkel — életünk árán — megszabadulni tőle? Választ is ad Edgar, az előbbiekkal egybehangzót:

*Világ, világ, világ! ha nem gyűlölnék
Ily rendkívüli változásidért
Kor alatt az élet nem görbedne meg. (94.)*

Az embertelenség elleni gyűlölet az, amely az életet elviselni készlet. S ez olyan gyűlölet, amely — Edgar szövege és cselekedetei egybehangzóan bizonyítják — tette, harcra készlet. A szenvedés értelméről szóló tragédiába a küzdelem értelmének a gondolatát is beleszötte a költő.

Még annyit tegyünk hozzá: nyomorúságában Gloster is öngyilkos kíván lenni; Edgar akadályozza meg. Gloster is az önként választott halál jótéteményéről beszél, siratja, hogy attól is megfosztatott. (110.) De másodsor nem próbálkozik. Nem kinjaiba — az örömben hal bele, mikor megtudja, hogy Edgar él, és Edmund ellen küzdeni indul. Csak Goneril lesz valóban öngyilkos, számára nem marad kiút.

A *Lear király* fináléja fájdalmasabb, mint a shakespeare-i életmű bármelyik más darabjéé. Sok más szerző nyomán Wilson Knight is felhívja erre a figyelmet⁵. Apa és lánya megrázó ellentéte és megható egymásratalálása után Lear életpályája — rövid nyugópont után — ismét, s a legmeredekebben lefelé hanyatlik. Mindketten fogságba esnek, s végül Cordeliát — Edmund utolsó áldozataként — meggyilkolják. Ezt az utolsó csapást, kedvenc leányának elvesztését — s éppen akkor, amikor kettejük viszonya végre valóban teljes emberi értékű lett — az agg nem bírja elviselni, ebbe hal bele.

Az angol színpadokon a *Lear királyt* több mint százötven évig (1681-től 1838-ig) Nahum Tate átdolgozásában játszották, olyan változatban, amelyben Cordelia nem hal meg, sőt: Edgarnak nyújtja kezét. (Nem érdektelen azt is megjegyeznünk, hogy ebben a változatban nem szerepel a Bolond.) Nem kétséges, hogy a happy end-es változat a közönség elvárásának tett engedmény: a jóság jutalmazandó, a jónak — megszemélyesítőiben — győzedelmeskednie kell. Nagyon helyesen állapítja meg Kéry László, hogy az eredeti Shakespeare-szöveg, amelyhez most már a világon mindenütt visszatértek, „könyörtelenül objektív, nincs tekintettel nézők, olvasók várakozására”⁶. A költő zsenialitása éppen abban nyilvánul meg, hogy mélyebbre lát, és ezért mást mond, mint amit a közönség elvár. Ha nem így volna, a legjobb esetben középszerű művet alkotott volna.

A költő objektivitása abban áll, hogy a cselekmény és a situáció belső logikáját vaskövetkezésszerűen követi a legvégsőig. A cselekmény és a situáció belső logikája pedig a társadalmi rendszer működésének objektív, kerlelhetetlen logikája.

Miért kell tehát Cordeliának meghalnia?

Fogságba esésük után, nagyon bölcsen ezt mondja Cordelia:

Nem vagyunk

Az elsők, akik legjobb akarat

Mellett a legrosszabbat értük el. (128.)

Sem első, sem utolsó: általános szociológiai törvényszerűség felismerése ez. A társadalmi rendszerben, amelyben élünk, cselekedeteink eredménye nem csupán szándékunktól, akaratunktól függ, s nemcsak a szándék megvalósítására irányuló erőfeszítéseinktől, hanem — nagyon nagy mértékben — körülményeinktől is, a „mások“ cselekedeteitől, sok-sok ember szándékainak és erőfeszítéseinek bonyolult egymásrahatásától, a rendszer egészének szerkezetétől és működésének törvényeitől. Cselekedeteinknek vannak közvetlen, de vannak közvetett — a társadalmi kölcsönhatások által közvetített — következményei is. Cselekedeteink közvetlen következményei viszonylag könnyen előreláthatók és követhetők; többé-kevésbé azok a közvetett, de közeli következmények is. A távolabbi, többretegű közvetítő közege keresztül érvényesülő következmények viszont nehezen előreláthatók, nehezen követhetők és — főként — nehezen uralhatók. Innen, hogy „legjobb akarat mellett“ gyakran „a legrosszabbat é[r]tj[ü]k el“.

Hibás kezdeti döntésével — Cordeliát magától eltaszítva, királyságát és magát gonosz lányai önkényére bízva — Lear az események megállíthatatlan sorát indította el. Cordelia halála nem erkölcsileg, hanem szociológiailag motivált. Nem azért kell meghalnia, hogy halála a már amúgy is súlyosan megpróbáltatott Lear büntetését őszintén megbánt bűnéért tetézze; erkölcsi érzékünk ezt a szörnyűséges büntetést a történetek után nem kívánja. Sőt: úgy érezzük, Cordelia pusztulása — éppen akkor, mikor minden jóra fordulhatna — bűn és büntetés mérlegének nyelvével igazságtalan módon a büntetés oldalára húzza. Halála dramaturgiailag azért indokolt, mert a társadalmi lét oksági láncolatából kilépni, annak mozgásirányát megváltoztatni bűnbánattal, jobb belátásra téréssel nem lehet. Tetteinek következményei, távoli és legkevésbé sem kívánt következményei is, „könyörtelenül“ viselkedhetnek ránk.

S még valami. Cordelia, vitathatatlanul, legmélyebb, fenntartás nélküli rokonszenvűnket élvez. De ne feledjük: Cordelia a francia sereggel háborút indított Britannia ellen. Tudjuk, jó ügyért: apja megmentéséért, gonosz és véres kezű nővérei, az ország zsarnok urai ellen lépett hadba. Hanem a háború vihara sohasem csak a gonoszakat sodorja el. Megvannak saját, uralhatatlan oksági láncolatai, s aki háborút indít, annak — óhatatlanul — minden következményéért vállalnia kell a felelősséget.

Cordelia halála után Lear számára már elviselhetetlen az élet. Am a szenvedés még egyszer tette készíti: az aggastyán talál magában elég erőt, hogy megölje a katonát, aki Cordeliát felkötötte. Nem marad csak szenvedő alanya a maga elindította oksági láncolatnak, hozzájárul a végső leszámolóhoz, a humánusi erőinek győzelméhez. Ezután pusztul el; nincs miért tovább élnie.

*Nem barátja,
Ki e konok világnak kintpadán
Tovább is nyújtóztatja (141.)*

— mondja hű embere, Kent. „Konok“ ez a világ: a rendszer erősebb, mint az ember. A tragédia beteljesült: Lear és Cordelia meghalt, Gloster is; elpusztult — a másik oldalon — Cornwall, Regan, Edmund és Goneril; meg egy-egy szolga mindkét oldalon. A jó ügy védői megvédték emberségüket, ha belehaltak is; a jó ügy győzedelmeskedett. S e győzelem — bizalomra, reményre jogosít.

Ime a mű utolsó sorai:

*A legkorosb legtöbbet szenvedett.
Ifjabbak, akik itt vagyunk, nem érünk
Ily dolgot, s nem jut ily sokáig élnünk. (142.)*

Reményt, bizalmat sugallnak e sorok? Igen, kétségtelenül. De nem fenntartás nélküli, naiv reményt: ki sokáig él a „konok világban“ sok rosszat tapasztalhat.

JEGYZETEK

1. G. Wilson Knight: *Universul din Regele Lear*. In: *Studii shakespeareiene*. Buc., 1975. 66.
2. Jan Kott: *Shakespeare — contemporanul nostru*. Buc., 1969. 150.
3. Arnold Kettle: *A Hamlettől a Learig*. In: *Shakespeare a változó világban*. Bp., 1964. 113.
4. Albert Camus: *Le Mythe de Sisiphe*. Paris, 1942.
5. G. Wilson Knight: *I. m.* 89.
6. Kéry László: *Lear király*. In: *Shakespeare összes művei V.* Bp., 1961. 599.

PÁLL LAJOS

HAVAZÁSBAN

És lépteim csattognak a cementen, és bármerre tartok is
— bármerről jön is a vonat — az út lefele visz.

WILLIAM JAY SMITH

Úgy nő a hó, hogy se kerítés, se láthatár,
csak néha habzik, ahogy fölveri a szél,
a néhány betű lécdarab, egy-egy ház,
csorbán tátogó táj sötét fogakkal,
mi tán azért némult el ennyire,
hogy kegyetlenebb legyen halántékom dobolása.

Jaj, Kati, ellobbant tulipán bíbor!
Benned már nem szítál a fájdalom,
lezúdul egyszerre, fehér zuhanással,
mintha tükröt csaptak volna az éghez,
száz repedés fogja össze a fényességét,
s már omlik is vissza fénytelen fehéren
mindörökre így, dallamtalanul...

Jaj, Kati, ellobbant tulipán bíbor!
Ott voltak lent a falu alatt a katonasírok, játszottunk
köröttük, tudatlanok. Aztán zeneszóval, mint rendes föltámadásnál,
elvitték a csonthagyatékot, hogy ezután kerültük e helyet.

Hogy omlott körben akkor a hó,
hó-kötél indák, fehér tűzkigyók cikáztak föl a sár-talapzatból.
Azt hittem, örökre elültek ők... lám, körbегyűlnek!

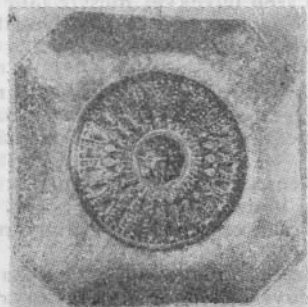
Jaj, Kati, ellobbant tulipán bíbor!
Körben a hegyek sem komorabbak, mint máskor,
feszül az állomás a turneri vonatok elé, kopog az utam,
szinkópázik a tél, kréta-nyoma sincs halálodnak.
Egykedvű huzalok elviszik s leejtik a tekintetet,
így végzi művét — mert léte a mű — minden pillanat,
mit filmként forgathatnék vissza, értelmét keresném,
szabadulás poklát.

Jaj, Kati, ellobbant tulipán bíbor!
Szófogadón összevont szájjal, egy pörben lapozgat ez a hóhűltás,
mihez mérleget a csillagok tartnak eliszonyodva,
hiszen derült az ég, honnan jönnek a pelyhek,
mint az írtást kerekíti a szél, lettünk egészek hiányoddal.

Szállong a hó, korommal vegyülve.

Hát út ez a hullás, út-e vagy cél?

Jaj, Kati, ellobbant tulipán bíbor!

Dénes Sándor: Falitál

ELRENDELÉSEK

I.

Horváth Istvánra gondolva

Gépkocsi tört rám, gépkocsi reám is!
Mégforgatott az országút porában,
kitépett húsomból, szétdőlt arcmon — —
csak nekem nem volt szabad belehalnom!
Nekem még élni kellett. Élni úgy,
hegekkel arcmon és lelkemen,
megjegyzetten, vagy eljegyzetten,

mindegy,

élni, mert várt reám itt valami,
amit csak rám osztott ki — mi?

A sorsom?

A végzetem? Az elrendeltetésem?

Akármilyen volt is az, csak egy, csak egy

nem:

a véletlen! Ki volt rám mérve minden,
így kellett lennie! Véletlenekben
nem hittem én, és nem hiszek ma sem,
emberhez méltatlan, csúf, megalázó
volna, ha csip-csup véletleneken
múlana életünk, ha ostoba
esetlegesség döntene el azt, hogy
kiből mi lesz, ki mire lett, mi végre.
Két pont között meghúzható az út,
papírméretben, éppúgy, mint az élet
dimenziói közt — ha mégoly bonyolultan,
átszelve is más utak vonalát,
elveszve látszólag a kusza rajzon,
de mégis elválaszthatón, az út
meghúzható. Meghúzták az enyém is:
megsebzetten bár, élnem kellett mégis.

Élnem s hirt adnom egy másik világról,
kimondhatóvá tenni a panaszt,
először szólni itt a nagyapáról,
ki béres volt még hajdan, nyűtt paraszt,
a szijgyártóról, ki ott senyvedett el,
a Jóska bácsik küzdelmeiről,
kiket a hűség hívott oda vissza,
s kiket lehúzott s ott tartott a sár.
Ők vállalták a sorsukat s én őket,
szegénységüktől lettem gazdagabb,
tanultam szolgaként, hogy szolgaságuk
kikiálthassam egyszer, a szavak
tanult rendjét vonultatva fel értük,
sorsukon változtatni — a tudást,
hisz épp a tudatlanság volt a vétük:
hogy nem ismerték a jobbat, a mást.
A falu jött be vélem a lapokba,
a tudatokba és tán a szivekbe,
az a gyámoltalan kis falu-kölyke
a maga részét harcokból kivette;
magát sosem tagadva meg, a harcban
tudott fegyvert is váltani, ha kellett,
küzdött, nem harsányan, de hajthatatlan,
mindig a több, a jobb, a népe mellett...
Élnem kellett, nem halhattam meg akkor,
a gépkocsi csak megsebezhetett,
bennem vált gyönggyé minden, mi alatt

forr,

így kellett, így volt: elrendeltetett.

1980

II.

Asztalos Istvánra gondolva

Gyermeknek írni verset, gyermekeknek!
Gyermeklap éber szerkesztője lenni!
Rügyek kertésze, vadhajtságok gyöngéd
nyesegetője,
a szép növekvés messze látó őre!
Voltam ez is. S ez sem véletlenül.
Alábbi szavaimból kiderül.

Őcsém meghalt, én egyedül maradtam,
egyetlen ág az „életfán”, s az is
megroncsolt, sebzett, már-már hogy

letört —

Nem volt szabad lezárni így a kört,
ki kellett virágoztatni a Fát,
s csak egy mód volt rá: gyermekek,

család!

Szerelmem, Anna, ott hordta nevében
lényének ősi értelmét: „anya”,

segített évek folyamán elérnem,
hogy kilombozzék újra az a fa.
Leány, fiú — ahogy kívántam, úgy jött,
valami szintén ősi rend szerint,
leány, fiú — míg négyre nőtt a számuk,
mind kedves-rendes, jökötésű mind.
Tőlük tanultam meg, hogy mi a gyermek,
mit ad és mit kér, min jár az esze,
mire figyel föl, min bóbiskol el, meg
mi öneki a vers, a dal, mese.
Ez indított rá, hogy nekik is adjak,
hogy a könnyebbik tollam fölvegyem,
átértékkeljem súlyát a szavaknak:
a verssem vers, de játék is legyen —
együtt a vers s a játék,
legyen kettős ajándék,
neveljen s felderítsen,
mókásan jóra intsen.

S midőn a Fán a koraesti pirban
feltűnt az első friss „unoka-ág”,
a verset most már neki s róla írtam,
új kontó, új világ!
S aztán feltűnt a löbbi,
nem szűntek egyre jönni,
egyik szebb, mint a másik,
míg ez tipeg csak,
amaz már fákra mászik!
Velük jött el a Teljesség. Hogy aztán...
De erről ne beszéljek.
Éneke a versek annyi gyermek ajkán,
túl rajtuk messzebb s egyre messzebb

érnek.

Tárgyuktól elszakadva testté válnak,
önállón élni az adott időt;
a „szilimánka fiú”, Zolti már nagy,
de ott a versben ő semmit se nőtt.
Maradt ő „csudaokos kis legény”,
akinek esze a helyén,
s ha Toldi nem leszi, mint Toldi győz —
ő s mindahány, ki „észben ép s erős”.

Gyermeknek írni verset, gyermekeknek!
Ki más tehetne volna, ha nem én?
A gyermek volt, s az most is, a Remény.

1981. március 7.

III.

Szabédi Lászlóra gondolva

Tudós, költőbe oltva —
Először ezt én mondtam ki róla.
De hát ki ismerhette volna jobban?
Oly együtt voltunk harcokban, bajokban!
A korban.
Volt idő,
mikor nálunk tanyázott szinte minden
mikor a testvér-szót, a biztatást
nálam kereste,
Adott s kapott.
Megfeleztünk almát s gondolatot.
Tudta, hogy bennem több az érzelem,
tudtam, hogy benne több az értelem,
együtt voltunk mi eszményi egész,
az eszményért lobogni s tenni kész.
Kifejezésre ez akkor jutott,
amikor együtt csináltunk lapot,
szilárdan állót, meg nem alkuvót.
De aztán jött, mi jött,
megosztva teret és időt,
megosztva minket is, eltávolítva —
a kényszerűség innen messze hívta.
Másként jött vissza később onnan ő,
mássá formálta közben az idő,
vakonhívó lett, fenntartást nem ismert,
minthogyha elfelejtett volna mindent.
Tudós lett, ész az oktatásban
— ahogyan megjósoltam hajdanában —
de a barátság már alább hagyott,
épp csak találkozgattunk — itt-amott.
A benső hangot többet nem kereste,
családomhoz az útja nem vezette,
mi volt, az olybá tűnt fel, mint egy álom,
elvtársam volt ő immár, nem barátom.
Ez szólt benne meg, mikor
számon kért engem is a népi kor,
a vádlóim közé ő is beállott,
szertefoszlata végképp azt az álmot.
Elnézte azt, hogy lángomat lehűtsék,
könyvem, szívem zúzomalomba küldjék,
hagyott két évig tartó némaságban,
a néma kínban, megaláztatásban,
egy jó szó nélkül... Tudomásul vettem,
ért akkor bőven még ilyesmi engem.

Egy alkotóház fedele alatt
beszélgettünk még egyszer, utoljára,
alkalmas volt rá hely meg pillanat,
hogy lelkét ott kitarja.
A múlttól nem esett szó, a jövő
kötötte le, az lebegett előtte.
Mily bízó volt, mily optimista ő!
Elképzeléseit mint fonta-szötte!
S megütközött azon, ha néha-néha
belőlem más szót váltott ki a téma.

A fővárosban ért a hír utol,
s tán jó volt így — különben kővé válok
a sírkövek közt én is... Annyiszor
kisért ma is a kép! A borzadályok
azóta megedzették lelkemet,
de azt feledni, azt — nos, nem lehet.
Példát akart mutatni mindig ő,
de akkor nem. Nem várta, hogy kövessük,
csak rájött: rossz tanuló az idő,
megérdemli, hogy magunkból kivessük,
nem várta: zúzzuk mi is szét agyunk,
csak annyit mutatott meg: kik vagyunk.

Ki tudná jobban, mint én, bensejében
mi zajlott le, mi mindent
vetett ő el, hogy mást kapjon cserében,
s igaz reménye végül füstbe mint ment,
ki tudná jobban? — — Az a régi bántás
ezért csitult el bennem megbocsátón,
az asztalomnál ül — mi ez, varázslás? —
szemben velem, mint testvéri barátom,
ülünk s beszélgetünk, épp elmeséli,
mi indította nyelvünket kutatni,
a t a térítő — szól — ki nem érti?
Emet — temet, enyész — tenyész, s még
annyi...

Megborzongok — ó, istenem, enyészet,
de csak egy t kell hozzá s már tenyészet!
S az ő művében megvan ez a t — —
sosem lesz műve az enyészeté.

1981. március 8.

DORIN TUDORAN

SZÖRNYŰ FELISMERÉS

E forró nyárnak egyik éjszakáján
amíg az égbolt nagyszerűségét szemléltem
váratlanul megvilágosodott előttem
valami a természet nagy árulásából:

egy villám
azt álmodta
hogy fejszévé
válík!

VALLOMÁS

Sóvárogra írnék még egyszer
egy verset
mint serdülő korbanban:

szépen kezelném
a gyönyörű szavakat
nagy gondgal
helyezném őket
drága gyémántból készült
koporsóikba
mint valamilyen Mengyelejev
táblázatba
vattába rejtve
a hideg ellen
selyeminget
szabva nekik
a hőség ellen.

De
szememet kinyitva
látom:

buldogok
viczorognak reám
vértől gőzölgő
agyarak
és jobb kezem ujjai
cafatokban;
a másik kezemben
kétségbeesve markolom
a sintérek szerszámát
(milyen jó
hogy kétkézes vagyok!)
kétségbeesve markolom
a sintérek szerszámát
s a jövőbe tekintek
bizodalommal —
szégyentelen bizodalommal!

RITÓÓK JÁNOS fordításai

A csodaóra

KORUNK
PRÓZÁJA

H. Lajosnak nem volt rendkívüli élete; halála napján csaknem annyian ismerték, mint újszülött korában. Temetése sem hozott semmi újat, csak bizarr végrendelete, mely szerint halála napjától számítva két év múlva ássák ki sírját.

Nyálas hóbot, gondolta a feleség, Borbála, de tehetetlenül vergődött férje akarataiban, mivel csak akkor jut hozzá H. Lajos vagyonkájához, ha teljesíti a kívánságot; így hóbot ide, hóbot oda, ahogy eltelt a két esztendő, máris kullogott két sírásó háromszor három pohárka szíverősítővel felbátorítva a temető felé.

A koporsóféldél nem volt jól leszögezve, kissé félrecsúszott, s a ládából halk, síri ketyegés hallatszott. Borbála elájult, az egyik sírásó megtöltötte a nadrágját, s a harmadik, az eset hőse futásnak eredt, összecsiszítva a fél várost esztelen rikoltozásaival. Rögtön egy különbizottság alakult, hogy felülvizsgálják a helyzetet, és arra a következtetésre jutottak, hogy előbb el kellene szállítani özv. H. Lajosnét, majd el kellene takarítani a sok mocskot a sírásóval együtt, akinek azóta sem szűnt meg a hasmenése. Majd kiemelték a koporsót, és kiderült: H. Lajos teste felismerhetetlenül szétmállott, viszont azt tisztán látni, hogy a halott karján ott egy közönséges óra, mely ketyeg, és mutatja a pontos időt.

Mivel az emberek szenzációkeltő képessége erősebb bárminél, egy órán belül a sírásó jóvoltából már nem volt férőhely a temetőben.

Két óra múlva a túlbuzgó hivatalnokok jóvoltából a minisztériumban nem volt senki, aki ne értesült volna az esetről.

Négy óra múlva a technika jóvoltából a világ összes táján tárgyalták a ketyegő óra történetét.

Reggelre a földgolyó valamennyi újságja jelentette a legújabb eseményt, kivéve, ha nem sztrájkoltak a nyomdászok, vagy a cenzúra nem utasította vissza, különféle mellékértelmezést sejtve a történetben.

A legnevesebb óracégek a tőlük megszokott és elvárt éberséggel figyeltek fel a hírre, s máris röpítették küldötteiket H. Lajos városába. Micsoda világot-rázó reklámot lehetne kikerekíteni, csak lenne övük a márka!

Ezért Borbála segítségét akarták kérni, ám a három főszereplő ekkor már nem volt beszámítható állapotban: az özvegyasszony egyszerűen megőrült, az egyik sírásó az asztal alá itta magát, a másik pedig azóta is gubbaszt, mivel gyomor-menése nem szünetel egy pillanatra sem. Igaz, ez biológiailag teljesen lehetetlen, de erre a szomszédok csak legyintenek: annak két éve ketyeg az órája, s ő két napnyi hasmenéssel kérkedik? Micsoda arcátlanság!

A három áldozat szívfacsaró állapotával mit sem törődve, újabb 24 óra elteltével a turisták ellepték a települést. A temetőt külön erre a célra nyomtatott belépőjeggyel lehetett látogatni, ennek árát 2-ról 5-re, majd 10 pénzre emelték. A helybélieket is csak akkor engedték be, ha bizonyítani tudták, hogy legalább egy hozzátartozójuk alussza örök álmát a temetőben.

Eltelt még egy nap, s az eddig eldugott kisváros a világ első számú turisztikai központjává kiáltatott ki.

A temetőt sürgősen felszerelték éjjeli hangulatvilágítással, mellette nyílt egy farmerbolt, és megkezdték egy nagyáruház építését. Csodálatosan megteltek az üzletek a legváltozatosabb árucikkkel. Ugyanakkor különféle nyilatkozatok láttak napvilágot.

Detektív: ellenőrizni kellene, nem trükk-e az egész.

Főorvos, főügyész, főgeológus, fősatöbbi hivatalos jelentése: az óra két éve érintetlen.

Riporter: ki kellene kérni a halott véleményét.

Tisztviselő: nem lehet, a törvény tiltja a halottak meginterjúvolását.

Polgármester: végre bebizonyosodott, városunkat igazán rendkívüli emberek lakják; eljött annak az ideje, hogy erről tudomást szerezzen az egész világ.

Az eset nagy felfordulást keltett világszerte.

A filozófusok dühösen a homlokukra böktek, és feltették a kérdést: mit is jelent az idő mint filozófiai kategória? Hátrapillantottak az elmúlt kétezeröttszáz esztendőre, s újrakezdték csatájukat az absztrahálás tudományával.

Dél-Afrikában a fajgyűlölők megtorpanak, csúszni kezdett talpuk alól a rengeteg gyémánt- meg aranyrög. Hová leszünk, kérdezték, ha effajta örökketyegő kicsodákkal hálózunk be bennünket?

A gyengén fejlett államok úgy érezték, ha övék lenne az óra, végre kiléphetnének az elmaradottság kátyújából, ezen pedig magatehetetlenül hóbörgött a neokolonializmus valamennyi szószólója.

A nagyhatalmak táborában egyik gyűlés a másikat követte. Úgy döntöttek, át kell szervezni az egész katonai stratégiát. Ha már ilyen csodák látnak napvilágot, bármire lehet számítani az ellenség részéről.

A rossz nyelvek azt susogják, ebbe halt bele VI. Pál pápa is: állítólag felfördült, nem ér semmit az egész isteni komédia, ha az örökkévalóságot lehet földi idővel mérni.

Aztán az egyik délelőtt a módosult helyzet következtében nem dördült el több fegyver. Valaki ezt világbékének titulálta. Másvalaki a robbanás előtti csendnek nevezte a létező konjunktúrát. A bizonytalanság újabb hulláma árasztotta el a földet. Világszerte megjelentek az ál-örökkjáró-óra szerkesztők. Itt-ott hosszú tudományos tanulmányok láttak napvilágot, melyek szerint nem is létezett az a csodaóra, kacsá az egész. H. Lajos, polgármesterével együtt, a legnagyobb szélhámós a világon, és lehet, ilyen város nem is létezik.

A városka pedig élte a maga életét, az óra pedig csak ketyegett, ketyegett, ketyegett. A szakértők képtelenek voltak azonosítani eme műszert bármely cég márkájával. Hosszú életükben mindaddig nem találkoztak ilyen szerkesztménnyel, mely ráadásul a pontos időt 0,002 sec késéssel mutatja változatlanul. A kiküldött órásmesterek büszkeségét módfelett sértette, hogy akadt valaki, aki ügyesebb náluk. Szerencsére H. Lajos nem versenyképes ellenfél.

Ugyanakkor a szomszéd települések lakói pukkadoztak az irigységtől. Egyre idegesebben és dühösebben vágták falhoz lokálpatriotizmusukat, de hiába. Miért nem lehetett náluk az a ketyegő kicsoda? Miért ott, és miért nem itt? Hát van isten? Az már természetes, hogy felfedezték H. Lajos körülbelül félszáz édestestvérét, több tucat törvénytelen gyereket, néhány száz unokatestvérét, nagybátyját, nagynénjét, sógorát, komáját, gyerekkori legjobb pajtását.

Történt pedig egy délelőtt, hogy a ketyegő órának nyoma veszett.

Ekkor már rotyogott az egész világ tanácstalanságában.

Ki lophatta el az órát? Esetleg: kik? Mily tábor, szervezet, egyesület, brigád, csoportosulás lehetett az, amelyik mindenkit megelőzve megkaparintotta H. Lajos óráját?

Még nagyobb volt a döbbenet, amikor kiderült, nincs szó rablásról, a nagy felfordulásban egyszerűen elveszett az óra. Volt, nincs. Hát istenem... emberek vagyunk.

Az órára végül holmi gyerekek találtak rá, akik kilódultak hancúrozni a szabadba, hogy szippantsanak ők is egy kis napfényt ebben az áporodott kavarodásban. A büntetést kockáztatva szaladtak vissza a csodaműszerrel, ám a szigorú

óvónéni előbb sarokba állította, majd megróta őket az egész csoport előtt, szervezett lógás miatt. Igaz, aztán rohant, hagyva csapot-papot, a frissen alakult NÖCCS (Nemzetközi Önkéntes Csodaórakereső Csoportosulás) vezetőségéhez az órával, messés honoráriumról álmódzva. Az egyetlen apróság, ami az örömet megzavarta, hogy megállt az óra. Mégpedig abban a pillanatban, amikor visszakerült a fiatal NÖCCS birtokába.

Hogyan történhetett? Ezzel a kérdéssel az új esemény bevonult a történelembe.

H. Lajos órája nem ketyegett többé, hiába dolgoztak vele a legnevesebb szakemberek, hiába rittyentették oda a cementhez. S amikor mindez világhírré tétetett, a legtöbben megkönnyebbülten sóhajtottak fel: tehát nem kell tartani csodaóra-inváziótól, nyugodtan lehet fajt üldözni, fegyverkezni, gyilkolni, gyarmatosítani.

A város is kiürült, mert a turisták rádöbbentek, ilyen mocskos, zajos kisváros nincs még egy a kerek világon.

Valahol megjelent egy cikk, azt taglalta, hogy H. Lajos tulajdonképpen lángész volt. Itt-ott érdekesnek találták a gondolatot, tényleg az volt, hiszen nem véletlenül ásatta ki magát. De most már mindegy.

Mindegy? H. Lajosnak legalábbis. Újra elföldelték, még azt az értéktelen fémdarabot is rádobták temetésekor, mégse legyen a gyerekek martaléka. A korporsófödél ismét félrecsúszott, és nem volt senkinek sem kedve hozzá, hogy nekiálljon szegecselni. Úgy hagyták.

Megindult-e ismét az óra? Rejtély, mivel senki sem vállalkozott többé kihantolni az órásmester tetemét. S mire valaki elszánná rá magát, tán feledésbe merül ez az annyiakat kompromittáló ügy.

KORUNK PRÓZÁJA

Domokos Péter rajza

Az euthanasia

és a rákos betegség utolsó szakasza

Fontos volna elosztatni végre azt a képmutató titok-ködöt, amely még fed egyes eljárásokat, és alávetni ezeket a józanul gondolkodó emberek elbírálásának. Azok a botrányok és mozzalmak, amelyeket egyik-másik nyilatkozat vagy bírósági tárgyalás e vonatkozásban előidéz, a tárgykörrel kapcsolatban még uralkodó tudatlanság vagy meg nem értés mérhetetlenségét bizonyítják.

1980-as igazság

1981-et írunk. Az anyag, amely rendelkezésemre állott, tavalyi. Itt-ott túlhaladott. Az 1981-es igazság már más lesz. Még egy tapodtat közeledik majd ahhoz a célhoz, amely egyelőre olyan megközelíthetetlennek tűnik. Tavaly még úgy tudtuk: három rákos megbetegedés közül kettő halálos kimenetelű. De ez tavaly volt. A múlt heti szaklapokat még nem olvastam.

A mű*, amelyre az itt következő eszmefuttatás épül, az onkológus szakember (nem akármilyen szakember) és az újságíró vitája. Nem az orvosé és a betegé, hanem két emberé, aki csak azt tudja, hogy ma még látszólag egészséges, de beszélgetésük az életnek és halálnak azon a mezsgyéjén jár, mely holnap esetleg a saját útjuk lesz. És ennek tudatában nyilatkoznak.

Ne várjon senki szabályos okfejtést az itt következőkben. Sok lesz a látszólagos vagy tényleges ellentmondás. Bár mindketten ugyanarról (a rákról) beszélnek, bár mindkettő óhaja egy (a gyógyulás), merőben különböznek a látási szögek, a perspektívák, és másként tevődnek fel a problémák, hiszen orvosról van szó és laikusról, halkán és hangosan vagy legalábbis aktívan és passzívan szenvedő egyenekről. Az ebből fakadó ellentétek nem ellentmondásosak, hanem kiegészítik egymást.

A rákról lesz tehát szó, és ha ezek után valaki azt kérdezné: mi a rák? — erre nyilván nem tudnék felelni. De kissé megkerülve a kérdést, megpróbálnék arra válaszolni: mi a rákos sejt. Vad sejt, amely burjánzásnak indul a szervezetben. Már maga a „szervezet“ szó bizonyítja, hogy az élőlény szervezett sejtek összességéből áll. Hozzávetőlegesen 75 milliárd sejtből épülünk fel. A fogamzás pillanatától megszületésünkig a két kezdeti alapsejtből osztódás folytán 75 milliárd lesz. Ennek a sejtszaporulatnak, úgy tűnik, van valamilyen kontroll-szerve, valamilyen ellenőrző központ, amely leállítja a sejtosztódást, mielőtt minden egyes szervünk létrejött. Mintha minden egyes sejtnek megvolna a maga programja, mintha mindegyik sejtben egy-egy számítógép működne.

Vajon elegendő-e egyetlen „gépegység“ meghibásodása ahhoz, hogy a normális sejtet rákossá változtassa? Léteznek rákosodásra alkalmas sejtek, amelyek csak egy jelre várnak? Léteznek elkésett embrionális sejtek, amelyek funkció híján a többi rovására kezdenek szaporodni? Lehetséges. Egy azonban bizonyos: a rákos sejt utódai klónolt utódok, pontos kópiái annak a sejtnek, melyből vétettek.

Lehet, hogy valamilyen vírus fészkelte be magát egyik-másik sejtbe. Talán nem is most, hanem évekkel vagy generációkkal előbb (virus-lent elmélet), s adott pillanatban sugárhatásra, kemizálásra vagy valamilyen más külső avagy belső hatásra szaporodásnak indul, és klónolt utódokat hoz létre.

Nem szándékom a rákkeletkezési elméletek területére lépni. Nem tartozik témakörünkhöz. A természet, miközben annyi megszámlálhatatlan sejtet hoz létre, hogy emiatt nincs két egyforma ember a földön, selejtet is termel. A rákos sejt eredetileg egy meghibásodás (error), amely szaporodásnak indul, és a sejtek e célt tévesztett fejlődése végül felemészti a gazda testét, amelyben létrejött.

Az emberiség szaporodásával arányosan fokozódott a selejttermelés is. A meghibásodás a véletlen következménye, de ez elegendő ahhoz, hogy hamis vágányra terelje a sejtosztódást. Ahogy kiesik az ellenőrzés alól, a sejtosztódás rosszindulatú sejtet hozhat létre.

* Léon Schwartzberg et Pierre Viançon-Ponté: Changer la mort. Edition Albin Michel. Paris, 1978.

Ne higgyük azonban, hogy ez életünk egyetlen fatális momentumához kötődik. Nap mint nap keletkeznek bennünk rendhagyó, potenciálisan rákos sejtek. Ezekkel szervezetünk megküzd, immúnrendszerünk ártalmatlanná teszi őket. Egészségünk olyan, mint a kötéláncos egyensúlya. Állandó ide-oda ingadozások „végösszege”. A laikus nem is sejti, milyen erőfeszítés eredménye ez az egyensúly.

Bár az elmúlt harminc évben a tudomány többet haladt, mint az előző ezer év alatt, s bár az utóbbi húsz évben több tudóst tartanak számon a világon, mint ahányat az emberiség az elmúlt három évezred alatt összeszámlálhatott, a rákbetegség gondolata mindmáig ugyanolyan félelemmel és szorongással tölti el, mint az ősembert a villámlás, mivelhogy a jelenség számunkra — lényegét tekintve — ugyanannyira érthetetlen. Ez a kör nem jelzi jöttét. Nem kopog, mikor ránk nyit, lázat sem okoz, fájdalmat sem. Egyszer csak itt van — és akkor már rendszerint késő. Hiszen száz nap szükséges ahhoz, hogy egyetlen sejtből kettő legyen. Hány hónapig, hány évig lappang hát bennünk a kör?

Törvény és emberség

A francia deontológia arra kötelezi az orvost, hogy elsősorban a beteggel közölje a diagnózist, mivel a hozzátartozókkal szemben titkot kell tartania. Ugyanez a deontológiai kód megtiltja azonban a francia orvosnak, hogy közölje páciensével, ha gyógyíthatatlan. Ez utóbbi kötelezettség tehát rák esetében hatálytalanítja az előbbi.

Sokfajta beteg létezik. Van, aki tudja az igazságot, és ez sokat könnyít az orvos—páciens kapcsolaton; van, aki elutasítja, nem akar tudni semmit, akinek az a véleménye, hogy az orvos tegye, amit tennie kell, neki semmihez semmi köze. Van, aki követeli az igazságot, aki — legalábbis látszólag — mindent tisztán akar látni saját ügyében. És végül van olyan beteg is, aki nem nyilatkozik. Ilyen a túlnyomó többség.

Mit tegyen hát az orvos?

Az egészség túl fontos kérdés ahhoz, hogy pusztán az orvosra bizzuk — ironizálnak a franciák. Az igazság ismerete nem tarthat kizárólag az orvosra, mert az ennek csak letéteményese, mint ahogy a kezelés biztosítója is. Az igazság megismerésének joga elsősorban a betegé, és senki sem rendelkezhet fölötte a beleegyezése nélkül vagy az ő megkerülésével. Ugyancsak a betegnek múlik, hogy eldöntse, akarja-e tudni a valóságot vagy nem. Balázs Ferenc így vallott erről:

*Nem, azért mégsem szeretném,
Hogy megmondják, ha meg kell halnom.
Csak legénykedem, ha ilyesmit kérdek,
De be nem vallom.*

*Csak biztassatok, jó emberek!
Mondjátok, hogy van még reménység.
Én is olyan vagyok, mint minden ember:
Élni szeretnék.*

(Mégsem szeretném...)

Meg kell mondani a betegnek az igazságot, vagy el kell titkolni előle? A kérdés bonyolultsága már abból is látható, hogy milyen számos érv sorakozik fel az őszinteség mellett és ellen egyaránt.

Az igazmondás ellen szóló érvek:

— Minden ember tudja, hogy egyszer meg kell halnia, csak azt nem tudja, mikor. Miért kellene ezt éppen a rákos betegnek tudnia?

— Ha meggyógyul (mert ez is előfordul), sohasem fog igazán hinni és bizni gyógyulásában.

— Ha pontosan tájékoztatjuk gyógyulása kilátástalanságáról, nem orvosként járunk el. Az orvosi kötelezettségek közé tartozik az is, hogy a beteg reményét nem szabad elvenni.

— Ha akkor kezdünk el hazudozni, mikor állapota válságosra fordul, joggal tevődik fel a kérdés: miért nem kezdtünk előbb?

— Állásfoglalásunkkal hazugságba kényszerítjük a családot is. Egy képmutató világban, amelyben mindenki hazudik, miért éppen a betegnek kellene elmondani az igazságot?

Mi szól a hazudozás ellen?

— Tekintve, hogy az ő életéről van szó, épp ő ne tudja, hányat ütött az óra? Hányszor kérdi a beteg az orvostól: doktor, mennyi időm van még hátra?

— Mindenki úgy él, mintha örökké élne, bár tudja, hogy holnap esetleg el-
űtheti egy autó. A rákos esetében a véletlen szerepét átveszi a sorsszerűség. Időt
kell adni neki, hogy hátralevő napjait elrendezze.

— Abban, hogy hazudunk a betegnek, nemcsak az igazság eltitkolása a ször-
nyű, hanem az is, hogy sorsát mindenki más tudja a környezetében.

— Ha a titok magával a beteggel nem osztható meg, nem kell megosztani
mással sem.

— Ha a beteg nem akarja tudni az igazságot, az orvosnak akkor is tájékoz-
tatnia kell őt. Általában minden igazságot el lehet mondani, ha olyan formában
közöljük, hogy ne vegyen el minden reményt, s ha közlésünket a másik ember
iránti tisztelet és megbecsülés hatja át.

— A szívbetegek is megmondja az orvos, miben szenved, és hányadán áll
vele. Még feketébbre is festi az ördögöt, mint amilyen, hogy a beteg jobban vi-
gyázzon magára. Ebbe még senki sem halt bele. Akkor miért titkolóznánk a rákos
előtt? Ha mindig hazudunk neki, és egyszer valaki mégis elszólja magát, annál
nagyobb lesz az ijedsége.

A beteg sorsa az orvos, akit választ magának. Mondhatnánk úgy is: akinek
a kezére kerül. Az orvos és a páciens temperamentuma, kultúrszintje, lelki be-
állítottsága kell hogy egyezzen. Ha az orvos durva, embertelen vagy egyszerűen
csak nemtörődöm — nem mindig a sok látott, tapasztalt emberi szenvedés tette
azzá, hanem olyan volt eleve és olyan lesz haláláig. Minden orvos más, hiszen
ember. Közös vonás mindegyikükben az, hogy gyűlölik a betegséget, irtóznak a
fájdalomtól, és ellenségei a halálnak.

Miután a rákos beteggel közölték a diagnózist (vagy miután ez tudomására
jutott), elkezdődik az a folyamat, mely kisebb-nagyobb eltérésekkel azt a sémát
követi, amelyet Elisabeth Kübler-Ross, Amerikában élő svájci pszichiáter észlelt
sokezer kezeltjénél, s amelyet

On Death and Dying

(A halálról és a haldoklásról) című, eddig több mint egymillió példányszámot
elért könyvében a következőképpen jellemez.

Az első stádium az elutasításé. A beteg nem hiszi el, hogy beteg: „Ez nem
lehet igaz, nem lehetséges!” A második fázis a felháborodásé: „Miért éppen én?”
Ezt követi az alkudozás szakasza: „Ha mindent beveszek, ha minden előirt keze-
lést lelkiismeretesen elvégzek, akkor ugye meggyógyulok?” Az erre következő le-
törtéség, bánat, depresszió fázisában szabad a legkevésbé magára hagyni a bete-
get. Ilyenkor hamisan hatnak a kedélyeskedő hátbaveregetések: „Nincs is olyan
nagy baj, öregem!” A beteg tudja, hogy baj van. És ha nem tudja — érzi.

Aztán jön az a fázis, amikor a beteg agresszív válik. Szidja az orvost, mert
képtelen őt meggyógyítani, a hatástalan gyógyszert, amelyre vagyonokat dobott ki,
a kórházat, amely felőrölte az idegeit. Mindent. Majd következik — ha bekövet-
kezik — a megbékélés. Ez csak ritkán köszönt be felhőtlenül, keveseknek hoz meg-
nyugvást. Talán csak a hívőknek, mondja Viansson-Ponté, és az ateistáknak. A
legtöbben kérik, kívánják, követelik a halált.

„A bölcs ember semmire sem gondol kevesebbet, mint éppen a halálra. Mert
minden bölcsesség az élet bölcsessége, nem pedig a halálé” — írta Spinoza. Sem
a szomorúság, sem a fájdalom nem nemesít. A halál nem szép. Ezt a költők egyet-
len orvosnak sem tudták bebeszélni. Ellenkezőleg, a szenvedő ember látványa meg-
borzaszt és elidegenít tőle. Ha nem tud segíteni a szenvedőn, az az orvost és a hozzá-
tartozót egyaránt kétségbe ejti. És ha már a lényegen nem tudunk változtatni,
legalább a fájdalmat szüntessük meg. A szenvedés, amely nemesít, a kínok, ame-
lyek megtisztítanak, mint valami földi purgatórium — megannyi legenda, amely
akkor született, amikor sem pap, sem orvos, sem javasasszony nem tudott mást
tenni, mint kezét tördelni és más világot ígérni, ahol majd minden jobb lesz. De
szép halált, jó halált adni nem tudott senki.

A hippokratészi eskü valójában nemcsak azt írja elő az orvosnak, hogy elte-
kintsen minden olyan cselekedettől, ami az életet megrövidítheti, hanem megkö-
veteli tőle, hogy mentesítse a beteget a fájdalomtól és a szenvedéstől is.

Léon Schwartzberg súlyossági fokuktól függően négy stádiumra osztja a rákos
megbetegedések lefolyását. Az elsőben a beteg még gyógyítható. A másodikból
még visszatéríthető az elsőbe, a kóros folyamat tehát reverzibilis lehet. A har-
madik stádium már kicsúszik az orvos kezéből, itt már nincs meg az ellenőrzés
lehetősége. Végül a negyedikben a terapeutika tehetetlen, az orvos szerepe ekkor
már csak a fájdalom és a szorongás enyhítése. A feladat tehát stádiumonként:

1. Mindenáron meggyógyítani a megtámadott szervezetet: mindent a győzelemért.

2. Ellenőrizni a támadást: fékezni a támadót.

3. A „megszállás” okozta károk és nyomorúságok enyhítése: korlátozni a rombolást.

4. Emberként befejezni: mindent az emberi méltóság megőrzéséért.

Ma az orvostól megkövetelik, hogy fájdalommentesen húzzon fogat, operáljon és vezesse le a szülést. Csak éppen meghalni kelljen keserves kínok között? Nem szorul az semmiféle erkölcsi igazolásra, hogy enyhítsünk annak a szenvedésén, akinek már semmi teendője ezen a földön.

A szenvedést a vallás erkölcsi törvények szentesítik, a polgári jogalkotás pedig törvénybe iktatta. De amikor ezek a törvények születtek, más orvosokról volt szó, más betegségekről és másmilyen szenvedésekről. Csak a beteg maradt ugyanaz, aki mindezeket el kell hogy viselje. Sejtették-e a régebbiek, hogy eljön egy kor, amikor négy emberből kettő kórházban hal meg, egy az örültek házában, egy pedig baleset következtében az úton vagy — egészen kivételesen — otthon?

Talán semmi sem olyan időtálló rohanó időnkben, mint éppen a törvény. A francia sajtótörvény, hogy csak egy példát említsek a sok felkínálkozó közül, 1881-ből való, tehát ötven évvel a rádió és hatvannal a televízió előtt fogalmazták meg. Mégis érvényben van mindmáig. Nem a törvény segítségére van azonban szükségünk ahhoz, hogy megőrizhessük emberi méltóságunkat a halál pillanatáig.

Közvetve vagy közvetlenül mindannyian asszisztáltunk valamelyik hozzátartozónk haldoklásánál. Nagyon jól értjük tehát, mikor mások mesélik nekünk, mit jelent naponta háromszor megmászni a kórház lépcsőit úgy, hogy az embertől már sem a portás, sem a takarítóasszony nem kérdi, hova megy; vinni eleinte az otthon főzött leveskét, később már csak a narancsot, majd azt sem, mert menthetetlenül bekövetkezik a „ma már engem sem ismert meg” állapot — s ez eltarthat 8-10 napig is. Miért? Miért kell a nemrég még életerős főorvosnak, a klinika lelkének úgy befejeznie, hogy maga alá vizes, mint a csecsemő?

Ebben az esetben én (az író vagy a hozzátartozó) nem a kibic vagyok, akinek nem drága a másik élete. Minden kialvó életben a magam sorsát látom. Nem arról van szó, hogy mit ér a másik ember élete. Ezt már sajnos láttuk. Ezen az úton nem lehet elindulni, mert ez egyenesen a gázkamrákhoz vezet. Egészen másról van szó. Arról, hogy a klinikák nem hagyják kialudni az élet lángját akkor sem, mikor az már alig pislákol. A mesterséges légzés, az infúziók, a szíverősítő injekciók által „monitorizált” test még sokáig életben tartható. Az angolszász országokban ez ellen az ún. Living-Will révén tiltakoznak. Ez egyfajta vérendelet, amelyet az illető akkor szerkeszt, amikor erre még lehetősége nyílik, s amelyben kifejezi akaratát arra vonatkozóan, hogy ne tartsák életben súlyos ártalom esetén, gyógyíthatatlan vagy megnyomorodást okozó, tudatvesztéssel vagy közlésképtelenséggel járó betegségekben.

Újabbban olyan „charta” szerkesztésének lehetőségeit tanulmányozzák, amely a beteg jogaival foglalkozik, és szimpozionokat terveznek az „akkor meghalni, amikor eljön az ideje” témájára. Jellemző az ezzel kapcsolatosan kialakult közvéleményre az amerikai Gallup-intézet 1974-es felmérése. A megkérdezett lakosság 53 százaléka megengedné az orvosnak, hogy a gyógyíthatatlan páciens kérésére elősegítse a fájdalommentes halált. (Az 1950-ben készült hasonló ankét alkalmával ez az arány még csak 36 százalékos volt.) Igaz viszont, hogy ugyanakkor a megkérdezett orvosok közül tizből csak három mutatkozott hajlandónak aktív euthanasiát gyakorolni, és csak hat passzívat, ha ezt a páciens Living-Will-lel kifejezetten kéri.

Teológusok és orvosok

Mielőtt az orvosoknak adnánk át a szót, hallgassuk meg a teológusokat, akik az Istentől kapott élet „felelőseinek” tartják magukat.

A hamburgi H. Thiedicke professzor így nyilatkozik: „Ha az élet megőrzésével kapcsolatban álló orvosi kötelességteljesítésről van szó, ezen nem a biológiai, hanem az emberi életet értjük. Ennek az *emberi* életnek a meghatározásához más kritériumok szükségesek, mint amik az EKG-ben vagy EEG-ben [elektrokardiogramban vagy elektroencefalogramban] nyilvánulnak meg.” „Ha a felélesztési kísérletek [...] a családnak akkora megterhelést jelentenek, hogy lelkiismeretlenség volna ezt rájuk ruházni, akkor a család követelheti, hogy az orvos szakítsa félbe kísérletezéseit, ennek pedig jogában áll engedelmeskedni” — jelentette ki XII. Pius pápa.

Az orvos pedig, miután minden esetben lelkiismeretesen tanulmányozza a kérdést, kollégái szakvéleményére támaszkodva dönt. De az elhatározás súlya és felöltsége egyedül az övé.

Az orvostudományak is megvannak a maga Galilei típusú hősei — mondja François Sarda. Haladása merész tettek, sikertelenségek és sikerek sorozatából áll. A próbálkozás és a kísérletezés joga számára is alapvető szabadságot jelent, aminek persze következményei vannak, „mert a medicina minden nagy előrelépése mindenkor és rögtön harcoss állásfoglalást váltott ki a technikai kérdésekben roszszul tájékoztatott emberekből”.

A szervátültetések korát éljük. Az átültetendő szervnek még élnie kell, amikor a másik testbe beoperálják. Ez az élőnek fontos, aki ezzel az új szervvel még néhány évig élni fog. De miből állapítható meg, hogy él-e még a donor, aki a szervet adja? A törvény úgy szól: két egymást követő mozdulatlan, lineáris EEG azt tanúsítja, hogy minden agyi tevékenység megszűnt, és az elvesztett tudat többé nem hozható vissza. De ekkor a szív még dobog! A halál látszata még nem a halál. A tudomány jelenlegi állása szerint nem rendelkezünk olyan abszolút normával a halál pillanatának megállapítására, amely minden kívánalmat kielégíthet. Az orvos ítéletét semmilyen technikai eljárás nem tudja itt sem helyettesíteni.

Tulajdonképpen mit semmisítünk meg ilyenkor? Egy életet vagy egy feltételezett életet? Miért? Kegyeletből, felháborodásból, azért, mert a helyzet már elviselhetetlenné vált, és zavar minket, vagy mert nagy a költség és hiábavaló? Hogyan? Aktívan vagy passzívan? S ki fog dönteni: az orvosszakértők vagy a jogászok kollégiuma? És végül egy lényeges kérdés: ez lenne az egyedüli megoldás?

Még mindig vagy már megint?

Minden újra és újra felvetett kérdés azt bizonyítja: egyre újabb szempontok jelennek meg, amelyek maguk után vonják más szempontok elavulását. Az élet folyása gyors, a törvényhozásé lassúbb. A problémákat az élet veti fel, és nem törődik azzal, van-e rá jurisprudencia vagy nincsen.

„Az euthanasia rohadt dolog — írja Schwartzberg. — Az euthanasia betöltése, az értelmetlenül szenvedő haldokló mindenáron való életben tartása viszont alávalóság... Aki másként jár el, az moralistaként cselekszik, és ez nem az orvos feladata. Az orvosnak meg kell elégednie azzal, hogy a testet kezeli. Még a pszichiáter, a lélek orvosa is hibázik, amikor más kezeli, mint a testet, amelynek a szellem csak része.” Majd a továbbiakban: „A szenvedés szörnyű és fölösleges. Az euthanasia rokon az öngyilkossággal. Az euthanasia halottai — mások öngyilkosai. Logikusnak kell lennünk: ha segítséget találunk az öngyilkosságra, ha elismerjük vagy megértjük, akkor meg kell védenünk az euthanasiát, amely másvalaki segítségével elkövetett öngyilkosság. Mert azt természetesen senki sem tette fel, hogy valakit akarata ellenére fosztanak meg életétől. Ez terapeutikus gyilkosság lenne.”

Mi a különbség az aktív és a passzív euthanasia között? Az átmenet bizonyos körülmények között alig észlelhető. Minkowski professzor, az egyik legnevesebb párizsi gyermekgyógyász írja azokkal az újszülöttekkel kapcsolatban, akiknél két egymást követő EEG mozdulatlan maradt (ami az agyműködés teljes és irreverzibilis hiányát jelzi, és azt jelenti, hogy ezek a lények kizárólag csak vegetatív életmódot folytathatnak): „Ilyen esetekben igenis kikapcsoljuk a mesterséges légzést biztosító berendezést anélkül, hogy a család beleegyezését kikérnénk. Tudjuk: az életnek ebben a szakaszában a szülők is azt kívánják, hogy a súlyosan károsodott ne maradjon életben. De ha részt kellene vállalniuk állásfoglalásunkban, ez súlyos vétkességérzetet keltene bennük.” Ezért a kijelentésért, ha vizsgálat indul, és kiiderítik, hogy megfelel a valóságnak, Minkowski professzort bíróság elé idézhetnék előre megfontolt emberölés vádjával. Ime, milyen képmutató nemegyszer a francia törvényhozás!

A rendkívüli lehetőségek bevetése, amelyeknek esetleg életmentő szerepük lehetne, nem a technikai megítéléstől kellene hogy függjön, hanem az értékítélettől, amely felméri a megőrzendő életszakra valószínű időtartamát, de egyben értékét is.

Hallottunk arról a nagy viharokat kavarázó angliai reanimációs osztályról, ahol egyes menthetetlen betegek fejlapján megjelennek az NTBR betűk (No To Be Re-animated = nem felélesztendő). Ez lenne a passzív euthanasia, amellyel a magam részéről egyetértek.

Akadhat, aki felháborodva nekem szegi a kérdést: hogyan lehetséges, hogy orvos létemre elismerem az euthanasia létjogosultságát, akár pusztán elvi síkon is? Szerintem éppen azért értem meg a szükségességét, mert orvos vagyok, és mert

sokszor láttam a rákbetegség utolsó stádiumát. Amit elvárnék a magam számára, azt mástól talán megtagadni sem tudnám. A hozzátartozó csak azt látja, hogy a beteg még lélegzik. Az orvos azt is tudja, milyen áron. A hozzátartozó azt hiszi: még van remény. Az orvos tudja, hogy nincs. Maga a beteg pedig csak látszólag van még ott; valójában az, ami emberré tette, az intellektusa szerteoszlott. A beteg tehát — már nincs. Az a tudat, amely megmondathatná vele, hogy akar-e élni vagy sem, örökre kialudt. Kérdem: ebben a helyzetben ki más dönthet egyetlen illetékesként, mint az orvos?

Laval egykori francia miniszterelnök, aki annak idején a németekkel kollaborált, börtönében ciánt vett be. A mérég régi lehetett, nem tette meg azonnal hatását. Egész orvosi kar foglalkozott Laval felélesztésével. Még három percnyi életet diktáltak belé, hogy a kivégzőosztag leadhassa lövéseit. Igen ám, de az utolsó stádiumában levő rákos beteg nem háborús bűnös. Miért kellene az ő szenvedéseit meghosszabbítani és megsokszorozni?

Alig észlelhető átmenetek vannak aközött, hogy mindent megtenni, nem tenni meg mindent, kivenni ezt-amazt az infúzióból, vagy éppen hozzáadni valamit, ami véget vet a kínoknak... Hogy ez visszaélésekre adhat alkalmat? Nyilván vannak gazember orvosok — mint ahogy vannak gazember tudósok, írók, politikusok is. Lesznek is mindenkor. De ez nem lehet kiindulópont. Az orvostól *fel kell tételeznünk*, hogy a kötelességteljesítésen túl a benne működő etikai kényszer hatására cselekszik. Amit tesz, az nemesak a szakember állásfoglalása, hanem „prise de conscience“, lelkiismereti állásfoglalás is. Ha valaki, akkor az orvos biztosan ellensége a halálnak. De ugyanakkor az orvos az, aki megítélheti, hogy van-e még a betegben reaktivitás, mert ennek hiányában egyetlen gyógymód sem hathat.

Amikor ezt el kell döntenie, az orvos egyedül van. Szívszorítóan egyedül, és arra kényszerülve, hogy döntsön. Ez a „helyzeti etika“ talán más válaszokat követel, mint amaz odakint az életben. Ez a Senki Földje, ahol a döntést meg kell hozni. Az életen már túl, a halálon még innen. És akkor a mindenkori professzionális deontológia jobb és emberibb elhatározásra vezeti majd az orvost, mint bármilyen formális törvény vagy szabály, amit ugyancsak emberek írtak és alkottak. De anélkül, hogy megjárták volna a Senki Földjét.

Paulovics László: Rétegek (Mohács)

Útban Kolumbia felé

A nagy út előtt

Lejtő, kaptató, kanyar, buktató, olykor egyenes darab: ez az életutunk. Abból vajmi keveset látni előre. Néha jobb is, ha később eszmélünk rá, hogy min estünk át.

Súgta volna csak valami sorsvezető hatalom: — Na Gyézsabó, most 1980 áprilisában menj nyugodtan Németországba, rendezd meg a hannoveri kiállításodat, aztán jól kapaszkodjál, mert ősszel Kolumbiában fogsz sokat ámulni-vidulni — bizony nagyot nézek... Ámul az ember mindenütt, de kacagni a trópusokon?...

Félek ettől a délszaki úttól! Egy évvel korábban is nekivághattam volna. Cali város egyetemének meghívója akkor már a zsebemben feszeng, vonz is a trópusi ismeretlen világ, de hát újságjaink egyre-másra árvízről, földrengésről írnak, sőt jó ideig túsztartókról is, akik iparkodnak a huszadik (túszadik!) század eme fejlett embergyömöszölő technikáját gyakorolni.

— Nézze — bátorít Kolozsváron egy kávéképű kolumbiai diák —, nálunk Bogotában az a helyzet, hogy először is ott van az az épület, ahová a túszoikat betuszkolták. Azt körülveszik a túsztartók, ezeket pedig a csendőrök. Ezen a hivatalos gyűrűn kívül aztán az élet megy tovább...

Mit tehetek én erre? Csak hümmögök.

A bogotai túszkulánomot szerencsére rövidesen felszámolják, de tűnődéseim közben sok egyéb gond motoszkál a fejemben. Németországból hazatérve eléggé egyes érzelmekkel készülődöm az ismeretlen útra, és már azt se bánám, ha itthon maradok kényelmes környezetemben, hisz itt is annyi téma vár megörökítésre.

Sok ügyel-bajjal jár egy ilyen út. Féltem a frankfurti repülőtéren való átszállástól is, bár ezt a bődületes nagy állomást néhány hónappal azelőtt kétszer is megtapasztaltam a saját bőrömnön.

De mi lesz Bogotában, ahová este érkezem, és a belföldi gépre kell átszállnom, egy fitying nélkül?...

Biztonságérzetem sem olyan égbekiáltó, ha a közép-amerikai államokra gondolok. Vajon Dél-Amerika is ennyira nyugtalan?

Elutazásom előtt egy héttel aztán egy csapásra erőre kapok. Befut egy különös levél Kolumbiából, Antonio Gurisatti építészről, aki a cali egyetem tanára és közvetítő embere.

Hadd idézzek ebből a számomra létfontosságú levélből: „[...] Ha a bogotai repülőtéren elszórakoznám magam, ami nincs kizárva, íme a személyleírásom.

176 cm magas, se sovány, se kövér. Fekete szem, fekete szemöldök, nemes krumpliorr. [...] Egészen rövidre vágott bajuszt [!] meg körszakállat viselek, ami, különösen profilból, úgy néz ki, mintha megette volna a moly. Ha hideg lesz, akkor egy majdnem fekete lódenkabátban leszek. [...] Ingem egészen világos vagy fehér. Nyakkendőm kék. A szemüveg esetleges: vagy az orromon, vagy a homlokomon, vagy a zsebemben van. Ez utóbbi esetben nem látszik. Lehet, hogy a kezemben van. játszani is szoktam vele, ha unatkozom. [...] Két szép nagy táskát viselek a szemem alatt, amik néha egészen sötétek. Az orrom jobb oldalán egy szép, nem túl nagy szemölcs húzódik meg. A fülem szőrös, mint egy samaré, de azt Lucia néha rövidre vágja...“ (Bámulatos, három értelmű mondat: mit vág le Lucia, a fület, a szört, vagy a samarat?) „[...] Nem lesz nehéz megismernie. Engem mindenki megismer, aki nem haragszik rám, és még azok is, akik csak úgy viselkednek, mintha nem ismernének. [...] Magyarul még viszonylag jól beszélek. Igen, szinte elfelejtettem: sokat dohányzom, ronda sárga fogaim vannak, amiket gyakori széles vigyorral mutogatni szoktam. Nem rosszindulatból [...], Reméljük, hogy a colombiai tartózkodása érdekes és kellemes is lesz, igyekeznünk fogjuk azá tenni.“

Hát ez az ember kell nekem! — tör ki belőlem az öröm, és már füttyörészve számolok össze harminc papírt pasztellnek és vagy ötvenet szénrajznak. Vidáman teszem őket a bőröndömbe a már elvámolt kiállítási anyag mellé, miközben mindent leméricskélek. Kiderül, hogy a kiállításra szánt nyolcvan fametszet csak két kiló. Fontos ez, mert húsz kilón felüli csomagtöbbletért fizetni kell. Itt is meghalálja magát a sokat szidott, lebecsült fametszet. Szerény, napfényt sem igényel.

sötét sarkokban is felfedezik. Féltényér méretben egy nyitott boríték is eljuttatja, akár a világ túlsó oldalára is hírünket viszi. Kiállításokon persze az olyan félméteres-méteres lapok jobban érvényesülnek. A pasztelles doboz az oldaltáskába kerül, a bőröndben zötyögne, a kréták széttörnének. A varázsszék a kínai zsákba megy, ott rázódhatnak, úgyse lesz semmi baja.

Bukarestben megkérdik, mit szólnak az egészhez.

— Szeretnék egy román és egy kolumbiai téglá között — habarcs lenni... Vitatható, hogy a román *tencuială*, vagy a magyar habarcs szó cseng jobban, de a fordításra büszke vagyok. Műfordítói becsvágy még nem fűt, ilyesmitől a szakmabeliek ne rettegjenek.

Még egy kedves mozzanat emlékéet viszem magammal.

1980. október 16-án, a bukaresti repülőtér magasrangú vámtisztje így:

„— Mit visz?

— Nyolevan fametszetet kolumbiai kiállításra.

— Az iratok rendben vannak?

— Hogyne, ime a kolozsvár-napocai vámhatóság papírja...

— Akkor nekem nincs egyéb feladatomból, mint hogy sok sikert kívánjak a kiállításához...“

Csodák csodája, mintha összebeszéltek volna, ugyanígy búcsúzott el egy héttel ezelőtt a kolozsvári vámhivatal is...

A nagy út

Nem vagyok babonás. Életemben csak egyszer törtem tükröt, és másnap ki is repitettek mérnöki állásomból. Igaz, hogy amúgy is kipenderítettek volna... Szó ami szó, nem vagyok babonás, de a fent leírt jókívánságokat biztató jelnek veszem, és bátran kapaszkodom fel a repülő lépcsőjén. Körülbelül ilyen bizakodva tette meg az első lépéseket Prokofjev Péterkéje is. Mielőtt eltűnnék a Lufthansa gépében, még intek egyet a jószágos Sófalvi Gyurka barátomnak, akinek óriási dolgot köszönhetek: jól kialudtam magam az általa szerzett szállodai szobában, a másikkól ugyanis érthetetlenül kiraktak...

Münchenig, majd Frankfurtig semmi különös. A felszolgált ételek vékony fantáziáját igyekszem a kitűnő német sörrrel feledtetni. Frankfurtban nagy meglepetés. Német barátaim, akik a tavasszal vendégül láttak, még a féléves keresztfiamat is elhozták Hannoverből, és másnap a felszállásnál is segítenek a pokoli utasforgalomból kikecmeregni.

Az érzékeny búcsú közben is felsajog valami: elszakadok Európától... Még néhány tétova perc, aztán elszántan hagyom, hogy a behemót gép engem is elnyeljen. Nagyon egyedül érzem magam. Az oldaltáskámat szorongatom. Mindig kapaszkodunk valamibe.

A sors, azaz a helyelosztás egy angol fiatalember mellé sodor. Összenézünk, mosolygunk, kezdődik a lelki radarozás, és a rokonszenv árnyalatai kedvezőek. Kereszük a közös nevezőt, az érintkezés nyelvét.

Tudok románul, valamit franciául, németül, ő nem. Angolul nem beszélek (1956-ban Kantonban az életkorom iránt érdeklődő kínai nőnek csak ennyit mondtam: Old boy). Angol útítársam végül is kitűnően bírja a spanyolt, én meg a nyelvtant jól ismerve, valamelyest ezen a nyelven is eligazodom. Világos hát, hogy az elkövetkező hosszú órák alatt a hajtóművek egyhangúan velőtrázó dübörgését ékes spanyol szavakkal díszítjük, miközben kicseréljük a világról kialakult véleményünket a békés együttélés szellemében.

Növényvédő szereket forgalmaz Latin-Amerikában, most Bogotába megy. Nekem könnyű bemutatkoznom, csak elérjem a lábamnál szoruló oldaltáskát, és abból kiszedjem a féltényérnyi körtefadúcot meg a vésőt. Valahol Franciaország felett már be is mutatom mesterségem minden csinját-bínját. Emlékbe is adok egy kis lapot. Grafikusok között szokás a zsebben leselkedő metszeteket-fényképeket elővenni, és sok magyarázat ilyenkor nem is szükséges.

Ő már utazgatott Kolumbiában, és ahogy megtudja, hogy Cali városába igyekszem, felragyog az arca:

— Figyelje majd meg, hány szép ember él-mozog abban a tündöklő városban. És ne feledje el ezt a mondást: Cali es la sucursal del cielo (Cali az ég fiókjá).

Hát ahol csak tehetem, büszkélkedem is ezzel a nyúlfarknyi kiáltvánnyal, mindig nagy sikerrel.

Eléggé fárasztó nekem a spanyol párbeszéd, de sok mindent megtudok Dél-Amerikáról. Útitársam időnként zenét hallgat, és hagyja, hogy gondolataimba feledkezzem.

Nagy megkönnyebbüléssel vesszük tudomásul, hogy a nagy ugrás sikerült: átrepültük az óceánt. Ünnepelesen ereszkedünk le Venezuela fővárosának, Caracasnak a repülőtérére. Kimondhatatlan jó érzés magunk alatt ismét földet érezni.

Most útitársamon bámulhatom az angol hidegvért, és a tetejébe még a trópusokon! Beáll ugyanis a bárpulthoz az italoan hadonászó déliek közé, és amerikai sört rendel. Csodálom, a Lufthansa kitűnő német söre nem volt jó neki... Hát meg is vágja a bozótahajú bárfiú hét dollárral! Szemrebbenés nélkül hajtja végre ezt a pénzügyi manővert, az angol meg rebeg néhány szót, aztán felkörtölyja a habzó nedűt. Mint sok más egyéb, e forgandó életben ma is titok, hogy mi ebben a sörben hét dollár. Fenn a gépen ugyanez egytődébe került volna.

Caracasból felszállva újabb kétségek gyötörnek. Megkérem hát szomszédomat, legyen segítségemre, ha — a szenvedélyes sakkozó minden eshetőségre számít — mégsem várna senki. Mit teszek, ha a vámos kibontja az ólomzáras kartoncsövet, és a nagy tömegben szétteríti a nyolcvan metszetet? Elhiszi-e, hogy mindezt Kolumbiának szándékozom ajánlkozni? Hogy lesz ebből kiállítás, ha megvámol, amikor nálam egy peso sincs? Angolom megnyugtat.

Rohanunk a sötétedés elől, de a caracasi egyórás időzés alatt utolér, és Bogotába már este érkezünk. Kilenc óra. Méltóságteljesen leereszkedünk a bogotai repülőtérre. Gyér a világítás. Ideges vagyok. Álldogálnak várakozók, de mindannyiuk alakja a sötétbe mosódik. Itt még a levélben idézett kék nyakkendő is... fekete! Már a géphez tolt lépcső közepéről rákiáltok az első utasvárnára: Gurisatti!? Az csak néz rám, mint egy holdutasra, nem érti. Nyomban kapcsolok: hiszen se bajusza, se szakálla. Fialat nő. Usgyé tovább. Aztán még egyszer hívom jó hangosan a barátomat.

Hiába keresem szőrös fülét, bajuszát, a közelben lámpa nem ég. Végre a sötétből kacagó tenor kiáltja: Gyészabó! Meg vagyok mentve. Fellelegzem. Futva köszönetet mondok készséges angolomnak, még integetünk egymásnak, és máris ölelem a „molyette szakállas” fejű Antonio Gurisattit. A következő percben kulturattasénnkkal öleljük meg egymást. Megható: ő is kijött, hogy utam végső szakaszát egyengesse. Fogja a batyuimat és a jó dél-amerikai nyüzsgésben két jó szóval soron kívül elintézi a vámmformaságokat, majd a Caliba készülő gépre is előjegyeztet.

— Ugy nézzen körül, hogy Bogota Románia legnagyobb hegyénél is magasabban fekszik.

Még van idő sétálni-sörözni. Antonio barátomtól megtudom, hogy a bogotai repülőtéren valamilyen műhiba következtében felborult a menetrend. Várunk, várunk. Sebaj, fő, hogy a tízórás egyvégben való utazás véget ért. Van miről beszélgetni. Az árvizes-földrengéses újsághíreket emlegetem; kedélyes barátom felvilágosít:

— Tudod, árvíz, földrengés nálunk valahol mindig van. Ez az ország akkoráig, mint az egész Balkán-félsziget, hozzáadva még Magyarországot, Ausztriát, Csehszlovákiát és Svájcot. Mi már megszoktuk... Bármikor jöhetnél volna...

A várakozó utasok megmozdulnak, mi is. Úgy gyalogosan odajutunk a géphez. Kiderül, hogy Caliba megy ugyan, de nem a miénk. Sötét van, sokan befurakodnak a repülőbe, majdnem mi is. Elered az eső. Távol, egy másik géphez nyaktörő létrán jutnak fel, de lekergetik őket. Az sem a miénk. Közben géppisztolyos csendőrök érkeznek az első géphez, és egyenként pakolják ki a benyomult honfoglalókat. Le vagyok horgadva. Barátom csak kacag és biztat.

Végre egészen más irányban megpillantunk egy harmadik járatot. Talán az lesz. Gátlás nélkül odaiparkodunk. Az eső is rázendít. Olyan futamokat dobol ki a gép szárnyán, hogy egy zeneszerző is ráhegyezné a fülét.

Több órás késéssel elindulunk.

Na Gyészabó, eme gépháromszögelés tornája után végre egyenesben vagy!

Nagy jármű ez is, ami érthető. Kolumbia óriási, jó része hegyvidék, kevés a vasútja és aránylag a közútja is, tehát nagy a repülőgépforgalom. Caliban a csomagjaim várnak, az első járáttal érkeztek...

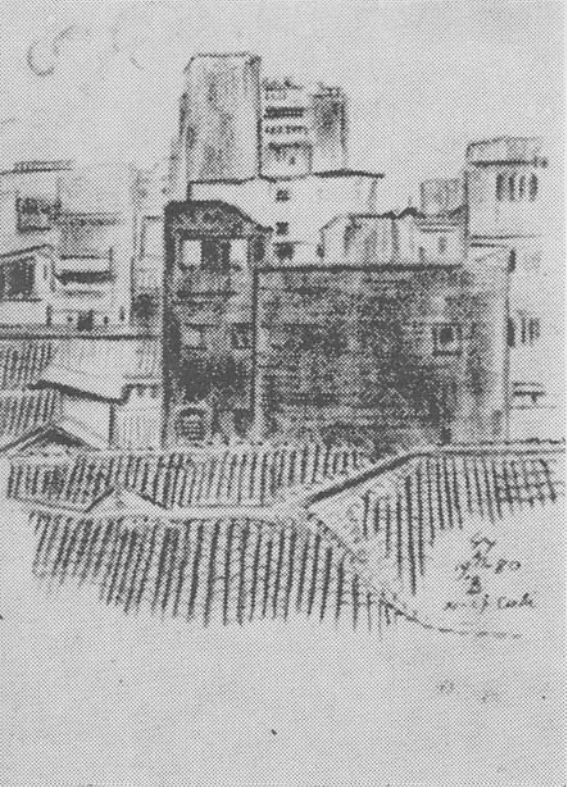
A repülőtér mellett a sötétben áll a vörös terepjáró. Fél napi várakozása alatt senki sem nyúlt hozzá... Megsimogatom. Segítségével sok mindent látok majd a következő két hónapban...

Esőben

Épp, hogy beülünk, és ami most jön, a forró égővi világ első nagy élménye: a trópusi eső. Régi leírások emléke tör fel, és annyi óras fárasztó út végén is úgy örvendek neki, mint a gyermek. Jókor jött az a bogotai késés! Lám, ha pontosan érkezem, akkor most már alszom, és ezt a fröcsögő égi vízijátékot sohasem látom. Úgy

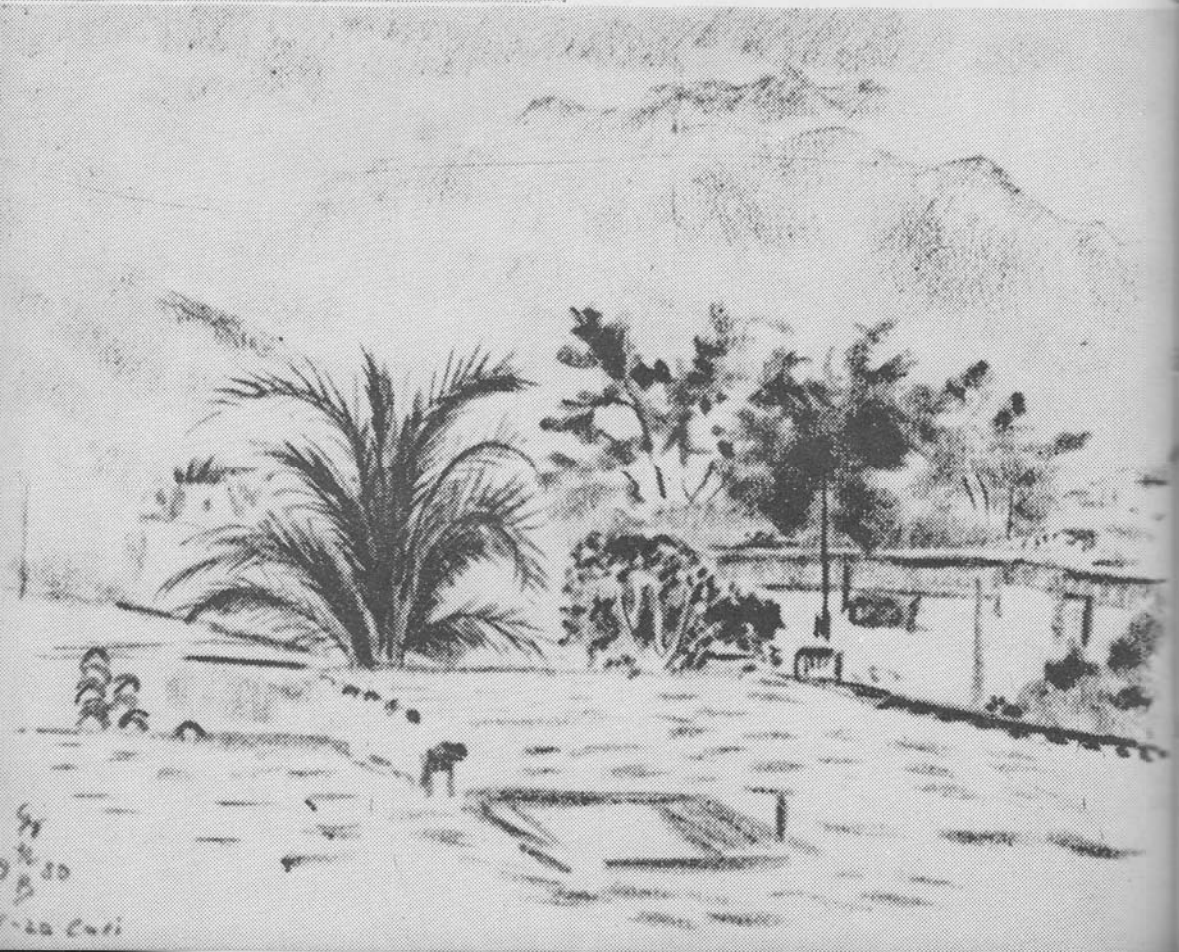

64
1932
B
8-19

GY. SZABÓ BÉLA SZÉNRAJZAI:

1. GUMIFA
2. AZ ÉPÜLŐ CALI
3. PÁLMA

**Gy. Szabó Béla: Kolumbiai egyetemista
(szénrajz, 1980)**

harminc kilométert kell lakásunkig megtennünk, közben a vízzene minden formáját végigélvezem. Ritmusa hol a Vivaldié, aztán fokozódik és Beethoven-szerűen kopog egészen a dörömbölésig. Bámulatós ez a sűrű mozgó víz, aminek ábrázolását annyi vívódás közben kíséreltem meg.

Szaladunk az éji esőben, és óriási lapos tölsér koronájú fák, különös növények formái suhannak el az út két oldalán a szakadó zuhatagban. A zaj már félelmetes, gépfegyverszerű csakúgy, mint a fogarasi alagútban volt 1975-ben, ottjártamkor.

A városban a hegyoldalokról patakok ömlenek a főútra, és egy-egy szembejövő jármű úgy ránk hasítja a vizet, hogy ez a kocsinkon átfröccsen. Persze a trópusi eső ritkán terjed nagy területre — magyarázza Antonio —, inkább pászmás. Szakad körülöttünk, de úgy kétszáz méternyire csendes.

Hát ezt az ijesztő-vonzó élményt idézem elsőnek, valahányszor később a kolumbiai élményeim felől faggatnak. Alig tapintom meg ezt az országot, első, talán nem elhamarkodott érzésem: Kolumbia az ellentétek világa.

Cali városáról utközben megtudom, hogy 1526-ban alapították a spanyolok, kétmillió lakosa igyekszik boldogulni, ezer méter magasan fekszik a Cauca folyó termékeny völgyében a Középső és a Nyugati Cordillerák között, ez utóbbihoz úgy nekifeküdve. Három-négyezer méteres hegyek tornyosulnak a közelben, távolabb magasabbak.

A megmosakodott város bemutatkozása mindenképp érdekes. A mexikói fűvészkertben sem láttam akkora pálmafákat, mint amekkorák a főúton egymást váltogatják. Dús a növényzet, amit a délszaki termékeny föld létrehoz. Még éjszaka is érzékelné lehet a zöld szín gazdag árnyalatait. Messziről több irányban kisebb felhőkarcolók foltjai sejtetik, hogy a város fejlődik.

Végül elhagyjuk a főutat — itt 5-ös útnak nevezik — és jobbra olyan kertvárosfélébe kanyarodunk, majd balra, a meghitt 3-as utcába, a lakásunkhoz. Fa és fa mindenfelé, de egy sem ismerős. Előre érzem, hogy milyen jól fogok itt dolgozni.

Az idő kellemes, mintegy 18-19 fokos a levegő. Az eső mérsékelte a meleget. A szomszéd ház előtt nagy, fonadékös gyökereket látok. Jó rajztéma, papírra kell vetni.

Már csak szemerkél, amikor megérkezünk.

Otthonosan

Háziasszonyom — Lucia — magas, határozott, humorkedvelő, akárcsak a férje. Mindketten hahotázva fogadják bemondásaimat, és hasonlókkal válaszolnak.

Sok a közös emlék. Kolozsvári életünk, budapesti egyetemi éveink. Én ugyan vagy húsz évvel korábban végeztem, de voltak tanárok, akikről mindketten tanulunk.

Örvendezve fogad még Piesicsi, a szép szál dalmát kutya. Ahogy leülök, okos fejét az ölembe fekteti.

Úgy érzem, itthon vagyok, jól tudok majd dolgozni...

A felhőszakadásos éjjelt napos reggel követi. A sejtető rövid hajnalon elnyújtott fűtők felelgetnek egymásnak, és ébresztgetnek a trópusi álomvilágban. Csak később tudom meg, hogy a környékbeli gazdagokat a betörőktől fizetett örök védik, akik időnként harsány sípszóval iparkodnak elijeszteni a gonosz szándékú rablókat. Szerintem néha unalomból is teszik, vagy éppen önbátorításból.

Mexikóban sok déligyümölcsöt ismertem meg, de most a feltálat reggelinél meglepődöm, mi minden van még az életben. Kacagó reggelizés ez, mint minden egyes későbbi étkezés.

Munkavégységem hatalmába ejt, és máris rövid terepszemlét tartok a kis udvaron. Páfrányok, bambusz, kaktuszok, bugainviliák, mimózák, yuccák között három mosdótálnyi mesterséges tavacska, de ide szállnak reggelente a kolibri inni, úgy röptében, ahogy a virágmézet is szívják.

Hát ilyen környezetben rajzolok le egy dísznövény-csoportot. Kiderül, hogy ebből a növényből állítják elő az indiánok a nyilmérget, neve *kurare*.

A másik kis udvarunkból veszekedő papagájok recsegése, távolról a kabócák rádiószzerűen sípoló hangja (Görögországban percegek) hallszik, s ha mindehhez hozzávesszük a magasban perzselő napot: érzem, hogy valahol nagyon messzire járok.

Még egy közeli állatkáról kell megemlékezni. Szobám falán futkorászik egy arasznyi világos gyík, a gekko. Olvastam róla, nem félek tőle.

Ami a kabócát illeti, úgy vélem, utcánk végében valamelyik nyakatekert ágazatú fán él. Utcám neve hivatalosan 3-ik utca, de én elkereszteltem Kabóca utcának. „A kabóca a trópusok második nagy átka, hangja ingerültté tesz“ (Első a moszkító!) — idézi Antonio valahonnan. Nekem új, szívesen hallgatom.

Útonállás

Erős markú háziasszonyom kitűnő autóvezető. Szombaton reggel vetek horgonyt Cali városában, és vasárnap délelőtt már felvisz a Nyugati Cordillerák oldalába, úgy ezerhétszáz méter magasra. Egy-egy éles fordulóban, több száz méteres mélység szélén az utolsó pillanatban ránt egyet a kormánykeréken, és jót mulat az ijedségemen.

Az egyik nagy kanyarból kibukkanva látom, hogy az út el van zárva. Meghökölünk. Hát két fehér ruhás ártatlan leányka tart keresztbe egy fehér szalagot, egy apáca pedig egy perselyt. Mindez nagy odaadással történik. Rádöbbenek, hogy ez az apáca gyűjtőget... Képeletem azonmód visszasuhan pár százezer évet, amikor az emberiség ezt a legősibb tevékenységet kezdte gyakorolni. Mekkora fejlődött azóta ez a technika a huszadik századig! Mert annak idején a gyűjtőgető mozgott, ma viszont pihen, és a gyűjtemény megy a házhoz, illetve a perselybe...

A következő félórában, amikor egy terebélyes gumifa sejtelmes levélzetét vázolom az ellenfényben, s közben a moszkítókat csapkodom magamon, világosan felötlik: hiszen egy útonálló apácával találkoztam...

Közben pedig hallom, amint egy aggódó ismerős rebegi: „Ne menj oda, hisz a hegyekben rablók settenkednek.“

Íme hát az első dél-amerikai útonálló, aki apáca... Így tűsz sem lettem...

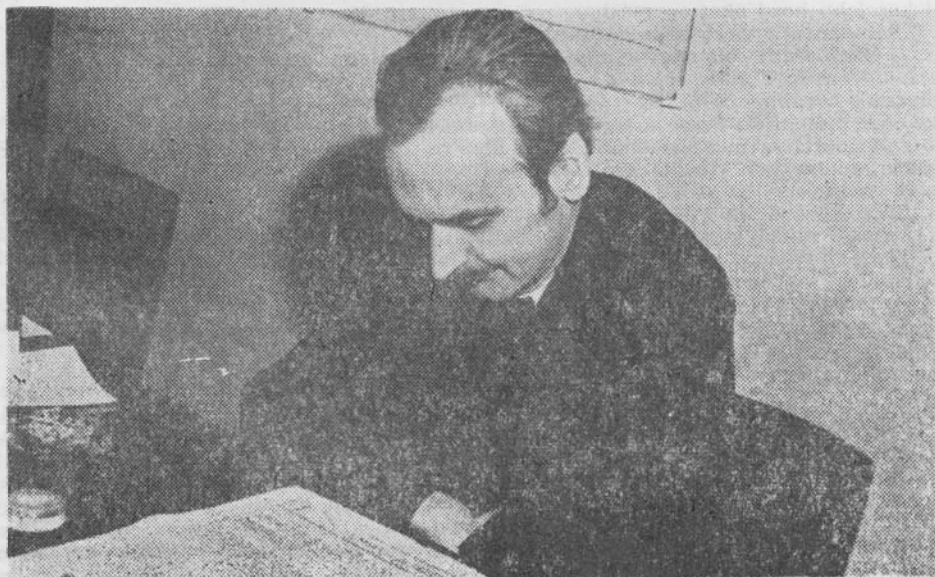
Búcsú Ritoók Jánostól

Ertetlenül, a végzet csapásától lesújtva és elárvultan álljuk körül koporsódat, drága kollégánk és barátunk, Ritoók János. Temetni jöttünk, és Tőled búcsúzva méltatni azt a páratlan munkaerkölcösöt, azt az ügyszeretetet, amellyel gazdag, sokoldalú műveltségre támaszkodva példamutató igényességgel láttad el felelős munkakörödöt a *Korunk* szerkesztőségében. A kanti szigorra emlékeztető kötelességtudattal, szívós következetességgel dolgoztál, s Te voltál számunkra maga a szilárd kitartás, amely nem csupán a folytonosságot, hanem e kis közösség gépezetét mozgásban tartó erőközpontot is jelentette.

Banális, elkoptatott a szó, de nincs mivel helyettesítenünk. Te valóban *pótolhatatlannak* bizonyultál, s most, hogy ilyen váratlanul elvesztettünk, itt állunk mély gyászban, és kérdezzük: hogyan tovább?

Mi tudjuk, és tudnia kell mindenkinek, hogy nemcsak a számítógép hibátlan pontosságával működő felelős titkár, a kiváló filosz és a nyomdatechnika ügyesbajos dolgaiban bennfentes szerkesztő hagyott maga mögött tátongó úrt. De gazda nélkül maradt a magyar—szász kultúrkapcsolatok sok viszontagságot megért komplexuma is, amelyet Te előbb műfordítóként ápoztál, majd — valaminő korszerű „transzilvanista” szellemtől áthatva — a román—magyar—német kölcsönhatások és a világkultúra összefüggésében értelmeztél, kutattál a *Kettős tükörben*, és tovább. És fájdalommal kérdezzük azt is, ki fogja az utóbbi időben egyre gyarapodó alkotói és szerkesztői elgondolásaidat megvalósítani? Ki tartja majd meg azt a vita-indítót, amely a három, magyar—román—szász lap tervbe vett találkozásán az eszmecserét sarkallja?

Gyászunkban és fájdalunkban azért is vagyunk oly vigasztalhatatlanok, mert eszmei-alkotói fejlődésednek, koncepciózus vállalkozásaidnak ígéretes, termékeny szakaszában hagyta itt minket. Még megérhetted az Altalad oly körültekintő gondal és megerőltetéssel összeállított 1981-es évkönyvünk megjelenését, de arra már

nem jutott idő, hogy az olvasók visszhangja alapján le is mérd, miként fogadják a bővített, fiktív *Korunk*-számot, két évtizedes törekvéseink kvintesszenciáját, a visszapillantó tükörképet, ahogy azt — az immár utolsó írásodnak számító — fűszövegben meghatározta.

Camus azt hirdette, hogy engesztelhetetlenül, mintegy lázadva kell meghalni. Ez a felszólítás ránk is vonatkoztatható, akik nem tudunk, nem akarunk megbékölni azzal a ténnyel és gondolattal, hogy nem fogunk nap mint nap kéziratok és nyomdai levonatok fölé hajolva íróasztalod mellett látni.

Tehetetlen lázongásunkba kínzó kérdések is vegyülnek. Vigyáztunk-e eléggé Rád, tekintettel voltunk-e kellő mértékben rendkívüli érzékenységedre, érzettük-e eléggé, mennyire becsülünk, mennyire ragaszkodunk Hozzád? De fel-feltörnek a mardosó kétségek is, gyötör védhetetlen sebezhetőségünk, esendőségünk, oly sok erőfeszítés hívságának és végességének tudata.

Mit szegeshetünk szembe a valamennyiünkre leselkedő Nagy Nihillel? Mibe kapaszkodjunk, és honnan merítsünk vigaszt? Hol és merre keressük a „megváltást“?

Kétségeink szorításában erkölcsi lényed, jellemed és elvszerűséged szép példájából is erőt nyerhetünk, hogy az egymás iránt tanúsítandó sokkal nagyobb figyelemmel, odaadó gondoskodással és szeretettel járjuk tovább az egyedi, megismételhetetlen, oly sok veszélynek kitett emberi út stációit. És marad természetesen — közös eszményeink kötelmében — a munka és a küzdelem, amelyben amíg vagyunk, Te mindig velünk maradsz.

Gáll Ernő

... a Te szellemedben

Utolsó levelem ez hozzád, kedves Ritoók János. Odaára címzett levél.

Nem keresek nagy szavakat. Jól tudom, mennyire óvakodtál Te is tőlük. Valamiféle növekvő lelkiismeretfurdalást érzek inkább azért, mert nem becsültük, eléggé mindazt, amit nyújtottál nekünk, amíg közöttünk voltál.

Sohasem tolakodtál előtérbe magadmutogatón: szerényen magad elé engedted a Szerzőket, akiket tolmácsoltál. A legtöbben megtisztelőnek érezték figyelmedet, de megköszönni már kevesebben köszönték meg.

Igaz, nem köszönetre pályáztál. Nem érted be ennyivel — Te ennél jóval többet akartál. Több türelmet, bizalmat és figyelmet igényeltél a különböző nyelveken szóló emberek számára, akik ebben az országban élnek. Életecélod tüztetted ki, hogy közvetítsd egymás felé ezeknek az embereknek a szellemi értékeit, s ezáltal közelebb hozd őket egymáshoz.

Minden alkotóerődöt erre összpontosítottad.

Félbemaradt sok nagyvonalú terved. Hogy valaha is megvalósulnak-e, az most kevésbé fontos. Fontos az, hogy egyáltalán kerüljön valaki, aki a Te szellemedben dolgozók tovább.

Azt hiszem, ez lenne a legméltóbb tisztelgés előtted.

Óvakodtál a nagy szavaktól. Más ütemre dobbant a Te szíved — és akadtak szívek, amelyekben visszhangra talált.

Franz Hodjak

Hiányozni fog mindnyájunknak

Oly váratlan halála előtt egy nappal beszéltem veled. Jó néhány éve ismertük egymást Ritoók Jánossal, s szinte naponta váltottunk pár mondatot, de igazából sohasem beszéltük ki magunkat. Mindketten az udvarias tartózkodás gátja mögött hagytuk rekedni annak megvállását, hogy barátok lehetünk volna.

Nemrég felkértem, segítsen nekem egy német szöveg átnézésében. Megkaptam üzenetemet, és készséggel elvállalta a dolgot. Örültem az alkalomnak, hogy találkoztunk, s hogy élő szóval mondhattam köszönetet.

Emlékszem, szokatlanul vidám volt, és ismeretségünk óta először beszélgettünk el ilyen hosszasan, ráérősen. Tele volt tervekkel, hol nyugtalannak-türelmet-

tennek, hol bizakodónak tetszett. Fanyar tréfával búcsúzott — előérzet lett volna? —, és másnap reggel döbbsen hallottam, hogy nincs már közöttünk.

Csak ekkor kezdtem igazából sajnálni mindazt, amit még beszélhettünk volna egymással; amit művelt elméje és keserynyes kedélye adhatott volna nekem. De ha földi lénye ezentúl már csak emlék lesz is számunkra, velünk maradnak könyvei, írásai s tervei, amelyeknek meg kell valósulniuk.

Ritoók János jeles költő volt, született műfordító, korunk kultúrájában széleskörűen tájékozott intellektus. Nagylelkűen szolgálta a barátság eszméjét, és nem várt érte halát. Gyermekkorától három nyelven beszélvén, mindhármát arra igyekezett használni, hogy közelebb hozzon minket egymáshoz. Tudta, hogy a nyelv nem szétválaszt, hanem összeköt, hiszen a léleknek egyazon örömeit, aggodalmait fejezi ki. S minthogy a jövő jegyében élt és dolgozott, a mondott közeledésért sikerült többet tennie, mint bármely kortársunknak.

Egy vers- és műfordításkötet, valamint a fiatal romániai német költők magyar nyelvű antológiája után most egy — tájaink szellemiségét kifejező — háromnyelvű, román—magyar—német kötetben dolgozott, és gyűjtötte az anyagot egy újabb könyvhöz, amelynek tárgya Lucia Blaga s a magyar és a német értelmiségiek kapcsolata lett volna. Megjelenés előtt áll az Európa Könyvkiadónál a romániai német prózából válogatott-fordított antológiája, s ugyanott készül egy másik kötet is költő barátja, Franz Hodjak műveiből, az ő ihletett tolmácsolásában.

Ez utóbbi munkáit már nem veheti kézbe kész könyvként. Előttünk azonban újra megelevenedik bennük az írott szónak, a nyomatotott betűnek ez a nagy szerelmese.

Ritoók János halála Kolozsvár egész irodalmi életének — különösen a magyar és a német nyelvűnek — nagy vesztesége. S közeli barátot és hű munkatársat gyászol benne a Dacia Könyvkiadó munkaközössége is: mi, akik szinte naponta láttuk körülükben magas, hajlott alakját, s akik épp ezért valahogyan magunk közül valónak éreztük őt.

Hiányozni fog mindnyájunknak. De ahányan csak ismertük és becsültük, mind kötelesek vagyunk eszméi ápolásán, tervei megvalósításán naponta fáradozni, s olyannak örízni meg emlékét a szívünkben, amilyen ő mind az öröm, mind a bán és megpróbáltatás idején volt.

Legyen ez végső gondolatunk és mintegy fogadalmunk fölötté, akitől most örökre búcsút veszünk.

Vasile Igna

Elhangzottak 1981. május 23-án a Házsongárdi temetőben.

Ceterum censeo...

Több lapra, folyóiratra, televízióadásra kiterjedő vita után, amely — engedjék meg az újságíróknak a rosszmájúság — helyenként süketek párbeszédére emlékeztetett, úgy tűnik, tudjuk végre, hány az óra táncházaik házatáján. A vita legnagyobb eredménye — s ez nem utolsósorban a *Művelődés* érdeme —, hogy tisztázódott a tánchá-zjelenség eszmei-elvi alapja, sikerült felmérni, ki mit is akar ettől, hol a helye a mozgalomnak nemzetiségi művelődési életünk egészében, tisztázódtak gyakorlati gondok is, van tehát elmélet, gyakorlat, s működik — ha jól számolom — nyolc tánchá-z, ami azt jelenti, hogy ezúttal nem vátztunk hiába. Viszont, sajnos, továbbra is tisztázatlan mindaz, ami a tánchá-zjelenség — szűkebbre fogva a kört, a tánchá-zí zenélés gondoljai — mögött van; népzenei, sőt általánosságban zenei-tájékozatlanságunk. Tudom, hogy erről vitatkoztunk, írtunk eleget, mégis, a tánchá-z-vita befejeztével amúgy „ceterum censeo“ alapon beszélünk talán újra róla, mert minden baj ősforrása ott van, hogy fiataljaink tömegméretekben tájékozatlanok népi műveltségünkkel, ezen belül pedig népzenei örökségünkkel kapcsolatosan. Önmagunkat csapjuk be, ha a mérték megállapításakor a tájékozott rétegből indulunk ki. *Ez mérce, de nem a tömegműveltség szintjének objektív tükrö.* Elfogadom, hogy tánchá-zaink közönsége különbséget tesz népi és népies zene, folklórértékű muzsika és műdal között, hogy az eredetit keresi zenében vagy táncban. Elfogadom, hogy a gyökereknél — talán — még akad az értékeket romlatlanul vagy majdnem romlatlanul őrző ifjúsági csoport is. A kettő között azonban tömeg van, amely nemcsak hogy tájékozatlan, de alapjában véve közömbös, amelynek szlésvilágában kitűnően összefér a „romlatlan“ népzeneinek egy számára meg-

szokott rétege a műdallal, annak a modellnek megfelelően, amely örökölt vagy hirközlő eszközeink szuggerálják neki. Ha tehát a táncházról mint kulturális értékeinkhez való közelítési eszköz értelméről vitatkozunk, feltétlenül beszélünk kell zenei modelljeinkről is, azoknak közönség elé kerülő, rádió- és tévéadásokban mérhető részéről. Mert a táncház — az ott hallható zenét, látható táncot — csak az fogadja el, aki már előbb elfogadott bizonyos zenei (népzenei) értékrendet, s adott zenei modellt, amely korántsem a legkézenfekvőbb, s befogadásának előkészítéséhez a tömeglést kell mindenekelőtt megváltoztatnunk.

Persze, azt is lehetne mondani, hogy aki nem érzi magát jól a táncházban, s annak értelmét nem éri fel ésszel-szívvvel, az keressen magának más szórakozást. Csakhogy a táncház — erre különben a *Művelődés* kezdeményezte vitában többen utaltak — nem csupán szórakozási lehetőség; elsődleges funkciója valódi népi értékeink megismertetése, az izlésformálás, amely a legfogékonyabb réteg, a fiatalság felé irányul. Mihelyt ezt tudatosítottuk magunkban, a tanulók, a diákok, egyetemi hallgatók meg a táncházban a hagyományos otthoni szórakozásmodelljüket megtalálják, a városi műveltségbe még nem integrálódott, faluról ingázó, vagy félig városi fiatalok mellé képzeljük oda a fiatal, városi születésű, de nem magas iskolázottságú dolgozókat, egyáltalán mindazokat, akik magasabb színvonalú népzenevel munkánk periferiáján tévelyegnek, és vagy részvesznek ebből, vagy bál előtt meghallgatnak egy ötperces könyvismertetést. Szándékosan fogalmazok durván; a statisztikák számoszlópai mögött megbújhat közöny és felületesség, eltűnhet a minőség, az igényekből pedig épp középszinten engedünk legszívesebben, „ide ez is jó lesz” vagy „mást úgysem igényelnek” alapon. Tehát táncházról vagy zenei igényekről beszélve mérjük ugyan mindent a lehetséges legmagasabbhoz, de közben ne feledjük, hogy ez nem a többség színvonala.

Újabb könyvkiadásunk kezdti letenni zenére szánt garasait, ám ezer éneklő fiatalból kettő — jó, legyen tíz —, aki lapról énekelni tud. A többinek pusztába kiáltott szó, illetve holt kottasor marad az, ami szakkörökben elhangzik, elméleti kiadványokban, kottás-gyűjteményekben megjelenik, ugyanis a fogyasztóhoz, a nevelés alanyához legjobb esetben az elvi állásfoglalás ténye ha eljut, az élő zene, a befogadnivaló nem, különösen tömegméretekben. Zenei izlésformálásról — szinte kizárólag elméleti szövegek, jobb esetben igényesebb rádió- és tévéadások segítségével — alig beszélhetünk. Félreértés ne essék: nem becsülöm le mindazt, amit pár európai rangú szakember, jól szerkesztett és áldozatkész népművelő folyóiratunk vagy a könyvkiadók egyike-másika, néhány, a rádiónál vagy a tévéadásunknál dolgozó zenei szerkesztő tesz. Am tessék felmérni, kikhez jutnak el efféle szakosított kiadványaink, vagy hogy mekkora az ilyen jellegű rádió- és tévéadások hallgatottsága-nézettsége. Hogy úgyis énekeljük a magunkét? Hát persze, már ha tudjuk, mit énekeljünk, ha tanultunk annak idején néhány éneket, s a tantárgyként, egy-sikúan „beszedett” dalok nem tűnnek számunkra iskolásnak, primitívnek, lévén tudatunkban például néhány elem a Kodály idézte „nóbel”-magatartásból, amely ezúttal kulturális szigetelőként működik. Különösen, ha kikerülünk az iskolából, szakliceumban tanulunk tovább, vagy dolgozni megyünk. Egymástól tanulunk — legyintünk nagyvonalúan. Tévedés, nem tanulunk egymástól, legalábbis tömegméretekben nem. Vagy ha igen, akkor a selejtet tanuljuk, jobb esetben a könnyebben megjegyezhető, azt, ami valahogy mégis felszivárog kommunikációs hajszálcsoveinken. És ezen a népszerűsítő előadások sem segíthetnek; volt, ahol megpróbálkozott ilyenekkel neves, korszerűen gondolkodó és cselekvő zenepedagógus, ám kísérlete a közönség érdektelensége miatt megszűnt. A pozitív modellt nagyon nehéz elterjeszteni, a kívánatos viszonyítási alapot megteremtteni jelenlegi eszközeinkkel és még ennek a középmezőnek az életében szinte lehetetlen. Ne áltassuk magunkat: ahogy az ábécét nem ismerő számára a világ legjobb könyve sem ér fel a legkisebb kézzelfogható értékkel, ugyanúgy a zenei analfabéta számára üres szó marad mindaz, amit a szakemberek e téren írnak vagy mondanak. Legjobb esetben elérjük, hogy meghallgatja, amit „elébe tálalunk”, a gyakorlatban azonban ugyanazt teszi, mint amikor modern szimfonikus zenét közvetítenek kedvenc adóján: elcsavarja a keresőt.

Maradandó eredményt a nemzedékváltástól várhatunk, feltéve, ha zeneoktatásunk arra is képes lesz, amit most nem tud megtenni, és amire — a helyzet ismeretében — főlöseleg kitérnünk. Addig legfeljebb annyit tehetnénk, hogy üdvözítő módszer keresgélése helyett rendszerbe fognánk azokat a lehetőségeket, amelyek befolyásolhatják a közlést. A szakirodalomban, a szaksajtóban és a napisajtóban már nagyjából egységes az álláspont: illó magyarázat nélkül véletlenül se kerül az olvasó, a fogyasztó elé selejt szöveg, értéktelen álnépi dallam. Igaz, ezen a téren még vannak adósságaink. Nagy-nagy szüksége volna például az olvasónak olyan középszintű népszerűsítő könyveskére, amely tiszta vizet öntene a po-

hárba, pontosan rögzítene a fogalmakat, tisztázná az értékrendet, válaszolna a mit, miért, mikor, hogyan kérdésekre mindennel kapcsolatosan, ami népzeneinkhez s annak perifériájához tartozik. Tudom, nehéz feladat egy ilyen könyvet megírni; mégis, ezen a területen olyan elődökre hivatkozhat a szerző, mint Bartók, Kodály, Lajtha. Persze, az is igaz, hogy a magyar kutatók-szakírók nyomán legfeljebb az összefoglalás mikéntjében hozhat a szerző újat. Ám kell egy ilyen könyv, mert saját kertünkben csak saját szerszámunkkal tudunk bármikor dolgozni; kizárólag bárki számára bármikor hozzáférhető könyv lehet hivatkozási alap és munkaeszköz a tömegművelésben.

Mivel a népdalt, népzénet nem elsősorban olvassák, hanem hallgatják, illetve éneklik, és mivel nálunk tömegméretekben egyelőre még mindig szájról szájra terjed a népzenei műveltség, nagyobb felelősség hárul a hangos információt közvetítő tömegkommunikációs eszközök zenei szerkesztőire is. Területi rádióadásaink általánosságban jól sáfárkodnak: legtöbbször igényes, értékes zenét közvetítenek a hallgatóknak. Kevésbé mondhatjuk ezt el a televízió magyar nyelvű adásáról, amely — különösen szórakoztató műsoraiban — vét gyakran a sajtó és a szakma között kialakult hallgatólágos egyezés ellen. Ha a műsorok betanítói közül egyeseknek még nem, a zenei szerkesztőknek kötelezően tudnia kell, hogy mikor kell elfordítani a kamerát, leállítani a magnetofont. A tévében az idei év elején két részben elhangzott farsangi műsor iskolapéldája volt annak, mit és hogyan nem szabad a néző, a hallgató elé vinni. Nem a nótaest mint olyan ellen tiltakozom, hanem a tömény giccs, a giccs apoteózisa ellen, ez a műsor ugyanis giccs volt, de még annak is a selejtje. Rendben van, közvetítsünk a nóta kedvelőknek nótaestet, de a műsoranyagot válogassuk zenei szempontok szerint, jó nótaszerzők nyomtatott műveiből, a népies dalok esetében a Kerényi-gyűjteményből, legalább a zenei szerkesztő ne hagyatkozzon tájékozatlan, kívülálló néző módjára kizárólag a száj- és fülhagyományra. Különben erről jut eszembe még egy adósságunk: ki kellene adnunk a Kerényi-gyűjteményt, hogy a kívülálló, be nem avatott énekelgető is pontosan tudhassa, miszerint kedvenc „népdala” tulajdonképpen népies dal, nem tévesztendő össze a valódi népdallal.

A tévé, a rádió általában ritkán érvényesítheti műsorpolitikai elképzeléseit saját zenekarok, énekesek hiányában, s még akkor se mehet biztosra, amikor ő rendeli meg a műsort, mert a zenekar, az énekes nem ritkán saját szempontjait hajlandó csak szem előtt tartani. Ugyanez a helyzet a lemezgyárral is, amely nagyon gyakran a tévé- vagy a rádióstúdiók kész anyagából készíti hanglemezeit. Mivel ezek a fórumok a leghatékonyabbak a közízlés irányításában, gyakorlatilag most rajtuk a sor a zenei közízlés értékrendje megváltoztatása sugalmazásában. Természetesen nem adminisztratív beavatkozásra gondolok — a nóta vagy a népies dalok kizárása a rádió- vagy tévéműsorokból, a lemezpiacról épp a várt hatás ellenkezőjét váltaná ki —, csupán olyan termékszerkezet-váltásra, amely egy irányba hatna azzal a mintával, amit szakíróink, művelődési szakembereink sugallnak a korszerűség jegyében. Egyszerűség kedvéért példázom ezt lemezkiadásunkkal. Népi muzsika címszó alatt sok minden elfér a hanglemezen. Tudom, az Electrecord már összeállította egy, a Jagamas-könyv hangos példatárának tekinthető lemezsorozat tervét, néprajzi hitelességű felvételekből. Zenepedagógusaink, a népzene iránt érdeklődő avatott nagyközönség, a hanglemezgyűjtők és az idegenforgalom igénye indokolják egy ilyen gyűjtemény megjelenését. De: az évek óta megjelenő, hazai és nemzetközi sikerű román népzenei hanglemezsorozat, *A román folklor kincstára* példájára megszülethetne egy olyan felvétel, később lemezsorozat is, amely jellegzetes tájegységeink hiteles népzenejét mutatja be, hagyományos vagy feldolgozott formában, hivatásos énekesek és zenekarok előadásában, úgy, hogy az — uram bocsá! — szórakoztatásra, háttérzenének, bor melletti muzsikának is élvezetes legyen. Miért csak hallgatók és mű-csárdások mellett örvendjen vagy búsongjon az, aki az efféle szereti, miért ne hallgathasson ehhez eredeti népzénet? Ha valaki azt hiszi, hogy ez nem népművelési feladat, és ezzel lealacsonyítjuk a népi muzsikát, az hallgasson meg egy esküvőn mulatozó társaságot, egy kiránduláson tűz mellett éneklő felnőtt csoportot, s vonja le a hallottakból a következtetést. Ezeknek a rétegeknek kell zeneileg értékes, ugyanakkor formailag és tartalmilag számukra is elfogadható „konzervzenét” adnunk ahhoz, hogy egy-két évtized múlva változzon zenei közízlésünk!

Ugyanebben a keretben maradva természetesnek másféle csoportosítású lemezsorozatot is el tudok képzelni: gyermekdal-lemezt, ballada-lemezt, katonadal-lemezt, leánytánc-lemezt, legénytánc-lemezt, házassító dalokat csoportosító lemezt. Úzletnek feltétlenül jó az ilyen, de véleményem szerint, ha a válogató igényes — és jó zenei szakembereink vannak! —, egy ilyen sorozat művelődéspolitikai tettek is nyugodtan elkönnyvelhető.

Ehhez a lemezcsoportozáshoz sorolnám a táncház-lemezeket is. Az első lemez sikere biztató, ám jó lenne, ha a felvételeket készítő stúdiók szakemberei figyelembe vennék, hogy minden spontánul szerveződött együttesnek van feltörekvő, van érett, és van hanyatló szakasza, kár lenne lekésni mostani táncház-zenekaraink legjavának érett korát.

A sort természetesen folytatni lehetne. A népies műdalokkal, a nótákkal, amelyeket senki se akar kizárni lemezipiacunkról, műsorainkból, feltéve, ha nem népdalként reklámozzák őket, félrevezetve ezzel a tájékozatlan vevőt, s lerontva mindent, amit szakemberek, népművelők évekig építenek iskolákban, művelődési házakban, munkásklubokban, az együttesek munkáját bemutató keresztmetszet-lemezekkel, amelyek révén átlagos hallgató számára is nyilvánvalóvá válik a különbség hangszerrel népi muzsika és feldolgozott népzene között, népi ihletésű szimfonikus lemezekkel, kezdve a *Háry János* vagy a *Székelyfőnök* operaelőadásainak felvételeivel, s folytatva azzal, amit hazai szerzőink napjainkban írnak. Elvileg akár operabemutatót is megbír egy tévéadás vagy egy lemezalbum, hogy itt most például a mindmáig fiókban porosodó *Ördögváltozás Csikban* kéziratára utaljék. S az ilyenfajta felvételirányítás, lemezkiadás pedig már mindenképpen hatással lenne zenei közízlésünkre, lévén összhangban mindazzal, amit a szakma és a zenei közírás évtizedek óta hangoztat.

Felsorolásom — tudom — elsősorban vágylista, teljesen egyéni, fogyasztószempontú, fogyasztó-központú, csak példaképpen idéztem. Zenei közízlésünk alakításának, korszerűsítésének igénye azonban évtizedes gondunk, s ha nemrég a táncház-vita során bebizonyosodott, hogy nemcsak megegyezésre, de eredményekre is juthatunk — tízegynéhány évvel ezelőtt, a *Művelődés* kezdeményezte vita zenei könyvkiadásunk feltámadását indította el! —, talán nem árt efféle is szóba hozni. Mert alapgondunk a korszerű műveltségeszmény kialakítása s ezen belül a valós zenei értékrend tudatosítása, társadalmi méretű zenei műveltségünk megalapozása, ezt pedig csak erőfeszítéseink összehangolásával, lehetőségeink maradéktalan kihasználásával érhetjük el.

Kovács Neve

Három fikció

FIKCIÓ (lat. fictio) Képzelt esetnek feltételezése, annak tudatában, hogy képzelt, hogy tényleg nem történt meg, nem való, abból a célból, hogy bizonyos következtetéseket vonhassunk le belőle. Ebben az esetben a F. megengedett segédeszköze a gondolkodásnak.

RÉVAI NAGY LEXIKONA, VII. 492.

Második változat

Napszállat volt, hosszú árnyékok, meleg aranyló színek. A hőmérséklet kezdett lejjebb szállni 23—22 fok Celsius közé. A légnyomás 732 mm. A levegő töltve vilámsággal, az égbolt egy részén sűrű, át nem látszó felhők. Egyre több gyülekezett. A hőmérséklet leszállt 19 fokra, erős szél támadt. Fuvatlan. A légnyomás 721 mm. A fák hajladoznak, recsegtetik ágait. Az égboltot villamos kisülések világítják meg, meghatározhatatlan pontról. Megindul a villámlás. Az első, a második. A hetedik villámlásnál kezdődött...

Egy félhold alakú magas szikladomb homorú oldalán kezdtek lefelé görögni a kődarabok. Formátlan koloncok zuhantak a lépcsőzetes hegyoldalon szintről szintre lejjebb, nagyokat ugorva. Forgásuk közben, a levegőben és a kiálló szikladarabokhoz ütődve, elvesztették ormóttan oldalai rücskeit, formátlan kiszögelléseiket, síkjaik lecsiszolódtak, majd éleket kaptak, s mire elértek, kubusok és paralelipipedonok formáiba öltöztek. 19 862 ilyen, 90 fokos szögben összefutó, hat oldal-

lal és nyolc sarokkal meghatározott, a geometria tiszta formáit felöltött kő gyűlt össze a hegyek tövében.

Három hegyvonulattal arrább, nyugat felé, a fenyőrengeteg zúgott, hullámozott a szélben. Az ágak kezdtek letöredezni, előbb a szárazabbak, majd az épek, zöldek. Hullásukban magukkal rántották a fák kérgét is, míg száz meg száz óriás fa állott fehéren a fölöttük kavargó felhők felé meredezve. Majd, a hosszan elnyújtott keskeny kónusz formájú csupasz fatörzsek négy oldalt kezdtek behorpadni, bizonyos magasságban elvesztették csúcsaikát, és végül négyzetes keresztmetszetű, sima oldalú óriás gerendákként álltak, míg le nem váltak gyökereikről.

A három folyóvölgygel keletebbre lágyan hullámzó dombok agyagos talaja osztódni kezdett. Az iszamos massa ezer és ezer darabja hosszúkás, lapos téglalakú formát öltött, a hosszuk szélességük kétszerese volt, s magasságuk szélességük fele. Ahogy leváltak arról a földhátrol, melyen évmilliók óta pihentek erre a pillanatra várva, gyorsan száradni kezdtek, majd az alattuk spontán meggyúlt gázneű szénhidrogének lángjában kiégtek. Elvesztették a bennük levő oxigén-hidrogén keveréket, — vegyileg átalakultak. Színük a spektrum baloldalán elhelyezkedő hosszabb hullámhossz rezgésmozgásának felelt meg.

Délen ettől, a síkság túloldalán meredező mészkő sziklakoloncbl egymás után töredezték le hosszúkás nagy csompók. Ahogy legurultak a hegyoldalon, a forgás és súrlódás révén szabályos hengeralakot öltöttek, mely egyik végén elkeskenyedt. Mind a 42.

Mikor a légnyomás 719 mm, a hőmérséklet 19,7 Celsius fok, a légkörben az oxigén, hidrogén, nitrogén, neon, argon, kripton és xenon abban a bizonyos arányban volt, és az elektromos feszültség 694 000,08 voltra emelkedett, mindezek a helyes geometriai formát felöltött nyers anyagokból álló seregek lassan elváltak a föld felületétől, s csendesen legbeve megindultak. A kókockák dél felé, a fenyőgerendák keletnek, a téglazredek nyugatnak és az oszlopok északi irányba. Méréselt sebességgel haladtak a levegőégben, míg csak össze nem találkoztak.

S ekkor csendesén, koccanásmentesen egymásra helyezkedett a 19862 kőtömb, a 151 603 téglá és 42 oszlop. Teljesen magától értetődő módon helyezkedett el mindegyik, fallá, szemöldökkővé vagy oszlopsorrá. Betartották — eredetükhöz híven — az aranymetszet és a természet többi, minden galaktikában meglevő törvényét. Megfelelő helyeken nyílásokat hagytak az összeálló falon, tizenkettőt meg hármát, s az oszlopok is felálltak hetes és más szép rendekben.

Fenn az egész halmazat tetején hat nagy kóhasáb megvált kristálytisza geometrikus formájától, és a mineráliák világától idegen, de matériájukban rokon organikus formákat öltöttek fel. Ezeket majd hol embereknek, hol isteneknek nézik.

Évszázadokkal később az emberek ezt — az Androméda csillagköd, az Orion spirálköd, a Hold, a kettős helix és a Göncölszekér módjára — természetes úton, spontán létrejött képződményt Bánffy-palotának nevezték.

Parabola a kutatóról

A terep egészen világos színű volt. A nem nagyon kemény felületen jó járás esett volna, de ott voltak a kiemelkedések. Mindégyik egyforma, magasított félgömb, de eloszlásukban vagy elhelyezésükben nem lehetett egy határozott rendszert felfedezni. Bár egyenes sorokban következtek egymásra, és a sorok szabályos távolságokban voltak, a félgömbök váratlanul maradtak ki, vagy jelentek meg csoportosan. Kiemelkedésük ellenére a természetnek ezek a játékaí nem jelentettek lábainak különösebb akadályt vagy nehézséget. A dudorok színe — barnásba hajló sárga — sötétebb volt a talajnál és nem matt, mint az, hanem sima és bizonyos zsiros fényük is volt, bár érzékelhetően ugyanabból az anyagból voltak, mint a fényt csak tompás visszaverő talaj. Szaguk is volt ezeknek az alacsony szabályos formájú, egyenlő nagyságú halmocskáknak, édeskés-savanykás, kicsit avas jellegű szaguk. Már észlelt hasonlót másutt is, mint ahogy már járt is távolian hasonló tájon.

A világos színű felszín egyenes horizontvonalá a távolban sarkosan szögbe fordult és tért vissza, jobbra és balra is. A síkságot enyhe, nyílegyenes völgy szelte át. A kidomborodások, annak ellenére, hogy párhuzamosan sorakoztak mind a négy irányban, érdekesen, látszólag csillagalakban futottak össze, mintha ő lett volna a központjuk, bárhol is állt meg. Az egyik, bokáig érő félgömböcskét megnedvesítette, majd megvizsgálta. Úgy találta, hogy a felső része megfelelő mennyiségű oldószer felhasználásával szükség esetén táplálkozásra is alkalmas szerves anyagokkal átitatva, zsiravakkal, sebummal és valami viaszhoz hasonló anyaggal. Elmerülten vizsgálódott, és így túl későre reagált, bár egyszerre minden irányba látott.

A talaj bal oldala egyszer csak felemelkedett és átcsapódott. Maga alá temette a kutatót, akinek hat lába, szárnyai és két óriási félgömb alakú, sok ezer facettás szeme, gyenge, sercegő pattanással egyetlen masszává préselődött össze. Így többé nem tudta meg, mi van a mélyén annak a különös domborzatú felületnek, amit olyan lelkiismeretesen tanulmányozott, mind olfaktív, mind pedig gusztatív szempontból. A rácsukódott könyv fedelén láthatóvá lett a felírás: Leonardo da Vinci, *Trattato della Pittura, Értekezés a festészetéről*. Domborbetűs Braille-írás, vakok számára.

A mű

Nem tudta, az eszközt honnan kapta, bár néha mintha felvillant volna benne egy emlékszikra. Nem látta világosan maga előtt a modellt sem. Érzés és hajlam szerint dolgozott, valamilyen belső impulzusra. Számított arra, hogy majd menet közben az idő segítségével kialakul — s jól — a végleges forma. A munka nehezen ment, sok minden elvonta a tulajdonképpeni alkotástól, a Mű kialakításától. Lassanként eluralkodott rajta az az érzés — s majd tudat —, hogy tulajdonképpen a mellék munkák is a főművet szolgálják, valamiképpen hozzájárulnak a kiteljesedéséhez. Ez azonban a Művön való munka második szakaszában, sőt, inkább a vége felé tisztázódott benne többé-kevésbé, sok minden mással együtt.

Sokáig tartott a hozzávalók összehordása, az impregnálás. Néha nem jó minőségű anyagokra esett a választása, ezeket később ki kellett cserélni, de nyomuk megmaradt, nem lehetett teljesen eltüntetni őket. Furcsa módon azonban a Mű tartása mégis jobb lett.

A munkafolyamat, bár állandó, nem volt különösebben rendszeres. Talán, mert benső szemei előtt nem alakult ki világosan a Minta. Dolgozott, dolgozott, s néha úgy érezte, vaktában ráhibázott valamire, ami talán tudatosan meg-nem-élt emlékeiben maradt fenn. Igyekezett úgy kialakítani a lábakat, hogy eléggé stabilak legyenek. A törzset magát úgy képezte ki, hogy egyensúlyban legyen, a súlypont ne essen a lábak által befoglalt felületen kívülre, bár az anyag — jó minőségű folytán — így is megtartotta volna a figurát.

A hát, különösen az elötünő gerincoszlop kimunkálása elég sok gondot okozott. Egyenesnek kellett lennie és mégis egy kevésbé ruganyosnak, nehogy a Mű tönkremenjen, még befejezés előtt. Nehéz volt a kezek kialakítása is, különösen az, amellyel a vésőt fogta. Jó formájú kezek kellettek, eléggé szélesek és erősek ahhoz, hogy ha valamit megfog, tartani is tudja, és eléggé hosszú ujjak, hogy finomabb és törékenyebb dolgokkal, ecsettel, tollal, hangszerekkel, nőikkel megfelelően tudjon bánni.

Az arc fiziognómiájának kidolgozása tartott a legtovább. Az elején eléggé semmitmondó forma csak lassan, hosszú munka és töprengések után kapott elfogadható jelleget. Ezt azután tovább csiszolta-alakította, hogy karakteres legyen, és megfelelően annak, amiből alakult, a szubtilis anyag minőségének és belső törvényeinek. Nem akart olcsó, maszkyszerű fiziognómiát kifejleszteni, mellőzte a mély árkokat és a pozitív-negatív formák ellentétének hangsúlyozását.

Időnként tükröt is használt ellenőrzésre. Lassanként, ahogyan a munka haladt, s egyre tudatosabbá vált, kezdett rájőnni, hogy a külső forma nagyjából összehangolódott a környezetében szokatlan, de számára alapvetően fontos tartalommal, amit igyekezett belevinni. Egyre világosabbá váltak benne képességének korlátai és munkaerőjének határai. A Mű alkotásának vége felé magasabbra emelte a fejet, az arcnak nyugodtabb kifejezést adott. Igyekezett még tovább dolgozni a Művön, megadni neki a végleges, ha nem is lezárt formát. Tudta, hogy ezt a munkát csak abbahagyni lehet, befejezni nem.

A Tükörbe nézett. A kerek, domború síkon önmaga kicsinek és elképzeléséhez képest torznak tűnt. De ő nagyon közelről nézte, és a látószög széles tért éltet föl, szinte 180 fokot, Keletől Nyugatig. Ő szervesen a helyén volt, azonosságában a Művel: önmagával.

Ötven!

Anyanyelvhasználat — vizuális környezet

„A technikai találmányok kitágították és megváltoztatták világunkat. Vizuális környezetünk részben a világ átépítésével, részben pedig annak következtében változott meg, hogy olyan vizuális eszközök kerültek a kezünkbe, amelyek a látható világ új területeit tették hozzáférhetővé: azokat a szférákat, amelyek korábban túl kicsik, túl gyorsak, túl nagyok vagy túl lassúak voltak ahhoz, hogy felfoghassuk őket.” Kepes György 1944-ben keltezett sorai számunkra ma hangsúlyozottan érvényesek. A gyors ütemű urbanizációs folyamat városok sorát hozta létre. Mindegyik egy új vizuális formavilág. A tömegkommunikációs eszközök (sajtó, tévé, plakát, film) szintén eddig nem tapasztalt ütemben árasztanak el vizuális információkkal. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy újra meg kell tanulnunk látni, meg kell tanulnunk értelmezni ezeket az új formákat, meg kell tanulnunk „dolgozni” velük. Ez az új vizuális formavilág új követelményt fogalmaz meg: a mai kor emberének ki kell alakítania egy olyan képességet, amelynek révén hatékonyan, gyorsan tudja rendezni és feldolgozni a számára fontos képi információkat. A látás (látni tudás) lassan hatalommá válik. Mindezt azonban akkor érzékeljük igazán, ha a látni tudás hiányával kerülünk szembe. Ma már egyre több kutatási eredmény igazolja, hogy az ingerszegény környezetben nevelkedett gyerekek egész iskolai pályafutásukat befolyásoló művelődési hátránnyal rendelkeznek. E művelődési hátrány hátterében pedig — egyéb tényezők mellett — fontos szerepe van a vizuális ingerszegénységnek, a vizuális formákkal bánti tudás hiányának. A kutatások mai állása szerint vizuális ingerszegénység elsősorban a lakótelepi gyermekeket jellemzi. Oka a környezet egyhangúságában, a vizuális formák sematikus voltában stb. keresendő. A falusi környezetben nevelkedett gyerekek jó részét pedig az új vizuális formákkal való bánti tudás hiánya jellemzi.

Mit mondanak ezek a tények?

Utaltunk már arra, hogy a vizuális információk száma rohamosan növekszik (az összinformációs anyagnak körülbelül 80%-a), emellett azonban „értékük” is nő: egyre több információ érkezik az emberhez pusztán vizuális úton. Talán mondanunk sem kell, hogy ez az információhalmaz rendezetlen, és abban a formában, ahogy — úgy mond — „elárasztja” a befogadót, csak megnehezíti a befogadást. Ahhoz, hogy az egyén feldolgozhassa ezeket az információkat, valamilyen saját osztályozási rendszerre van szüksége, amelynek segítségével meg tudja különböztetni a számára hasznosat a fölöslegetől, nem törődik az ismétlésekkel, vagy előnyben részesíti a fontosabbat. A vizuális információk befogadása és feldolgozása esetében tulajdonképpen ez az osztályozási rendszer az egyén látáskultúrájának színvonalával jellemezhető: milyen vizuális formákat tett személyes élménnyé, hogyan tud ezekkel különböző műveleteket végezni, mennyire tudja velük kifejezni mondanivalóját (tud-e kommunikálni) stb.

A látás és a megismerés bonyolult kapcsolatából ragadjunk ki csupán egyetlen összefüggést: az anyanyelvhasználat és a vizuális nyelv viszonyát. Ami közös bennük: mindkettőnek az alakítása, fejlesztése az iskolai oktatás egyik célja, és manapság szokás mindkettőről úgy beszélni, mint amivel sok baj van. Az anyanyelvhasználat fontossága nem új felismerés; a vizuális nyelvhasználat iskolai vonatkozásaival az utóbbi években kezdtek rendszeresen foglalkozni. Nyilván fontos külön-külön is tárgyalni ezeket a kérdésköröket. Az okok vizsgálata viszont arra utal, hogy a vizuális kultúra és az anyanyelv területén jelentkező problémák közös gyökerei. Az anyanyelvhasználatban jelentkező zavarok (itt nem helyesírási hibákról, hanem a közlés képességéről van szó) akadályozzák a vizuális nyelv fejlődését, és fordítva. Célszerű tehát a kettőt együtt elemezni és (ha mód van rá) egy-

szerre fejleszteni. Mielőtt azonban a két terület kapcsolatának elemzésére rátérnénk, nézzük meg, mit tapasztalhatunk a vizuális oktatás vonatkozásában.

Művészet avagy technika?

Vizuális oktatás három síkon folyik. Ezekből a legkevésbé kihasznált terület a teljesen *nyílt oktatási forma*: alkotótáborok, múzeum- és képtárlátogatás, kirándulások stb. Az ilyen jellegű tevékenységek száma az utóbbi években örvendetesen növekedett. Nagy előnye az, hogy a tanulók gazdag kép- és formaanyaggal találkoznak, sokkal gazdagabban, mint amilyent a szaktanár a tanórán nyújtani tud, bármennyire igyekszik is igénybe venni a modern vizuális eszközöket. Sajnálatos hátránya ennek a tevékenységi formának, hogy megfelelő módszertanok híján nemigen kerül sor az így szerzett, rendkívül gazdag képanyag értelmezésére, feldolgozására. Egy olyan utasítás, hogy „Írjatok fogalmazást a legutóbbi kirándulásról!” vagy „Rajzoljatok (fessetek) valamit egy kirándulással kapcsolatban!” nem jelent sem értelmezést, sem feldolgozást.

Valamivel hatékonyabbnak tűnik a *félig nyílt oktatási forma*, amely az órákon kívüli iskolai tevékenységeket foglalja magába. Jellemző példa a szakkör. Ahol megfelelő szakember irányítja az iskolai szakköröket, ott nagyon sok csodálnivaló gyermekrajz és más munka születhet. Ez esetben viszont felvetődik az a probléma, hogy a szakkörökben csupán a kreatív képességgel rendelkező gyermekek dolgoznak. Számuk az összlétszámhoz viszonyítva elég csekély. Az oktatásnak ez a formája nem jelent „tömegmozgalmat”, mivel a nem kreatív vagy esetleg kreatív, de félnélgyerekek eleve kiszorulnak ebből a „sikerese” körből. Ugyancsak az iskolai alkotókörök esetében figyelhetjük meg, hogy nem megfelelő irányítás esetén egyedül az eredmény, a termék válik fontossá (kiállításokon való részvétel, alkotások száma stb.), ez pedig óhatatlanul a „kreatív” jelleg háttérbe szorulásához vezet. Végezetül, a harmadik forma a tanóra. Nem ismeretlen senki számára az a tény, hogy rajzóra címén többnyire „technikatanítás” folyik. Megtanítjuk a gyereket a rajzolás és a festégetés alapvető szabályaira. A tanórákon a reprodukció jelleget helyezük előtérbe (Tessék lerajzolni/lefesteni ezt vagy amazt!). A vizuális kultúra tudatos és módszeres fejlesztéséről tehát ebben az esetben sincs szó.

Van a felsoroltakon kívül egy „be nem vett” módszer is, amely különösen fiatal képzőművész-tanárok körében terjed, de egyelőre elég ritka jelenség. Ez pedig nem más, mint a „természetes generatív-hajlamok” (Szentágothai János) érvényre juttatása az oktatási gyakorlatban. Elvben ez a módszer sem új, de gyakorlati alkalmazásával csak az utóbbi időben találkozhattunk. Céljában és módszerében egyaránt eltér az ismert gyakorlattól. Nem tekinteli célnak a formák reprodukálását, ugyanakkor nem hajszolja az eredetiséget sem. A cél kettős. Egyrészt az, hogy a gyerekek minél több formával, formakompozícióval, színnel ismerkedjenek meg, és minél több ilyen elemi vizuális forma váljon számukra személyes élménnyé. Jussanak el odáig, hogy vizuális környezetük egyes elemeit ne csak észreveggyék, hanem használják ki a vizuális formák azon tulajdonságát, hogy velük gondolatokat, érzelmeket lehet kifejezni. Másfelől a cél az, hogy a gyerek a már ismert, általa személyes élménnyé tett vizuális elemekből (tehát „kész” elemekből) alkosson, jobban mondva „generáljon” saját használati szabályai szerint egy képet, rajzot, szobrot stb. Az ilyen rajz, szobor vagy festmény nem hoz ugyan semmi „újat”, de igen magas fokon lehet egyéni. És ez nagyon fontos, hisz megajándékozza a gyermeket az alkotás örömeivel. Egyediesül maga a cselekvés, és mint ilyen, élményt jelent. Ennek a törekvésnek a fontosságát mi sem érzékelteti jobban annál a ténynél, hogy mai oktatási gyakorlatunkban igen nagy szükség van élményszerű iskolai tevékenységekre. Ez a fajta célkitűzés természetesen új módszertani elképzelésekhez is vezetett. A módszer síkján a lényeg abban áll, hogy az oktató nem a technikai fogások ismertetésére és begyakoroltatására fekteti a hangsúlyt, hanem a vizuális nyelv alapelemeivel, „szavaival” való műveleteket helyezi előtérbe, elsősorban szín- és formavariációs gyakorlatok végeztetése révén. Ezeknek a gyakorlatoknak egyrészt az a szerepük, hogy aktivizálják a gyerek meglévő élményanyagát, másrészt pedig, hogy gazdagítsák. És mindehhez nemritkán az anyanyelvet hívják segítségül.

Lehetőségeiben ez a felfogás és módszer célravezető, hisz a kimondottan reprodukció és a kimondottan kreatív oktatással ellentétben gyakorlatilag az osztály minden tagját cselekvésre bírja, ugyanakkor a kreatív képességgel rendelkező gyerekeket sem fogja vissza. Mindez egyelőre csak lehetőség a vizuális oktatásban. Mind a célkitűzés, mind a módszer azonban kitűnő, és igen megszívlelendő példát nyújt azok számára is, akiknek az anyanyelv tanítása a feladatuk.

Vegyük sorra a lehetőségeket.

Anyanyelv és képiség

Először néhány elvi szempont.

Ugyancsak Kepes György utal rá, hogy a látás (látni tudás) nem csupán a tárgyi, hanem az emberi szférában való tájékozódni tudást is jelenti. Ez nem kíván különösebb bizonyítást, hisz mindannyian értelmezzük embertársaink azon „mondanivalóját” is, amelyet öltözettel, gesztusokkal, arcjátékkal, cselekedetekkel közvetítenek. A vizuális formákat nagyfokú érzelmi intenzitás jellemzi. Ez az érzelmi intenzitás fokozza a képzelet működését, elősegíti az asszociációs láncreakció beindulását, s a képzetársítások révén új képzetek keletkezését. Mindez a személyiség természetesen adottsága.

Az anyanyelv esetében nem épp ez a helyzet. Szavainkat jellemzi ugyan bizonyos érzelmi intenzitás, de az iskolai (és különösen a tankönyvbeli) nyelvhasználat sematikussága, a sok ismétlés, a megszokottság lefokozza, egyes szavak esetében teljesen megszünteti az érzelmi intenzitást. Erről tanúskodnak aztán a lélektelen, untilg hallott mondatokból, szókapcsolatokból álló fogalmazások, feleletek stb. Ez ellen megróbbal minden pedagógus hadakozni. Manapság minden eszközt megmozgatunk (lásd különösen a tanárképző intézmények keretében folyó gyakorló órákat, vizsgatanításokat), hogy a tanár, tanító valamilyen vizuális szemléltető anyagot vigyen be órára. Ez — úgymond — hallgatólagos követelmény, főleg ha ellenőrzés van. Hatékonyságuk azonban elég csekély, lévén hogy maga a szemléltetés sem kap teret következetesen minden órán, és azért is, mert a szemléltetés szerves beépítéséhez szükség volna bizonyos módszertani újításokra. A „képszerűség” felhasználása valóban a nyelvoktatás megújításának nagy lehetőségét jelenti. Ez a megújítás azonban nem csupán szemléltető ábrák pusztá mutogatásából áll. Ehelyett arra kellene törekedni, hogy a személyiség szín-, forma- és térélményeit a lehető legjobban aktivizáljuk. Ehhez pedig színekkel, formákkal, terekkel kell alapműveleteket végezni: megnevezés, jellemzés, sorok alkotása például egy szín variánsaiból, kontrasztok, téri viszonyok, ritmikai viszonyok tisztázása stb. Mindezt a színek, a formák és az anyanyelv szavaival egyaránt lehet végezni. Ilyenszerű alapműveletek segítségével egyrészt felfrissíthetünk egy sor személyes élményt, másrészt a vizuális formák érzelmi volta serkenti a fantázia működését. Az eredmény (például a fogalmazástani területén) olyan fogalmazás, amely az egyedi élmények beépítése révén (és jobb esetben a képzelet működése jóvoltából) „egyéni”-nek nevezhető. Ez pedig nem lebecsülendő dolog. Abszolút értékben ez az eset jobb annál, mintha tanulónk, jól elsajátítva egy típusfogalmazás technikáját, e technikai tudásra alapozva akárhány típuszöveget írna. Ez utóbbi reprodukció, míg az előbbi „generálás”, ami egy sor olyan megismerő jellegű gondolkodási műveletet is feltételez, amelyek kedvező irányban befolyásolják az anyanyelvhasználat alakulását. A „generálás” azonban — mint utaltam rá — csak abszolút értékben jobb, mivel a gyakorlatban többnyire a technika alkalmazását értékeljük, arra adjuk a jó vagy rossz jegyet.

Végezetül: dilemmák

Manapság szokás a vizuális oktatás, az anyanyelvi nevelés gyenge oldalairól értekezni. Sokszor jogos a kifogás, a bírálat. Kedvezőtlenebb helyzetben a nyelvoktató van. A rajztanár az anyanyelvet úgy használja az óráján (ha tényleg használja), mint természetes, eleve adott valamit. Ezzel szemben a nyelvoktatónak meg kell/kellene tanulnia a vizuális nyelv „nyelvtanát” ahhoz, hogy óráin módszeresen és hatékonyan ki tudja használni a vizuálisban rejlő lehetőségeket. Nehezebb helyzetben van a nyelvoktató azért is, mert egyidőben anyanyelvi és vizuális nevelést is kell folytatnia, ha eredményt akar elérni. Látni is tanít, rá van szorulva erre, mert pillanatnyilag ezt a munkát helyette senki sem végzi el. Helyzete nyilván paradox helyzet: óráira beviszi a vizuális anyagot, mert tudja, hogy az hasznos (legalábbis elvben). De ha jobban utánanézi, rájön, hogy nincs sok eredménye, mert a „látást” tanítania kell. Ez pedig már meghaladja feladatkörét és az esetek többségében felkészültségét, munkabírását is.

A vizuális nevelés házatáján értelmezésekre, módszertani tisztázásokra lenne szükség. A nyelvoktatás mellett ennek nagy hasznát látnák a reáltárgyak is. Arról, hogy a reáltárgyak oktatásában milyen hátrányt jelent a tanulók vizuális nyelvének nem megfelelő fejlettségi szintje, tudtommal még nem készült vizsgálat. Az összefüggés azonban kézenfekvő.

Bíró Zoltán

Avicenna és az iszlám

Ibn Színá (Avicenna) — legnagyobb értéke a muszlim államiság, tudomány, filozófia és művészet VIII—XI. századi felvirágzásának, amelyet egyre gyakrabban hasonlítanak az európai reneszánsz korához.

A Mohamed tanításai által forradalmasított, saját hagyományaira épült, de terjeszkedése során a görög, a héber, a bizánci, az asszír és az indiai tudományra és kultúrára érzékeny arab szellem egyre hangsúlyozottabban és eredetibben enciklopédikus formát öltött. Ezt az enciklopédizmust azonban meg kell különböztetni az ókori univerzalizmustól. Az univerzalizmusban a tapasztalatok az elvekkel együtt születnek vagy újraszületnek, míg a szemlélet enciklopédikus formája sokkal inkább ráépül, felméri, egybeveti, leszűri, elsajátítja és továbbviszi azt. Simon Róbert hangsúlyozza, hogy ennek a mentalitásnak a sajátossága nem az, hogy a hagyományt megszüntetve őrizi meg, hogy szakít a hagyományokkal, hanem hogy térben és időben minél sokrétűbb hagyományt foglal újegységbe — vö. Simon Róbert: *Az ezeréves Ibn Színá (Avicenna)*. Világosság, 1980. 12. szám melléklete. Az arab enciklopédizmus tehát a kulturális érvényesség sokszínűségének elve: szintézist keres a pragmatikai eklektika és a pusztán formális elméleti összefüggések között.

Az iszlám jelentős szerepet játszik a tudományos élet felvirágzásában: a Korán híveit arra buzdítja, hogy a tudományban hitük újabb bizonyítékainak lehetőségét lássák. Kezdetben ezért a profán és a vallási tudomány nem határolódik el szigorúan egymástól, s a tudósok sem tartózkodnak attól, hogy véleményük elismeretéseül őszintén hivatkozzanak vallásuk szellemére. Mohamed tanai, metafizikai vonatkozásukban, a másik négy világvalláshoz mérten, igen csekély követelményeket támasztanak követőikkel szemben. (Helmuth von Glasenapp: *Az öt világvallás*. Bp., 1977. 385.) Az értelmezés lehetőségei ezért nyitottabbak, az elképzelések pedig változatosabbak lehetnek. Így válik a szintézis alapjává és hajtóerejévé a terjeszkedő iszlám, összes ellentmondásaival együtt: a hit a terjeszkedés és szervezés történelmileg új, iszlám államiságként számon tartott szintézise. A hódító arabok ugyanis nem semmisítik meg az elfoglalt területek különböző hagyományú kultúráit, hanem inkább felszívják és az iszlámra orientálják azokat, ugyanakkor államiságukkal és nyelvükkel egységesítik is őket. Olyan hatalmas, addig ismeretlen *állami tulajdon* teremtenek, amely ellensúlyozza a birodalom egyébként formális-adminisztratív-katonai egységéből fakadó ellentmondásokat. Ebből a célból megőrzik vagy újjáélesztik a rabszolgaságot, főként az állami célok (építkezések, öntözőrendszerek) megvalósítására és az állami területek karbantartására. (Lásd Hermann Ley: *Studii de filosofie medievală*. Buc., 1973. 32—33.) Az állami tulajdonból származó jövedelem és a vele szorosan összefüggő adórendszer (amely gátat emel a nem-állami tulajdonok kaotikus-atomisztikus fejlődésének) a kor legnagyobb jövedelmét hozza: a Bagdadi Kalifátus jövedelme Harun-al-Rasid idejében ötször nagyobb, mint a gazdag Bizánc bevételei, és hozzá képest Nagy Károly birodalmának jövedelmei jelentéktelenek (i.m. 35.). Ezekből a katonai célokon kívül paloták, könyvtárak, kutatóközpontok épülnek. Az egységesített területeken felvirágzik a kereskedelem, a mezőgazdasági és kézműipari termékek minőségét pedig állami felügyelők ellenőrzik. Így jön létre ellentmondásaiban az arab birodalom világa.

Életében és halála után is sokat vitatkoztak Avicenna életművéről. Kritikusai eretnokségét bírálták vagy magasztalták. Ibn Színá azonban nagy mesterével, al Farabival együtt azt vallotta, hogy filozófiája a vallásos gondolkodás egyenes-igazi vonalán helyezkedik el. Az igazi vallást filozófiának tartják, és hangsúlyozzák, hogy a filozófiának a vallás magvává kell lennie. (Lásd Reza Davari: *Une pensée novatrice*. Le Courier de L'UNESCO, 1980. 9:30—31.) Itt tehát egy a maga korát tekintve haladó vallásnak haladó értelmezéséről van szó. Erre nagyszerű lehetőség az arab gondolkodás számára Plotinosz emanációtana. Hegel Plotinoszt egyaránt tartja újplatonikusnak és újarisztotelianusnak is, Lukács pedig arra hívja fel a

figyelmet, hogy bár jelentkeznek nála a tudomány bizonyos dezantropomorf mozzanatai, ugyanakkor — bizonyos filozófiai-módszertani eredményekkel gazdagodva — visszatér a vallásos antropomorfizmushoz. (Lukács György: *Adalékok az esztétika történetéhez* I. Bp., 1972. 62—64.) De Plotinosznál a „teremtő egy” szükségszerűsége Platon ideatanához mérten olyan elvonatkoztatás, amely még nem kimondottan önreflektáló. (Lásd Eduard von Hartmann: *Geschichte der Metaphysik* I. Leipzig, 1899. 153.)

Avicennánál azonban a teremtőnek nem egyszerűen lényege a teremtés, hanem feltétele is: ha nem teremtené a világot minden pillanatban a semmiből, akkor visszahullana abba. Így az isten önnön létmódja szükségszerűségének alávetett: abszolút lehetőség, és reálitásként egyszerűen annak belátása is, hogy az emanációban (a kisugárzó teremtésben) önnön szükségszerűsége nyilvánul meg: a kimeríthetlenségében végtelen isten és a keletkezésében végtelen világ. Egy terjedő, állampéírtést, kultúrát, művészetet és tudományt felvirágoztató s az iszlám racionalitás értelmében a gyakorlattal szorosan összekötő vallásos birodalomban az istenség gondolata nem szellemi önmozgás és nem is kozmopolitizmus, hanem **elő**, kötelező kérdés: ez a hit viszonylag rövid idő alatt hatalmas területet hódít meg és alakít át, értékeket hoz létre: ezt megkerülni nem, csakis megvizsgálni lehet. A viszonylag fiatal iszlám körülményeibe ágyazott emanációelmélet egészen mást jelent, mint a hanyatló Rómában (Plotinosz): általa ezt a szintetizáló erőt kell megragadhatónak tenni. Ez a folyamat nem feltétel nélküli behódolást, hanem a kérdés felülvizsgálását jelenti, hiszen Avicenna szerint a vallás szívévé kell tenni a filozófiát. A mérlegelés nyomán a *Korán* végiggondolhatatlansága mögött rejlő kifürkészhetetlenül autonóm isten abszolút mindenhatóságának meg kell szűnie: egy ilyen isten bármikor meggondolhatja magát, a dolgok, a világ rendjét felboríthatja. Az emanáció istene azonban strukturált világot teremt, amelyben például a víz-özön már nem lehetséges.

Ha az isten abszolút ok és okozat, a hierarchia csúcsa, és ha a földi dolgok nem önnön létezésüknek okai, akkor a teremtésben minden okozat alacsonyabb rendű, mint előidézője. Az emanáció révén szükségszerű létezéseknek ebben a láncolatában Avicenna megkülönbözteti az elsődleges létezések szükségszerűségét és az azokat követő létezéseket. Önmagában véve a követők csupán lehetségesek: a teremtésben így a lehetőség származtatott szükségszerűség, valósággá válásához egy már aktuális szükségszerűség kell. Így jön létre az „első okból” (isten) az „első értelem” (a tiszta forma), abból a „második értelem” (tiszta anyag), a változó dolgok világa pedig a tiszta anyag és a tiszta forma kölcsönhatásából születik. Az anyagnak fel kell készülnie a hatás befogadására: lehetőségként tartalmaznia kell a formanyerés lehetőségét. A formák sokfélesége, a sokféle égi szféra közreműködésével, istentől ered.

Az abszolút megismerés és ismeret csakis az istent illeti meg. Az emberi lélek az alsó világban jól meghatározott helyet foglal el, amiből megismerésének természetű és korlátai érdekelnek. A lélek a testbe zárul, így ismereteket általában csupán a test közvetítésével szerezhet, ez pedig a megismerés határait is megvonja: a test számára csak az alacsony fokú világ elemei hozzáférhetők. Azonban, önmagában véve, a lélek rendelkezik a megismerés lehetőségével, de ez a testben csupán latens marad: képes a valóságról gondolkodni, de annak igazi természetét képtelen felfedni. A gondolkodó lelket lehet „anyagi értelemnek” is nevezni, amin Avicenna azt a lehetőséget érti, hogy testbezártsága határain belül átfogja a megérthetőt, az elérhetőt. Ez az egész emberi nemben foglaltatik benne, és mint ilyen, minden megvalósult formától mentes lehetőség. Az anyagi értelem azért „anyagi”, mert formamentes, vagyis olyan lehetőség, amelybe azután a formák két fő úton érkezik: az isteni emanáció révén, de minden lényegi útmutatás vagy tartalom nélkül, továbbá az érzékszervekből, elvonatkoztatás által. A formát aktuálisan elgondoló értelem az „aktív értelem”; a lehetőségkénti anyagi értelem csupán az absztrahált és képzeletileg összefűzött formák révén válik aktívvá, míg maga az „anyagi értelem” passzív. Az aktív értelem tevékenységformája a „megvilágítás”, és ez az alapelvek alapelvét fedi fel, minthogy az istenhez közvetítő „első értelem” emanációja. Az aktív értelem nem azonos a lélekkel, mert nem „anyagi”, hanem olyan fény, amely formát adva megvilágítja az egyetemet, és fontos szerepe van az elvonatkoztatás révén nyert megismerés további előrehaladásában. Tulajdonképpen az intuitív fény ily módon nem csupán a metafizikai, hanem minden hiteles-mély megismerés sajátja.

A megismerésnek tehát Avicenna szerint két különböző iránya van: az egyik felületi és határolt, a másik pedig a képzelet révén a lényegre és a határtalanra tör. És itt nem egyszerűen arról van szó, hogy össze kell egyeztetni az ismeretelméletet a *Koránnak* a profetikusságlátásokra vonatkozó tanításával: Mohamed

„profetikus meglátásai“ valóban egy új arab világ megteremtésének alapkövei, és bár az iszlám-arab szellem óriási hangsúlyt helyez a megfigyelésre, a kísérletezés eszközei mégis kezdetlegesek. Azok a kimagasló eredmények, amelyeket a felgyűlt tapasztalati anyag alapján az arab tudomány elérhetett, valóban csak a lényegre (a teremtettségre — annak bonyolultságára) vonatkozó különleges és egyúttal elengedhetetlen intuitív asszociációknak tűnhet. Hogy ezeket az „irracionalitásokat“ mennyire nem lehet általánosnak kikiáltott sémák szerint megítélni, ezt az is szemlélteti, hogy Avicenna egy ilyen agnosztikus-irracionalis tan nevében védi meg a kísérleti (racionális) kémiát az alkimiával szemben: az alkímia céljainak megvalósítása lehetetlen, mert a fémek fajaikban is sajátosságosak, az őket megkülönböztető tulajdonságokat pedig isten alkotta, ezen túl benső természetük számunkra megfoghatatlan. Ha tehát különbségeikről fogalmat sem tudunk alkotni, hogyan lennének képesek beavatkozásunkkal ezeket a különbségeket megváltoztatni. (Lásd *Istoria generală a științei* I. Buc., 1970. 513.)

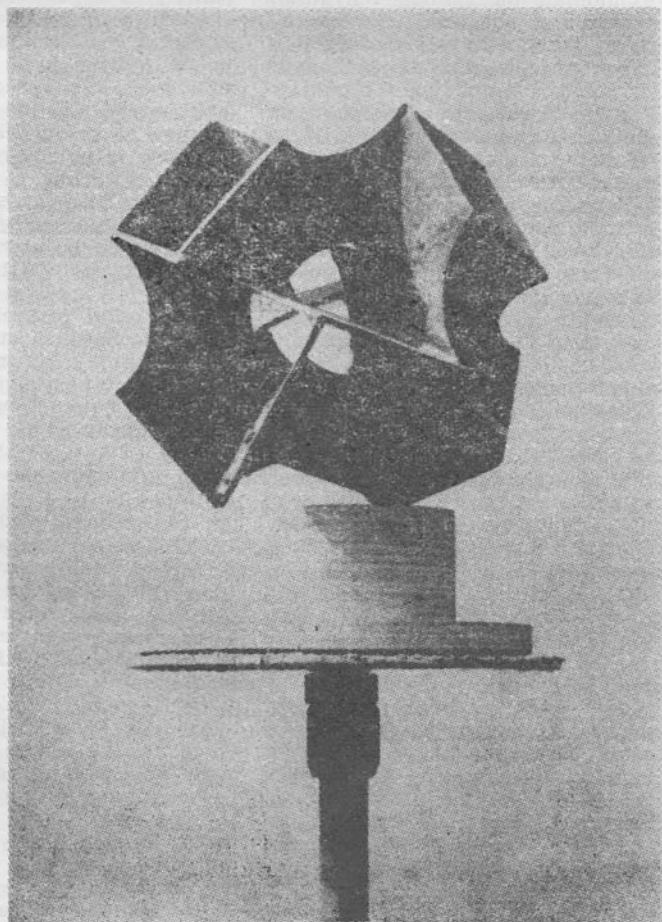
A profetikus megismerés Avicenna felfogásában a csoportosítás és az elválasztás (természetesen igen homályos) formáiból áll, amely egyrészt a fejlett intuitív adottságokkal rendelkező lélek lázongása testbezártsága ellen, másrészt az isteni akarat megnyilvánulása. A megismerés során kiválasztódnak a „még-nem-univerzálisok“, amelyek azután mint vélemény és emlékezés elengedhetetlenek a végső ok keresésének folyamatában. A profetikus megismerésnek tehát két igen fontos funkciója van: egyrészt az isteni önreflexió megnyilvánulása (istennek szüksége van arra, hogy létezől és akaratáról tudasson, így ontológiai-elméleti szerepe rendkívüli), másrészt pedig a megvilágosodás tapasztalata *közölhető*, ez pedig gyakorlati-erkölcsi-elméleti erővel ruházta fel (iszlám = felhagyás-alávetés; muszlim = követő). Az emanációelmélet lényegi alapja tehát a világ megragadásának és nem valami formai, a vallásos környezetben kényszerű-kötelező kerete. Hermann Ley abban az igyekezetében, hogy Avicennát a materializmus és a szenzualista racionalizmus számára kisajátítsa, éppen az iszlám valóságot hagyja figyelmen kívül: szerinte Avicennánál az emanáció tana csak „formálisan“ jelentkezik (89.), amikor pedig annak a hagyományos iszlámmal való összehasonlított viszonyára tér át, akkor a kettő eltérését (ellentmondását) üdvözli. (Hermann Ley: *Studii de filozofie medievală*. Buc., 1973. 94.) Sok vita folyt és folyik az avicennai világkép ellentmondásairól, arról, hogy felfogásában gnosztikus és agnosztikus, racionalista és misztikus elemek vegyülnek, ütköznek és „egyeztetődnek“ össze. (Az előbbieken kívül lásd még Alessandro Bausani: *Ibn Sina: Guaritore dell'anima e del corpo*. Rinas-cita, 1980. 45:24. E könyv szerzője arra hívja fel a figyelmet, hogy világképének minden, a hagyományos iszlámtól való eltérése ellenére Avicenna nem tud megszabadulni az ezoterikus filozófiai misztika befolyásától.) Mi ezeket most az emanáció elméletében magában fedeztük fel, de nem mint ridegen leváló ellentmondásokat, hanem mint összefogásuk lehetséges légkörét. Az enciklopédikus szellem kozmopolitizmusa, az iszlám gyakorlati és elméleti szintetizmusa és ezek ellentmondásai az emanáció új jelentőségű elméleti eredménye, amelyben a kor arab világa tör tudatra. Az enciklopédikus értéktudat és -tisztelet az emanáció elméletében talál saját módszertani alapjaira. Így az arab gyökereitől elemetszett Ibn Színá már nem marad és nem is maradhat ugyanaz: maradandó hatásában enciklopédizmusa, hagyományainak erényei (Maróth Miklós azt mutatja ki, hogy az avicennai logika Galénoszból merít, így ezen a téren dokumentáris és kultúrtörténeti értéke sokkal nagyobb, mint eredeti hozzájárulása; lásd Maróth Miklós: *A görög logika Keleten*. Bp., 1980), valamint rendkívüli (elsősorban orvostani) eredményei játszanak döntő szerepet. Azt hiszem, Bausani ettől tekint el, amikor annak az okát, hogy a későbbi, ibériai Averroésnek nem volt akkora visszhangja a muszlim gondolkodásban, abban látja, hogy „túl későn jött“, és az avicennista „neoplatonizmus“ célzó bírálatra már nem kapott teret. (I.m. 24.) Azonban valószínűbb, hogy például a „kettős-igazság“ tana, bár nyugati szempontból értékesebbnek tűnhet, sohasem fejezte igazán ki az iszlám világot, mivel nem képes e sajátosságos ellentmondásoknak az iszlám államiság fénykorát jellemző valóságos szintézist adni.

Megtörténhet, hogy most, születésének ezredik évfordulóján (amelyről az UNESCO kezdeményezésére világszerte megemlékeztek) a tudós Avicenna kerüljön előtérbe. Valóban nem egy felfedezése korszakalkotó és meglepő: kidolgozza a levegőben levő és a betegségeket terjesztő láthatatlan mikrobák hipotézisét, amelyet évszázadokkal később kísérletileg is igazolnak; *Orvosi Kánonja* a keresztény középkorban szinte osztatlan elismerést arat (a mozgóbetűs nyomtatás elterjedésével a *Kánon* a *Biblia* után a legnagyobb példányszámot éri el), sőt hatása a XX. századig terjed (századunk elejéig a brüsszeli egyetemen kötelezővé tették a *Kánonról* szóló kurzus látogatását). Kiváló gyógyszerész és vegyész, a fizika, a matematika, a földrajz híres tudósa; logikai írásai kitűnők. Ért az asztronómiához, zeneelmélettel

és verseléssel foglalkozik. (Költeményeit Omar Khayyam osztatlan elismerésben részesíti.)

Lehet, hogy későbbi követője és bírálója, Ibn Ruzsd (Averroës) néhány lényeges kérdésben érdemlegesebb eredményeket hoz az arab filozófiában. De Ibn Sziná e filozófia legenciklopédikusabb elméje. Egyik legfőbb műve, amelyen 12 évig dolgozott, a *Kitab-as-Shifáa* (Könyv a lélek gyógyításáról), tulajdonképpen kora valamennyi racionális tudományát átfogja, és hat évszázaddal előzi meg a modern enciklopédiákat, amelyek nem egy ember, hanem egy egész munkacsoport alkotásai (vö. Ibrahim Madkour: *Le Shifáa: l'univers dans un livre*. Le Courier de l'UNESCO. 1980. 9:22.) Úgy hiszem, hogy ez az arab körülmények között is rendkívüli enciklopédikus teljesítmény az, ami valóban a legjellegzetesebb muszlim filozófussá avatja Avicennát, mert ebből a szempontból jelentősége éppenséggel az iszlám és az iszlám egész világa megragadásában, szellemi újjáépítésében rejlik.

Király István

Burján G. Emil:
Motivum

A káprázat forradalmától a gázkamra-nosztalgiaig II.

Erőszakesztétika

A 68-as diákelkelés elszánt, radikális elemei közül nem egyet a zöldek, a környezetvédők mozgalmaiban láhattunk viszont. Valahányszor az elmúlt esztendőben nagyobb megmozdulásokra került sor a különböző országokban tervbe vett atomerőművek építése ellen, a tüntetésvezetők névsorában mindig találkozhattunk néhány, már 1968-ból ismert névvel is.¹

A legelszántabb, legradikálisabb diákezelők azonban nyomban az események másnapján elvetették mind a szecesszióba vonulás romantikus vágyalmát, mind az újbaldali mozgalmak fénykorából ismert, és tagadhatatlanul rokonszenves — a *Make love, not war!* (Szeretkezz, ne hadakozz!) jelszó vezérelte — erőszakmentességet, szeretetvágyat, s ehelyett az utóvédharc klasszikus formájához, az orosz és olasz anarcho-szindikalista hagyományokon nyugvó nyílt és közvetlen erőszak taktikájához folyamodtak. Tolsztoj és Gandhi szelíd elszántága mögül egyszer csak Bakunin, Sorel meg Pareto eszméi bukkantak elő, de „szóhoz jutott” néhány nietschei gondolat is, sőt újjáéledt számos Mussolini-féle romantikus „eszmény”. Úgyzólván a szemünk láttára megszületett a nyugat-európai tupamarók titkos mozgalma, megalakultak a Vörös Hadsereg Frakciók, a Felfegyverzett Párt olasz hadoszlopai meg a többi ultravörös városi gerillaszervezet, elsősorban ott, ahol kibontakozásuknak leginkább kedvezett a talaj: Olaszországban és az NSZK-ban. Később más nyugat-európai országokra, sőt Japánra is áterjedt a terrormozgalom, de már erősen megváltozott formában. (A fasiszta jellegű terrorizmus további eskalációjára mutat az az ostoba és galád merénylet, amelyet egy szélsőjobboldali török terrorista követett el ez év május 13-án II. János Pál pápa ellen. Ugyanakkor Franciaországban 23 évi megszakítatlan jobboldali kormányzás után Miterrand személyében baloldali elnök került az ország élére. A választás kimenetele azonban nem mond ellent annak, amit a korábbiakban a jobboldali nosztalgia terjedéséről kifejtettem. Franciaországban évtizedek óta a jobb- és a baloldali választók mintegy fele-fele arányban oszlanak meg, és az elnökjelöltek sorsát immár harmadizben igen csekély szavazattöbbség döntötte el. Ami a közeljövőt illeti: a baloldali elvek érvényesülése a kormánypolitikában korántsem zárja ki, sőt talán éppenséggel előmozdítja majd a „gázkamra-nosztalgia” továbbterjedését.)

Olvasták-e két emberrablás vagy térdnélvés között Nietschét, Sorel-t s a többieket a tupamarók meg a brigadisták? Kevéssé valószínű, bár az sincs kizárva, hogy Dutschke, Teuffel és más nyugat-berlini „doktrínér” néprtribúnok erre is szakítottak időt. A többieknek éppen elég volt tanítómesterül:

— Che Guevara és Régis Debray, akiktől megtanulhatták, hogy micsoda férfiaság és életerő rejlik a bolíviai őserdőkben vívott reménytelen harcban;

— Paul Goodman és Jerry Rubin, akik arra oktatták a fiatalokat, hogy kilengésekkel, botrányprovokációkkal, abszurditással, „a szimbólumok háborújával” — amilyen például bankjegyek leszórása a New York-i tőzsde csarnokában tolongó sokaság közé vagy maskarában megjelenés az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság előtt — addig kell provokálni a jámbor Mikulás álöltözetébe bújt jóléti bürokratizmust, amíg csak a „nagy Farizeus” le nem tépi fehér vattaszakállát, és ki nem viczorítja csúf, fekete fasiszta agyaráit („A fasiszmus azután majd megérleli a forradalmat!”);

— a Weathermen és a „woodstocki nemzet”, melyeknek eszményeit inkább Bob Dylan és Joan Baez, de főleg Mick Jagger „nagy számainak” közvetítésével ismerték meg, s amelyek arról szóltak, hogy az erőszak s a borzalom nem más, mint szépség, az erőszak nem szükséges rossz, hanem a cselekvés kívánatos for-

mája, az erőszakesztétika pótolhatja, helyettesítheti az etika és a humánus minden követelményét;

— végül (ám nem utolsósorban) a húszas-harmincas évek voluntarista brószúrairodalma, amelyből olyan triviális bölcsességeket meríthettek, mint például, hogy a fejlett világ jólétének kizárólagos forrása: a harmadik világ gyarmati és neokolonialista kizsákmányolása;²

— és talán ott lehetett a tanítómesterek között Dosztojevszkij halhatatlan *Ördögök* című regényéből az a Sztavrogin is, aki úgy véli, hogy csak a „polgári” etika elvetése és a félelem vehet rá egy terrorista csoportot arra, hogy szorosan együttműködjen: „Győzd meg egy csoport négy tagját, hogy öljék meg az ötödiket, mert árul, s a kiöntött vérel, akár egyetlen (gordiusi) csomóval magadhoz láncolod valamennyit. Rabszolgáid lesznék!”

E tanítómesterekre hallgatva a német Andreas Baader és Ulrike Meinhof éppúgy, mint az olasz Renato Curcio és Mario Moretti, példaképüket a harmadik világ legerőszakosabb mozgalmában vélték megtalálni. Bizonyára nem késlekedtek volna kapcsolatot teremteni az amerikai fajgyűlölő négek terrorista mozgalmával: a Fekete Párduc Párttal és a Fekete Hatalommal sem, ha a szigorúan faji alapon álló Stokely Carmichael, Rap Brown meg a hasonzorú, Amerikát „lerombolni” kívánó néger vezetők hajlandók lettek volna elfogadni bármilyen feléjük nyújtott fehér kezecskét.

Az olvasónak talán feltűnt, hogy a „tanítómesterek” fenti (természetesen korántsem teljes) névsorából hiányzik Cohn-Bendit, Sauvageot meg a többi 68-as párizsi diákhöbörgő neve. A helyzet az, hogy ezek a vérszemek kapott, már a tőkés rendszer megdöntéséről álmódzó és lármázó „vörös” diákok egyrészt túl hangosak és túl „spontánok” voltak, másrészt nem elég „érettek” és eredetiek ahhoz, hogy az ifjú terroristajelöltek példaképüknek tekintsék őket. Az egyetemi székhezak elfoglalása, a tanárok leköppése, a sok gyűlés, graffitó, sztrájk meg utcai felvonulás — akár kockaköfészédéssel és gépkocsifelgyújtással megtoldva is — meghaladott módszernek tetszett Baaderék, Curcióék szemében, „révolution á la papá”-nak, melynek nem vehették hasznát. Ehelyett térdenlővésekkel, emberölésekkel, emberrablásokkal, gyűjtogatásokkal igyekeztek mozgalmukat a 68-asokénál sokkal hatékonyabbá tenni. Ami pedig a sztavrogini módszereket illeti, ezek több formában is jelentkeztek. „A forradalmárnak” ne legyen sem egyéni kedvtelése, sem érdelemvilága, sem személyes kapcsolata vagy vagyona, de még saját neve sem — olvashatjuk Mario Moretti terrorista kiskatájában. Ugyanakkor egyes terrorszervezetekben többszörösen erőszakot követnek el a terroristajelölt lányokon, vagy orgiákon való részvételre kényszerítik őket, ilyképpen vélvén elaltatni erkölcsi reflexeiket, és felkészíteni arra a jellemátalakulásra, amelyet feladataik majd megkövetelnek. Ez az eljárás azon a hiten alapszik, hogy sem férfi, sem nő nem válhat „eredményes” terroristává addig, amíg őrzi az emberi személyiség és a polgári moralitás elemeit.³

Hogyan jellemezhetnénk mindezek ismeretében egy vagy két mondatban az induló ultrabalos terrormozgalmat? Végsőkig eltökélt fiatalok elszigetelt csoportjai, „elit”, amely magát a szenvedő és éhező harmadik világ előretolt gerillaosztágának érezve, forradalmi háborút hirdetett meg a *polgári jólét* társadalma ellen. E háborúban „maga a bűncselekmény is politikai tett”, és az „eredmény” nem lehet más, csak győzelem vagy halál. Nagy szavak, ám ezeket legalábbis Baaderék, mint utólag bebizonyosodott, nem csupán hangoztatták, hanem komolyan hitték.

Az ultrabalos „elit” erőfeszítéseinek bizonyos sikereit aligha lehet kétségbe vonni. Az erőszak szüntelen eszkáliciójával, városi „tűzfészek” kialakításával rövid néhány esztendő alatt félelmet és bizonytalanságot ültettek el a nyugati országok kényelemhez, biztonsághoz és rendhez szokott polgáraiban.

Azonos jelszavak — váltható célpontok

Valamikor, közvetlenül 1968 után Jürgen Habermas felháborodottan „baloldali fasiszták”-nak bélyegezte a garázdálkodó, erőszakoskodó diákcsoportokat. Újabban a szélsőbalos terroristákról — akik (élve a liberális társadalmi berendezkedés teremtette, sok szempontból korlátlan lehetőségekkel) a közvetlen akciók taktikájával akarnak utat nyitni állítólag a proletárforradalomnak — már árnyaltabban, de nem kevésbé elítélően vélekedik: „Magától az erkölcsi tartalmától és ezáltal erejétől fosztanók meg a forradalom eszméjét — írja —, ha nem alkalmaznánk igen szigorú és határozott cezúrát a forradalmi harc és a terrorizmus között.”⁴

Mert a forradalmi harc szempontjából mit is jelentenek voltaképpen a terroristai akciók? Erre a kérdésre már maga Lenin megadta a választ sok évtizeddel ezelőtt,

1902-ben, amikor kemény szavakkal mondott bírálatot a múlt század végi orosz terrorista gyakorlatról, melynek egyik harcos résztvevőjeként tulajdon testvérbátyját, Alekszandr Uljanovot is kivégezték. Ezek a terrorakciók — mondta Lenin — „mindössze gyorsan tűnő szenzációt keltenek, közvetve viszont éppenséggel arra vezetnek, hogy a közömbössé vált tömegek ölbetett kézzel várják a soron következő párviadalt“.

A kortársi „forradalmi“ terrorizmus elméleti megalapozói azonban új igazságokat vélték Lenin és Habermas igazságával szembeszegezni. Gondolok itt elsősorban Marcuséra, a „reménytelen erőszak“ prófétájára, aki — akarva, nem akarva — sokat tett napjaink közvetlen akciói eszmeiségének megalapozása érdekében. Ő volt az, aki már 1968 előtt elismerte az elnyomottak, a társadalomból kirekesztettek s a minden fajtajú kisebbségek jogát az erőszakhoz, 1968 után pedig ő hirdette meg, hogy a fejlett tőkés társadalmakban megvannak a forradalom tárgyi feltételei, még ha a szubjektív feltételek egyelőre hiányoznak is. Ezért — tanácsolta *An Essay on Liberation* című tanulmányában — napjainkban a hangsúlyt a szubjektív tényezőre, a nonkonformista fiatal értelmiségre kell helyezni, elsősorban a diákmozgalomra, mert ez „a szocialista forradalom katalizátora“. Jóllehet a diákok közvetlen akcióira szükségszerűen vereség vár, vannak mégis helyzetek, amikor a vereség kockázatát vállalni kell.

Sartre egy lépéssel még tovább ment a terroristák felé nyitó forradalmi ideológia megfogalmazása és a szellemi útegyengetés vonalán. Miután Stuttgart melletti börtönében meglátogatta Andreas Baadert és Ulrike Meinhofot, a londoni *Guardiannak* ezeket mondta: „... az igazi változás csak erőszak útján valósítható meg. Úgy vélem, hogy csak ezek a rendkívül kis létszámú csoportok értik ezt, s éppen ezért ők az élcsapat. Mindaddig, amíg kitartanak, növekedni fog az öntudat, és a társadalom megosztottsága még nyilvánvalóbbá válik. Ha azután a két fél világosan elkülönül, a forradalom elkerülhetetlen lesz.“

A következő, immár döntő lépést Sartre egykori tanítványa, François Fanon, a *Les damnés de la terre* (A föld elkárhóztjái) című könyv szerzője tette meg. Ez a könyv az erőszakot már a felszabadulás eszközeként, egyetlen eszközeként tekintti. Az emberelés — vallja Fanon — újjászüli a terroristát, szabad emberré teszi, megszabadítja alsóbbrendűségi érzésétől, reményvesztettségétől, tehetetlenségétől: „Csakis az erőszak, a nép által elkövetett, szervezett erőszak révén — amelyet rátermett vezetők nevelése ültet el a lelkekben — érthetik meg a tömegek a társadalmi igazságokat.“

Föltétlenül igazat kell adnunk Száraz Györgynek, amikor ezeket a részben általa is idézett mondatokat és mindazt, ami kimondatlanul bennük rejlik, így értékeli: „Igen, eljutottunk megint a forradalmat kiprovokáló »elit« — sőt, ha úgy tetszik: a »magányos hős« — ideológiájához. S emlékezzünk Leninre: a terror — a radikális polgár kétségbeesése. Ez a kétségbeesés pedig azt a jellemző magatartás-sémát feltételezi, mint a kegyetlenség fölénytudata a »tömegeg« szemben — s a jog arra, hogy mások életével szabadon rendelkezünk. És — bármily hátborzongató kimondani — e magatartásforma legszélsőségesebb esete akár a »sátán-Krisztus« Manson is lehet, aki kijelentette: »A gyilkosság tisztulást hoz, felszabadulást a század feszültségeiből!«⁵

Ugyancsak Száraz György figyelmeztet arra is, hogy az olyan jelszavakat, mint például:

„Az elnyomott népeknek a világimperializmus rendszerében végrehajtott forradalma korában a nép hadműveleteinek nem lehetnek földrajzi, politikai vagy erkölcsi határai“ (ultrabalos nyilatkozat 1970-ből)

vagy:

„csapást mérni a közvéleményre s így arra kényszeríteni a hatalom birtokosait, hogy keményítsék meg politikai vonalukat és fogadják el a harcot. Másrészt a tömegeket hatalmukba keríteni azzal, hogy megteremtjük a nyugtalanság, bizonytalanság és megalkuvás légkörét“ (Guérin-Sérac hajdani szélsőjobboldali OAS terrorista könyvéből)

— éppúgy magukénak vallhatják a szélsőbalosok, mint a szélsőjobb oldalon állók. „Am ha arra gondolunk — folytatja Száraz —, hogy mennyi lehetőség kínálkozik a *terrorszervezetek nemzetközi rendszerében* elvek és célok szándékos vagy szándékaltalan összemosására, provokációkra és visszaélésekre —, akkor beleborzonghatunk akár. A »célpontok« szinte korlátlanul változathatók ugyanazon jelszavak nevében, s [...] az azonos módszer merőben ellentétes szándékot takarhat.“ A távolabbi célok persze nem azonosak — teszi még hozzá szerzőnk. — De a terrorizmus „fejlődéstörténete“ azt bizonyítja, hogy ezek a távoli célok mind távolabbra kerülnek.⁶

Mindehhez, mintegy zárójelben, két megjegyzést szeretnék fűzni:

1. Nemegyszer előfordult már az elmúlt esztendőkből, hogy ultrabalos tömeghangulat örve alatt vagy ultrabalos nemzeti felszabadító mozgalmak szolgálatában szélsőjobboldali terror cselekményeket követtek el. Nem akarok itt most a repülőgépes túszszedések, a polgári légiszemélyzet és a légikisasszonyok, az olimpiai atléták ellen elkövetett gyilkos merényletek sokaságára emlékeztetni. Mindezek helyett, mintegy eleven jelképül, gondoljunk csak az emlékezetes altamonti popfesztiválra, melynek valóságos eseményeit Déry Tibor *Képzelt riport*...-ja hozta hozzánk testközelbe. Itt ütöttek szét „a pokol angyalai” — a popdalénekes Mick Jagger fegyveres testőrei — rendcsinálás ürügyén a „niggerek” között, és ennek során egy fekete fiút meg is gyilkoltak.

2. Egy nem mindennapi eset kapcsán a francia lapok úgy emlegetik a „szélsőségek reverzibilitását” (átválthatóságát), mint az utóbbi évszázad francia ideológiatörténetének egyik legjellemzőbb vetületét. A szóban forgó eset előzményei két-három évre nyúlnak vissza. Egy lyoni egyetemi előadó, Robert Faurisson azzal tette hírhedtté nevét, hogy az újnácizmus szolgálatában elméletet faragott arról, miszerint Auschwitzban meg a többi haláltáborban sohasem működtek embergyilkos gázkamrák, Hitler nem rendelt el semmiféle tömegmészárlást. Az a „sok” ember — így Faurisson — egyszerűen tifuszban pusztult el — bizony nagy járvány tombolt akkortájt Európában! —, és a táborok derék őrzői a még életben levők egészségét védendő hamvasztották el a kemencékben a járvány áldozatainak hulláit. Erthető „érdeklődést” kiváltó elméletét Faurisson most *Mémoire en défense* (Védekező emlékezet) címmel könyvalakban is megírta, s egy, az ultrabalos anarchistákhoz közel álló zügkönyvkiadó, a Vieille Taupe (Az öreg vakondok) vállalkozott a könyv kiadására. Először a könyvhöz nem kisebb személyiség, mint az ugyancsak hírhedt amerikai ultrabalos nyelvész, Noam Chomsky írt.

„Egyéb már nem is hiányzott a mazochizmus és az öntudathány keresztesződésének történetéből”, mint egy profi újnáci és egy ugyancsak hivatásos ultrabalos, zsidó származású anarchista együttműködése a náciizmus emlékének megszépítésében — szögezi le ezzel kapcsolatban Jean Paul Enthoven a párizsi *Le Nouvel Observateur*-ben. Gúnyos megállapításához magunk is csak csatlakozhatunk az *eltek és a célok szándékos vagy szándéktalan összemosására* gondolva, amelyről az előbbiekben már szó volt.

1984 árnyéka

Végso soron ideológusainak, stratégiáinak s aktív harcosainak szubjektív meggyőződésétől — és némely esetben kétségbevonhatatlan *elméleti* jószándékától — függetlenül, az ultrabalos (vagy olykor csupán vörös mezbe bújó) terrorizmusnak egy „érdeme” van: félelmet és rettegést ültetett el nem annyira a fogyasztói társadalmak államapparátusában, mint inkább a fogyasztói tömegek lelkeiben. Félelmet és rettegést egy olyan szélsőséges technokrata terroruralomtól, amelynek modelljét a „műanyag civilizáció” egyszerű polgára Orwell 1984-ében vélte megtalálni, és amellyel a bicegó emlékezet szembeszegezhetette a fasiszta parancsuralmaknak azokat a „békés” napjait, amikor a hatalom vaskeze még kizárólag csak a fajidegen elemekre, a kommunista és szocdem „felforgatókra”, a túl sokat tudó vagy „túl finnyás” értelmiségiekre, a „dekadens” művészekre és más „deklasszált” elemekre sújtott le.

Ha a vázoltak tükrében felteszem a kérdést: mi bátorította fel az újnácikat arra, hogy izgágán színre lépjenek, csak egyre tudok gondolni: a nosztalgiahullám — a hitele, az értéke, a szépsége mindannak, ami elmúlt, ami egy letűnt világ sajátja volt és amit, szerencséjükre, a mai fiatalok sosem ismertek — eléggé megnőtt ahhoz, hogy a titkos fasiszta „agyközpont” elérkezettnek vélje az időt a lelkek mélyén parázsló előítéletek, balhitek, titkos félelmek, ősi gyűlöletmitoszok feltámasztásához, felszításához. Ez azonban csupán a horog- meg a keltakeresztes sihederszervezeteknek a föld alól való gombaszerű kibújását, elszaporodását magyarázza meg.

Ahhoz azonban, hogy egy nap e sihederszervezetek náci szempontból eredményesen léphessenek fel — vagyis közveszélyessé váljanak —, a plasztikbombák, löfegyverek, horogkeresztes karszalagok, Hitler-képek és gázkamra-megszépítő elméletek egymagukban aligha elégségesek. Az eredményes fellépéshez az említett kellékek mellett az újnáciknak *tömegbázisra* is szükségük volna, „nézőközönségre”, amely elégedetten tapsol vagy legalábbis titkolatlan kárörömmel dörzsöli kezét a merényletek láttán, és szükség esetén ennél többre is kapható vagy — kényszeríthető. Efféle tömegbázissal azonban — számos jel egybehangzó tanúsága szerint — a fasiszmus pillanatnyilag egyetlen nyugat-európai országban sem rendelkezik. Így

például a különböző országokban viszonylag gyakran sorra kerülő országos és helyi választásokon a nyílt fasiszta programmal fellépő pártok többnyire a szavazatok ötszázadrészét sem szerzik meg.

Hogyan lehet mesterséges tömegbázist teremteni, hogyan lehet elfogadhatóvá tenni valamit, amire alapjában véve mindenki borzongva gondol? Csakis ijesztéssel, egy mindenki szemében még rosszabbnak tetsző lehetőség felvillantásával, annak a régi igazságnak az alapján, hogy a legrosszabbnál még a kevésbé rossz is jobb. Nos éppen ennek a legrosszabbnak a megmintázására szolgált önkéntelen eszközül és jelképül Baaderék, Curcióék, Morettiék ultravörös terrorizmusa. Ez volt a faló, amelynek gyomrában be lehetett csempészni a fogyasztói Trója jól védett várába az orwelli 1984-től való rettegést.

Ultrabalosok zsákutcája

Sokan hiszik ma már — e sorok írója is osztja véleményüket —, hogy a 68-as gyökerű ultrabalos terrorizmus lába alól Schleyer nyugatnémet nagyiparos és Aldo Moro kegyetlen és értelmetlen meggyilkolása után látványosan kicsúszott a talaj.

Megindult ennek a terrormozgalomnak a bomlása, mert kiderült, hogy — túszedéssel — legalábbis a jelenlegi körülmények között — nem lehet az európai kormányzatoktól újabb engedményeket kicsikarni;

— a túsók meggyilkolása csak fokozza a terroristák elszigeteltségét, csak növeli a velük szemben táplált általános ellenszenvet és felháborodást.

Az így támadt reménytelen helyzetből a Baader—Meinhof terrorcsoport vezérkara — és kétségtelenül ez volt hosszú időn át a nyugat-európai szélsőbalos terrorizmus egyes számú hadoszlopa — nem látott más kiutat, mint a csoportos öngyilkosságot. Mi más az öngyilkosság, ha nem a balsiker, a végső, jövátelhetetlen bukás beismerése? Nem csupán az egyén bukásáé, hanem az egész mozgalomé. És talán annak néma beismerése is, hogy rosszabb eredményre a totális erkölcsfölöttség és az élet-halál fölötti korlátlan rendelkezési jogon nyugvó sorozatos rémtettek nem vezethettek volna. Hiszen nem „a forradalmat érlelő”, (csak a terroristák fantáziájában élő) „fekete agyaráú” mumus-faszmust „kényszerítették rá” a demokratikus államrendre, hanem miközben a polgári demokrácia lényegében meg sem rendült — legfeljebb kissé idegesebb lett —, szervezkedni kezdett s teret nyert az a mozgalom, amelyet az ultrabalosoknál senki sem gyűlöl jobban: a Führer-elvet valló igazi náciizmus; az, amely, ha egyszer hatalomra kerülne, kiirtaná az ultrabalosokat utolsó szálig.

Persze az ultrabalos nyugatnémet terrormozgalom bomlásáról elmondottak nem zárják ki azt, hogy nekikeredett egyének vagy kisebb-nagyobb csoportok — akárcsak a jávai őserdőkből még évtizedek múltán is előbukkanó, lélekben mind a mai napig állig felfegyverzett japán katonák — ne folytassák tovább reménytelen szélmalomharcukat annak ellenére, hogy vezérek nagyhangú ígérteket beváltva a halálba menekültek vágyálmaik esődjének kényszerű elismerése elől. Mi több: az efféle kisebb-nagyobb csoportocskákból egy nap esetleg új „Baader—Meinhof-ban-dák” nőhetnek ki.

Ami Olaszországot illeti, itt kevésbé egyértelmű a helyzet. A terrorista hagyományok mélyebbek Itáliában, a közviszonyok sokkal rosszabbak, mint az NSZK-ban, a korrupció, a fejtelenség nagy, a népi temperamentum is hozzájárul az elkeseredés fokozásához, s mindez együttvéve feltétlenül a terroristák malmára hajtja a vizet. Ennek ellenére számos jel arra mutat, hogy az olasz ultrabalos terrorizmus is válságba jutott: nő a „bűnbánó” terroristák száma, szaporodik a disszidencia (pedig a belső vérbozszuk mindent megtesznek ennek meggátolására), d'Urso bírót váratlan „nagylelkűséggel” — „a tömegek megnyerése érdekében” szabadon bocsátották (tehát nem akarták megismételni az Aldo Moro megölésével elkövetett otromba, mondhatnám végzetes hibát, s ugyanakkor nyilvános vita tört ki a parancsnokság és a tizenéves terroristák bizonyos csoportjai között. Utóbbiaknak a parancsnokok szemükre hányják „szubjektívizmusukat”, „opportunistá elhajlásait”, gondolkodásuk „militarista csőkevényeit”. Nem elég gyilkolni — így a parancsnokok szava —, ezzel még nem viszik előre a forradalom ügyét. A tömegeket is meg kell nyerni! Mindez kétségtelenül azt jelzi, hogy egyfelől a „felfegyverzett párt” soraiban bomlási folyamat indult meg, másfelől új eszmei alapokon nyugvó stratégia kidolgozására kerülhet sor. (Valami ilyesmire vall az is, hogy legújabb emberrablásait az olasz ultrabalos terroristák a Nápoly-környéki földrendések kapcsán elkövetett visszaélésekkel igyekeznek indokolni.)

Összegezve bizvást megállapíthatjuk, hogy a nyugat-európai terrorista gyakorlatban pillanatnyi *légüres tér* keletkezett, Olaszországon kívül egy ideig ügyszól-

ván szünetelt a terrorista tevékenység. A régóta lesben álló fasiszta „agyközpont”-nak ez aligha kerülte el a figyelmét. Mit jelenthetett a náciak szempontjából a légüres tér felismerése? Jelenthetette elsősorban a „karmester” beintését: most, most érkezett végre el a régóta várt nagy pillanat, de jelenthetette egyúttal azt is, hogy azoknak, akik ezentúl a pánik és zűrzavarkeltés olyan fokára törekcsenek, amely lehetetlenné tege ne csupán a liberális és demokratikus eszközökkel való kormányzást, hanem általában bármiféle kormányzást, nincs többé szükségük arra, hogy humánusnak, baloldalinak, osztályharcosnak próbálják álcázni tevékenységüket. Ellenkezőleg! Legyen csak a terror minél borzalmasabb, hadd rettegjen mindenki, és hadd oszljon meg ezáltal minél jobban a közvélemény! Egy nap azután a félelem elhiteti majd az emberekkel, hogy hiszen csak a „fajidegen” elemeknek meg a „fel-forogatóknak” kell rettegniük, s ez a többiek — a nagy többség — szemében való-sággal kívánatos-sá teheti a „rendet teremtő” parancsuralmat.

Nemzetiségi ellentétek

Ugyanakkor még valamit felismertek az újnácik: azt, hogy akárcsak világ-szerte, Európában sem enyhülnek — ellenkezőleg: éleződnek! — a különböző etnikumok együttéléséből — sok helyütt elnyomásából, jogfosztottságából — táplálkozó nemzeti, faji, vallási ellentétek és konfliktusok. Áll ez elsősorban Franciaországra — ahol több mint 4 millió külföldi él, a zsidóság számát mintegy 700 000-re növel-ták az Algériából újabban betelepült szefárd zsidók, és megoldatlan a breton, a korzikai, az elzászi nemzetiség kérdése —, valamint Angliára, ahol szintén igen nagy az egykori gyarmatokról áttelepült színes bőrűek száma, szüntelen konfliktusok forrása az észak-írországi protestáns és katolikus írek kölcsönös és nem csök-kenő ellenszenvé, s nagy a háború alatt és után érkezett, végleg ittragadt lengyelek, lettek és litvánok, zsidók, csehek és magyarok száma is; de nem kevésbé áll Spanyolországra — itt, mint ismeretes, a katalánok és különösen a baszkok küzde-nek egyre fokozódó hévvel nemzetiségi jogaikért — és Belgiumra, ahol a másfél évszázados vallon—flamand ellentétre nem talál még gyógyírt a törvényes jószán-dék. Mindezekben az országokban egyfelől a többségi nacionalizmus és a faji góg, másfelől a sérelmek szülte kisebbségi gyanakvás és elégedetlenség napról napra jobban megmérgezi a léghőrt, amely szemmel láthatóan feszültebbé válik ott is, ahol eddig még nem került sor nyílt interetnikus összetűzésekre.

Közben a nosztalgiahullám növekedése sem szünetel, és ez vitathatatlanul együtt jár a régi előítéletek és balhitek egyre szélesebb körben való terjedésével.

Kinek használhatnak a terjedő előítéletek s balhitek, a faji góg meg a nacio-nalizmus, a megoldatlan nemzetiségi kérdések, az etnikumok közötti fokozódó fe-szültségek? A kérdés retorikus — a választ mindnyájan ismerjük.

Semlyén István

JEGYZETEK

1. Ștefan Zăideș: *O gravă primejdie la adresa democrației, progresului și păcii: recrudescența neofascismului*. Era socialistă, 1980. 23.
2. Szabó Miklós: *A „svéd modell” válsága*. Világosság, 1980. 8—9.
3. Paul Johnson: *A terrorizmus hét főbűne*. A londoni *The New Republic*-ban megjelent cikk nyomán.
4. Jürgen Harbermas nyilatkozatát az *Esprit* 1977. 12. száma közli.
5. Száraz György: *Sokarcú terrorizmus*. Világosság, 1980. 8—9:554.
6. I. m. 551—552.
7. *Le Nouvel Observateur*, 1980. december 22—28.
8. Uo.

A Beke-jelenség

Gondolatok a könyvtárban

Nem könnyű manapság riportot írni, s ha így van, nem könnyű a riportokról kritikát sem írni. Évtizedek óta föl-fölesap a vita erről a műfajról, feladatokat jelölnek ki számára, jelentőségét hangsúlyozzák, néha viszont irodalmi jellegét, sőt létjogosultságát is megkérdőjelezzik. Mindez nem véletlen; a valóság viharos és (tegyük hozzá) gyakran ellentmondásos átalakulásából (no meg a sajtóviszonyokból is) következik, minthogy az élet forgatagát a riport tükrözi (kellene hogy tükrözze) a legtapaadobban, legközvetlenebbül. Csakhogy...

No, ami a csakhogy után következik, az szerzőnként és könyvenként, nem egy esetben ugyanazon szerző (eddigi) életművén belül irásonként is váltakozik. Minek tagadnók, minden valóságíróval így vagyunk. S ez mindig is így volt. Mióta a világ világ, s az írás írás, a riport sokféle célt szolgált, a valóság bemutatása mellett annak kendőzését is. De miért csak a riporton verjük el a port? A regényekkel, drámákkal, versekkel, novellákkal talán nem így vagyunk? Ugyan bizony ki olvassa manapság — hogy csak az eltávozottakat említsük — Nagy Istvántól *A mi lányainkat*, Horváth István *Török a parlagot* című regényét vagy Szemlér Ferenc villamosítási verseit? De hogy a magam portája előtt is söpörjek: ha némely 25–30 évvel ezelőtt írt novellám, karcolatom, riportom olvasom, csak nevetni tudok — ki-nomban.

Akkor hát miért a riport a főbűnös? Okunk van rá. Novelláskötetet, regényt ritkábban veszünk kézbe, színházba is gyérebben megyünk, de az újságot, rádiót, tévét naponta olvassuk, hallgatjuk, látjuk, s azok garmadával szállítják a — sajnos — többnyire felületes, kutyafuttában megírt vagy technicista jellegű riportot. A rossz riport tehát többször bosszant bennünket, mint az érthetetlen, ködös vers vagy az unalmas regény.

Annál örvendetesebb, ha az ember néha jó riportot is olvashat. Ilyen Beke György újabb könyve is, a *Bűvőpatakok*. Ami azonban nem jelenti azt, hogy hálás kritikusi föladat írni róla. Heteken át olvastam, egy-egy fejezet úgy megfogott, fölrázott, hogy félre kellett tennem, aztán megint elővettem, a teljes elolvasás után némely részét ismét végigtanulmányoztam, töprengtem, merengtem fölötte. És gyöt-rödtem. Az alábbiakban hát — az egységességre, kikerekítésre való törekvés nélkül — inkább tündődésem, töpregésem vetném papírra.

Jó tíz éve már, hogy az *Igaz Szó* egyik számában új hangvételű riportokkal jelentkeztünk (köztük Beke is), s az elébük írt bevezető szociográfiának minősítette írásainkat. Nosza fölháborodott erre Molnár Gusztáv, Némethi Rudolf (s bizonyára mások is), ellenvéleményt fejtettek ki az *Utunkban*, majd a Gaál Gábor-körben is, ahol a meghívott szerzők közül egymagam mentem el, s vállaltam a vádlottak padján való ülést. Azóta is gondolkodom az ott kibontakozott vitán, s a *Bűvőpatakok* elolvasása után úgy látom, jól tette Beke, amikor válaszcikkében rámutatott: ő nem tekinti írásait szociográfiának, ő egyszerűen csak riportot ír. Igen, mert ha a harmincas évek népi íróinak nevezetes faluföltáró mozgalma, szociográfiának eszköztára és szemléletmódja máig is hat és tiszteletet ébreszt, kérdés, hogy mennyiben követhető út ma? Beke nem követte. Ehelyett — jó néhány riportkötet lépésőin fölfejlődve — kidolgozta a maga valóságvizsgáló szemléletmódját, eljárását.

Figyelek, elmélkedek, igyekszem ezt a sajátos bekei riportírást körültagogatni, megismerni. Gazdag és változatos, minden lehetőséget, módszert kiaknáz, igénybe vesz. Nem is annyira eszköztára felől érdemes szemlélni, mint inkább a valóság megközelítésmódja felől. A fél évszázaddal ezelőtt írt riportok többnyire leíró jellegűek: állapotokat festenek le, számok tükrében elemzik, tudományos módszerekkel boncolgatják a valóságot. Régóta kialakult, leülepedett, mi több, megcsontosodott, betegesen merev, ősi viszonyokat mutatnak be, új Dózsa-lázadással fenyegetnek, mondhatni üvöltve követelik a süket és vak felsőbbiségtől a kimozdulást, vál-

tozást. A fölszabadulás után, különösen az államosítást és a falu szocialista átalakításának kezdetét követő évtizedben a riportok java az újra, a zsenigére figyelt, a jobbulás rügyeit kereste s írta le (nemritkán alapos fölnagyítással), hogy serkentse, erősítse a társadalmi kikeletet. Mi jellemző viszont manapság a riportra? Általánosítások helyett maradjunk csak Bekénél. Neki nem kenyerre a statisztika, számokhoz, összehasonlításokhoz ritkán folyamodik, régi leírásokból, monográfákból idéz csak néha adatokat, leírásra is ritkán vállalkozik, jobbára csupán tájakat rajzol meg, emberi arcokat fest le, de legfőképpen kérdez. Mindenekfölött való módszere a faggatás. A valóság vallatása.

Igaza van. Mi, akik harmincegy-néhány éve építjük az új világot, sok mindent megértünk. Láttuk és megtapasztaltuk temérdek forradalmi lépésnek, reformnak, törekvésnek, határozatnak a hasznát, előnyét. De a hátrányát is. Beke egyike a legszorgalmasabb országjáróknak, sokat látott, s jól tudja, korunk riportterének nem szabad sem ilyen, sem olyan feltételezéssel közelednie a valósághoz: nagyon kevés az, amit előre tudhat, csak egy dolgot tehet bölcsen és illő tisztelettel: kérdezhet.

Kérdezni viszont tudni kell. És Beke érti a módját. Az embernek nemegyszer elszorul a torka a föltett kérdések s a kapott válaszok olvastán. Nem lehet — még ha tudjuk is, hogy ez világjelenség — közömbösen olvasni azt, hogy a zselkyi asszony írtókai este hazamenni, egész utcájában már csak egymaga lakik, néma, kihált házak sora mered rá. De húsunkba vág az a kérdés is, hogy miért néptelenednek el a még népes falvak iskolái, vagy hogy ki műveli meg az eltávozottak helyett a kerteket, szántókat, szőlőöket. Hiszen a gép — egyelőre úgy látszik — nem képes minden téren pótolni az embert. Ne dramatizáljunk azonban fölöslegesen. A legtöbb egyén és család sokat nyer a városba húzódással — bizonyítja Beke. Isten háta mögötti sárfészekből megyeközpontba kerülnek, vályogviskóból központi fűtésű, fürdőszobás, parkettás blokklakásba; s nem egy olyan család, amelyből a férfi egyik városba ingázott, a gyermek másik helység diákköztáborában lakott, ott-hon pedig az asszonyra hárult a mezei munka, háztartás, most egyazon városban lakik, tanul és dolgozik. Nem volna azonban író Beke, ha az anyagi gyarapodás nem látna túl, s nem szomorodna el amiatt, hogy olyan emberek, akiknek 80-100 éves dalárdájuk, rezesbandájuk, színjátszó csoportjuk volt „otthon”, a faluban, új lakhelyükön a város művelődési életébe nem kapcsolódnak be, a munkahelyen kívül seholva sem járnak, nem élnek közösségi életet, ülnek a négy fal közt, s csak akkor jön össze a szomszédosság, de még a szélesebb rokonság is, ha temetésre mennek haza a falujukba.

Sorsriportok. Így nevezném a könyv egyes fejezeteit, amelyek a szerző múltvallatása, mára vonatkozó megfigyelései, beszélgetései alapján kialakulnak. Egyének, családok, falvak, utcák, lakótelepek, városok, tájak sorsának riportjai; az útkeresés, a helymeglelés, a beilleszkedés írásai. Arról tudósítanak, hogy az iparosodás, a városiasodás olyan megkésztést táján, amilyen Beszterce-Naszód megye, az otthonukból kimozdult, a földtől megvált, a nagycsaládból kiszakadt emberek hogyan illeszkednek be új munkahelyükön, miként rendezkednek be új lakásukban, utcájukban. A nagy vajúdás, költözködés igaz és hű tükröi.

Mint magyar író, Beke Györgyöt nyilván elsősorban az érdekli, hogy a meg-bolydulásban miként mozdul, helyezkedik, alkalmazkodik a megye magyar lakossága. Föltöttebb bonyolult kérdés, s a szerző látja sok-sok ága-bogát. Köztük a buktatóit is. S átérzi nehézségeit. Ebben a szellemben látatja velünk is, hogy a városba költözésnek, a téeszkek egyesítésének vagy az ipartelepítésnek mind, mind megvan a sajátos nemzetiségi vetülete, ami — Beke nem egy esetben híven jelzi — a magyarok vagy szászok számára bonyolultabbá teszi az átértegződést, az új viszonyok közé illeszkedést. A szerző erre különösen érzékeny, s kíváncsian figyeli, hogy a városba költözött családok gyermekei vállalják-e a többletgyaloglást, buszozást azért, hogy anyanyelvű iskolában tanulhassanak; hát az egykori magyar falusi táncosok, dalosok, színjátékosok megleglik-e a városi, gyári, kerületi művelődési otthonhoz vezető utat, s ott saját táncaikat járnak-e, a mi dalainkat éneklük-e, vásárolnak, olvasnak-e magyar nyelvű lapokat, könyveket? Vagy talán az alkalmazkodás, hasonulás, beilleszkedés némelyeknél nemzeti jegyeink, kultúránk, kultúránk föltartásáig vezet? Beke realista író, s mutat példát erre is, arra is... Ilyen alapon pedig könyve nemzetiségi sorsriport is, a nemzetiségi lét sajátos mai vagy éppen holnapi, de mindenképp időszerű vetületeire, fordulataira kérdez rá, a megmaradás eshetőségeit latolgatja, a továbbfejlődés útjait-étjait igyekszik fölhajtani, s mint ilyen, nyitott kérdésekkel, elgondolkodtató, tanulságokban bővelkedő tudósítás.

Az igazsághoz tartozik az is, hogy a *Bűvópatakok* nem egységes könyv. Sem olvasmányosság dolgában, sem a vizsgálódás, elemzés mélységét illetően. Furcsa ellentmondás, hogy az az író, aki regényeiben a tömör, szaggatott, feszültséget te-

remtő. egyedített párbeszédnek mesterének bizonyult, riportjaiban nem ritkán bő lére eresztí mind a maga, mind alakjainak szavát, emiatt néhol vontatottá lesz a szövege. Olykor-olykor pedig elkapja az oktatói hév, s mindent kifejt, bebizonyít, megmagyaráz, mit sem bír az olvasó képzeletére, logikájára. Ezek a részek — mi tūrés-tagadás — kissé szájbarágóságok. Nem erőszakoltak, hanem erőszakosak. Mintha a szerző úgy látná, csak azt fogja föl az olvasó, amit ő megvilágít számára; ilyenkor a témát keményen megmarkolja, s nem engedi el, mígnem az utolsó csepp következtetést ki nem sajtolta belőle.

De közelítsük meg ezt a könyvet akárhonnán, olyan mű, amely előtt tisztelettel kell megállnunk. Okos, értékes, tanulságos munka önmagában is, de még inkább azzá magasul, ha elődeit és várható folytatását is tekintetbe vesszük. Erdély magyar valóságírodalma imponánsan nagy, különösen, ha a régi emlékezését, vallomását, útirajzait is beszámítjuk. De e századbeli valóságírodalmunk is méltán büszkélkedhet Gyarmathy Zsigáné, Aradi Viktor, Kós Károly, Vámszer Géza, Mikó Imre, Kuncz Aladár, Szentimrei Jenő, Turnowsky Sándor, Jordáky Lajos, Nagy István, Horváth István, Simon-Magda műveivel — hogy csak a jelesebbeket és elhunytakat említssem. Beke Györgyöt méltán lehet velük együtt említeni, sőt, azt sem túlzás állítani, hogy egyik-másik jelentős elődjét meghaladta.

Igen, itt az ideje kimondani, hogy amit Beke György valóságírodalomban eddig nyújtott, az páratlan, példa nélkül álló hazai magyar literatúránk mégoly gazdag tényirodalmában is. Talán csak a gyakran idézett mester, Orbán Balázs művéhez hasonlítható. Megszámolni is nehéz, hány riportot, történelmi tanulmányt, tényregényt, demográfiai munkát írt a székelyekről, a bukovinai, moldvai, gyimesi, barcasági csángókról, a Bukarestbe, Bráilába, Galacba, Ploiești-be került mai és hajdani magyarokról; megyebemutató kötetek közül pedig a Szilágyság és Fehér után ez a Beszterce-Naszódot feltáró könyv immár a harmadik, s készül a negyedik: Máramaros—Szatmár. Együttvéve több mint egy tucat. Kisebb könyvtárnak is beillik.

Vegyük számításba azt is, hogyan készülnek ezek a könyvek, mennyit kell járnia a szerzőnek az országot, hány falut, távoli tanyacsoportot, hegytetőt és blokknegyedet keres föl, kikkel és mennyit beszélget, mi mindent szükséges meghallgatnia, de mi időt tölt a könyvtárakban, mennyit búváról régi köteteket, anyakönyveket, hajdani jelentéseket, beszámolókat, kéziratokat, okmányokat; az adatok, jegyzetek, hangszalagok mi tömegét gyűjti be, mígnem írászathoz ülhet. A tényirodalomnak, a valóságföltárásnak ez az ára. Érdemes erre gondolnunk, ha számításba akarjuk venni, mekkora fába vágta Beke a fejszójét, milyen méretű vállalkozásba fogott.

Pályája kezdetén Beke írt mindenféléről. Mint újságíró, ma is ezt teszi. De már jó két évtizede munkásságának fővonulatoként egyre inkább a nemzetiségismeret kezdett kidomborodni. Annak minden vetületével. Múltba nyúlón a székelek Moldvába szakadását éppúgy tanulmányozta, mint Rákóczi kurucainak bukaresti megtelepedését, írt a fővárosi magyarság száz-kétszáz évvel ezelőtti, kezdeti szervezkedéséről, művelődési életéről vagy nagy monográfiáiról elődeinkről, Koós Ferencről, Petri Mórról, Kádár Józsefről. Minden, de minden írása azt kutatja, elemzi, hogyan éltek elődeink, miként vertek gyökeret közel vagy távol, s milyen adottságok, lehetőségek állnak rendelkezésünkre ma, a szocialista átalakulás szakaszában, a Feketeügy vagy a Szamos partján, a Zsilvölgyében, a Tövisháton vagy az Érmelléken. Könyvei tehát élnitűdásunkról, élniakarásunkról, életlehetőségeinkről szóló művek, de egyúttal útbaigazító, öneszméltető, magunkra figyeltető jó kalauzok is. Nagy szolgálatot tesznek mindannyiunknak. Szolgálat? Jól tudom, hogy mennyire elkoptatták e szót. Mégis használom, mert ide illik: ez a páratlanul gazdag, magunk elé tárt tükör igazi népszolgálat, a legnagyobb, amit eddig a valóságírodalom nemzetiségünknek nyújtott.

Fontolgatom a szavakat. Páratlan, legnagyobb... Nem vettem-e el túlságosan a súlykot? Legjobb lelkiismeretem szerint úgy érzem, hogy nem. Gyengéit sem hallgatom el. A már említett bőbeszédűsége, szájbarágóson kívül említhetném az itt-ott mutatkozó fölületiséget, munaivitást vagy a konfliktusos helyzetek atyailag megnyugtató elkenését; mindennek ellenére vallom, hogy egy nagy munkabírású, fölültébb termékeny szerző életművét kell köszöntenünk, üdvözlölnünk újabb könyve kapcsán. És ezt már most meg kell tennünk, nem való — régi rossz szokásunk szerint — megvárni, míg a szerző lehunyja a szemét. Értékelní, fölmérni, elemezni, népszerűsíteni, a közvéleményben tudatosítani kell már most, nem azért, hogy Beke-t dicsérjük vagy bosszantsuk, hanem avégett, hogy ezt a kincset hasznosítsuk, kiaknázzuk, megmaradásunk és fejlődésünk szolgálatába állítsuk.

Az író pedig ily módon is hozzásegítsük ahhoz, hogy hatalmas vállalkozását sikerrel vigye véghez.

Herédi Gusztáv

Könyv Tabéry Gézáról

A Dacia Könyvkiadó kismonográfiasorozatában jelent meg Tabéry Géza szerteágazó irodalmi munkásságának — szépirodalmi műveinek, irodalomszervezői működésének — első összefoglaló értékelése.

A könyv szerzője, Robotos Imre többször írt már Tabéryről, nem egy kötetét rendezte sajtó alá, látta el kísérő tanulmánnyal, eligazító jegyzetekkel. Robotos mostani könyve mintegy szintézise, továbbgondolása e több éves érdeklődésnek, a hagyatékot feltérképező kutatásnak.

Robotos Imre már könyvének címevel (*Eszmék ütközésében*), alcímével (*Tabéry Géza pályáiv*)* jelezni kívánja szándékát: Tabéry életének, pályájának áttekintő értékelésével a romániai magyar irodalom vonulatában elfoglalt helyét, szerepvállalását kísérli meg kijelölni. A szerzőnek bevallott szándéka megkeresni személyes élmény és műalkotás nem mindig áttetsző, igen gyakran bonyolult viszonyát, kölcsönhatását s ezzel párhuzamosan azok érintkezési pontjait irodalmi közelmúltunk útjelző fordulataival, vízváltó törekvéseivel. Élet és mű szoros kapcsolatát többször is hangsúlyozza Robotos. Könyve első oldalán olvassuk: „Regényeiben, novelláiban, színműveiben sorra önmagáról vall, eszméiről, vívódásairól, látomásairól. [...] Művei megközelítően tükrözik a korabeli szellemi és történelmi közérzetet.”

A későbbiek folyamán ragaszkodik ehhez a személyes jelleghez, olyannyira, hogy már-már szinte minden jelentős Tabéry-hősben magát az alkotót látja. (Háborús regényét, az *Októberi embereket* például egyértelműen — és nem alaptalanul — önéletrajzi regényként értelmezi.)

Kétségtelen, Tabéry esetében nem önkényes ez a szempont. Az életműnek — műfajtól függetlenül — valóban egyik legszembevetőbb ismérve az énközpon-túság, jobb szó híján azt is mondhat-nánk: ez a lírai önszemlélet. S bár ebből nem feltétlenül következik, mégis azt kell mondanunk: ezzel a szubjektivitással függ össze a Tabéry-regényhősök fel-fokozott érzelmi beállítottsága, cselekedeteik igen erős lélektani motivációja. Sőt, bizonyos mértékig ebből ered az író nyelvezetének, stílusának lírai túlfűtöttsége is.

Indokolt tehát ez a belülről láttatás. Csakugyan igen sokféle lehetőséget nyújt élmény és mű összefonódásának megra-

adására. Robotos — az életrajzi vonatkozások ismeretében, a Tabéry-hagyaték birtokában — nagy súlyt helyez az életrajzi körülményekre, a szubjektív tényezőkre. Sok érdekes adatot szolgáltat Tabéryről, az emberről, író és környezete kapcsolatáról.

Elismerve vizsgálódási módszerének kétségbevonhatatlan előnyeit, mégis úgy tűnik: Robotos helyenként igen erőlteti, egyoldalúan érvényesíti ezt a módszert. A művek bemutatásakor jobban érzékel-tethette volna az egyes alkotások élményháttéré és művészi hitele közötti eltéréseket. Mert bármennyire is önkifejező íróról van szó, személyes tapasztalat és művészi megvalósulás különbségeitől nem tekinthetünk el ez alkalommal sem.

Előfordul az is, hogy egyenlőségjel tesz az írói tudat és a művek világa kö-zé. Ilyenkor az alkotások objektív vilá-gának hézagait az író szubjektív vallo-másaival kísérli meg helyettesíteni. Ime egyik, a szubjektivitást eltúlzó, a pusztá ötlet szintjén megmaradó kijelentése: „Ha megszületik ez a mű [az Ady életé-ről tervezett regény — K. D.], úgy ér-zem, ő, Tabéry Géza lett volna a hőse.” Erre csupán azt mondhatjuk: lehet, de nem biztos. Még akkor sem, ha Ady egyénisége annyira sorsformáló volt (mert csakugyan az volt) Tabéry életé-ben; bármennyire beleélté, beleképzelte is magát költői-emberi példaképének sorsába.

A kismonográfia vissza-visszatérő gon-dolata: Ady költészetének kivételes ösz-tönző hatása Tabéry-iroi egyéni-ségének kialakulására, illetve az annyi-féleképp értelmezett Ady-örökség ápolá-sában vállalt ügybuzgalma. Sok minden-ről tudósít Robotos, felfigyel az Adyhoz való viszonyulás módosulására is, a töb-bi között arra, miként jut el Tabéry eb-ben az Ady-vonzalomban az érzelmi mo-mentumoktól a szemléleti azonosulásig.

De ha már ilyen nagy teret szentel en-nek a viszonynak, kár, hogy nem terem-t kapcsolatot a két háború közötti irodal-munk oly élénk s „az eszmék ütközésé-ről” tanúskodó Ady-vitáival. Ezért aztán nem tudjuk, kikre, mire vonatkoznak az ilyenyszerű megállapítások: „Azt szeret-tük volna érzékeltetni, hogy ő már elju-tott Ady lázadásáig, de *környező világá-nak nagy része még meg sem hallotta a költő intelmeit.*” (Az én kiemelésem. — K. D.)

Egyébként Ady, azaz Csinszka vonatkozásában a legpolemikusabb a könyv

* Robotos Imre: *Eszmék ütközésében*. Tabéry Géza pályáiv. Dacia Könyvkiadó. Kvár-N., 1979.

szerzője, hadakozva ez alkalommal is — Robotos kellőképpen nem mérlegetelő szavait idézve — „az idillt és eszményítést áhítót irodalomtörténészekkel”.

Nem itt a helye, hogy az Ady—Csinszka-viszonyról kialakult vitát folytassuk. Nem ide tartozik, és a könyvből is elmaradhattak volna azok a Tabéry-valloások, amelyek az Ady—Csinszka-kapcsolatban ma már érvényüket veszítették. Tabéry 1919-es tanulmányának (*Ady két asszonya*) azon sorai például, amelyek szerint Csinszka „úgyszólván semmi hatással sincs [Ady] érzésvilágára”, s a Csinszka-hoz írott Ady-versek pedig „a közepes melegségnek is teljes híjával vannak”.

Noha Robotos elismeri, hogy írója meghaladta e korot nézetét, mégis úgy tűnik. Tabéry egykori Csinszka-képének szó szerinti reprodukálásával hangsúlyt kíván adni további érveinek. Annál is inkább úgy érezzük, mivel nem vizsgálja eléggé árnyaltan élettrajzi élmények és mű kapcsolatát, azok különbségeit. Márpedig a Csinszka-versek megítélésében ez elengedhetetlenül szükséges. Így aztán egy, a Csinszka-élményt másként, az övétől különböző módon értelmező cikket — egyoldalúan — saját érvei alátámasztására idéz meg. (Béla György szóban forgó bírálata egyébként az *Irodalomtörténetnek* nem az 1975-ös, hanem az 1976-os évfolyamában jelent meg.)

Közismert, hogy a történelmi regény Európa-szerte elterjedt műfaj a két világháború között. A romániai magyar irodalomban különösen az első évtizedben szaporodnak el a múltat különféle képpen élesztő regények, elbeszélések. A tematikai tájékozódáson túlmenően a saját hagyományok őrzésére vállalkozó ko-

rai transzilvanizmus lehetőségei is egyúttal ezek a művek. Hogy csak címszerűen utaljunk néhányra: Sipos Domokos elbeszélést (*Vajúdo idők küszöbén*), Kós Károly „históriát”, majd drámát ír az 1437-es parasztfelkelésről, a *Varjú-nemzetségben* pedig a jelennek szóló tanulság szándékával idézi meg a XVII. századi Kalotaszeg népi világát. Kinnal vajúdo időket éleszt Kacsó Sándor is elbeszéléseiben (*Akik a sötétben látni akarnak*, *Dózsa útján*, *Lassan mégis megvirrad*), és ebben az évtizedben, a húszas évek második felében jelennek meg Mak-kai Sándor (*Ördögsekér*), Gulácsy Irén (*Fekete völgyenyek*), Gyallay Domokos (*Vaskenyéren*) oly sok vitát kiváltó történelmi regényei is.

Ekkor fordul Tabéry is a múlt felé.

Robotos könyve a két Bolyai tragikus sorsáról írott *Szarvasbikának*, a Dózsa-féle parasztforradalmat megidéző *Vértonyornak*, illetve a múlt század sorsformáló évtizedeiben (reformkor, szabadságharc, Bach-korszak) játszódó *A Frimont-palotának* szentel több teret. S bár nem helyezi el őket a történelmi regények vonulatában, és nem foglalja közre a történelmi regény hazai változataival, típusaival sem, általában sikerült érzékeltetnie e művek akkor csakugyan időszerű lehetőségét nyújtott volna a Tabéry-regények művészi fogyatékoságainak megmutatására, történelmi hűségük árnyaltabb mérlegelésére. Egyébként maga a tanulmány írója sem tagadja az „esztétikai-elvi fenntartások” (az ő szavai) lehetőségét.

Robotos Imre így is teljesebbé tette eddigi Tabéry-portréját.

Kozma Dezső

Bodor-lapok — versben és prózában

I. Ifjúságának vállalt eszményei és megvalósított gyakorlata ma is, két-három évtized múltán, foglalkoztatja a költő Bodor Pált; lezártnak tekinteni nem tudja — vagy nem is akarja — amaz időszak tartalma által meghatározott különböző magatartásmodellek és cselekvési lehetőségek számbavételét és megidézését: „valahol mindig körülöttem / zümmögnek ezek a halott / fiatal carmagnole-dalok.” (*Fölbredni a szerelemből*) Fiatalsága (szerencsés módon?) egybeesett egy új társadalmi formáció kezdeti éveivel, s az új rendnek elsősorban emez ifjú nemzedék teljes odaadására,

törhetetlen és egyértelmű támogatására, aktivítására volt szüksége. Úgymond történelmet csinált ez a fiatal generáció. A megszállottak hitével. S a történelem hidégében is! Az pedig már a mai költő önkorrakciója, hogy: „azt hittük, a jóhiszemű tettek / egyúttal jó cselekedetek.” Önkritika is tehát ez — saját maga és nemzedéke egykori praxisáról ítélt szigorúan Bodor Pál. Utolsó mondatával a költő egyértelműen jelenti ki, hogy ez a nemzedék őszintén, tiszta hittel, teljes lényével — élete kockára tételével is! — vállalta az új társadalom fölépítőjének küldetését:

*De mi nem a történelmi zsebpénzünket
akartuk*

*gyarapítani,
és sorba álltunk a halálért.*

Egy egész nemzedék küldetéstudatának („millió feladatot rótt ránk / a történelem —“) freskószerű, néhol látomásba áttűnő megrajzolását valósítja meg a vers — az emlékező lírai alany tudatán átszűrve.

Másutt arról beszél a költő, ugyancsak önkorrékiót végezve, hogy a történelem, melynek aktív formálója volt az ő nemzedéke is, nem halad oly eszményi módon és egyértelműen pozitív irányba, ahogyan ők akkor fenntartás nélkül hittek és hirdették: „Az hittem, csak éppen fel kell világosítani a valóságot, [...] s a világon semmi egyebet nem szűkhet meg vajudásában, / csak a szabadságot, [...] S a járványokról / és gyermekbetegségekről / megfeledeztem.“ (Utópiák)

2. A leírt szó világot formáló hatalmába, az újságírásba vetett hite ugyancsak régről-hozott; hogy egyik versét parafrázáljuk, azt hitte, hogy pólya lehet minden sebre a nyomtatott betű. Eme gondolat folytatásaként magát a költői szöveget idézzük:

*Holott: szétporlad minden szónk
s akármilyen szépet merünk,
a legmúlóbb szó épp: nevünk.*

(Újságciikk)

Létezik azonban az anyanyelv, hirdeti a költő, mint a világban való létezésünknek és tájékozódásunknak nélkülözhetetlen valósága, illetve közege-eszköze:

Anyanyelvünk: világ-atlasz. (Uo.)

3. A „legyilkolt Emberiség“ sötét víziójával győtrődvé végez lelkiismeretvizsgálatot, és veti föl a felelősség gondolatát mindazért, ami megtörténhetett az ember és a humánium ellen a történelem folyamán (*Halálra táncoltatva*). Megrendülten veszi számba a legkülönbözőbb módosításait az ember ellen szándékosan és következetesen elkövetett hihetetlen és aljas merényleteknek, a humánium közvetlen és látványos lábbal tiprásának. S a megoldás? A tények pontos nevén nevezése. A költő következetessége és őszintesége abban, hogy a végletekig hajszoja a tényeket, Szilágyi Domokos hasonló tematikájú verseire emlékeztet (vö. *Halál árnyéka, Kényszerleszállás*).

E sötét vízióval más versek eszméisege polemizál. Például egy természetből vett példázatra épített versé: „A fák / nem döntik ki / egymást. / S ha baj van, / recsegő viharban / egyszerre hajolnak a szélben, / mint balerinek / tragikus tornaünnepélyen.“ (*Birkózók*) A fák emberi arcát és lelkét láttatja (*A fák arca*); s a

mégis erkölcsét hirdeti ugyancsak egy természetből vett példázattal: minden kín ellenére, minden otthont elsöprő történelmi szélfúvásban, ugyanazon a helyen kezdeni újra a „fészekrakást“ (*Minden kín*).

4. Az érvelő, vitatkozó hangnem dominál nagylegetző költői kompozíciójában, a *Halottak lázadásában*; és a polémia hevében fogja át a vers egyre nagyobb történelmi korok tapasztalatát és az ezekből lesűrhető filozofikus mélységű gondolatokat. A költői én valamely belső hangja vitatkozik magával a beszélő első személlyel, és veti föl a kissé váratlan alapgondolatot:

*vajon tudod-e, mire szavaznának,
ha [...]]*

*megkapnák a szavazati jogot —
elvégre több közülük van
ahhoz, ami van,
mint némely élének;*

Íme, a vers eszméisegének közvetett irányultsága a jelenre — és a történelemre. Mert súlyos történelmi igazságokat vet föl, és a jelen társadalomformáló gyakorlatát világítja meg egy viszonylag szokatlan nézőpontból — a halottak szemszögéből. Izgalmas, véglegesen meg nem válaszolt kérdéseket tár elénk így a költő — adekvát művészi formában.

Profán, merőben szokatlan halottidézés ez. (Költészetünkben megtaláljuk előzményeit. Ady például a „halottakként ébredők“-et hű csapatként idézi; szövetségeseiként az élet világméretű pusztulása ellenében. Persze, Adynak *A halottak élen* című költeményére nem azért utalok, mintha párhuzam volna a vershelyzetek között; a halottidézés célirányossága is különbözik a két versben; és végül: az Ady-motívum nem is értelmezhető helyesen, ha a szimbólumrendszer egészéből ragadjuk ki, anélkül hogy a rendszer egészének működésére utalnánk.) A halottak birodalmát tágitja ki és állítja szembe az élőkével. „ők vannak többségben!“ — figyelmeztet a költő már a bekövetkező szerkezeti egységben (1–12. sor), hogy majd később ama belső hang is féltően megszólaljon:

*— Jobb, ha nem foglalkozol
annyi halottakkal,
halatlan vesztélyt rejt
a fölényük;*

E figyelmeztetés ellenére vállalja a költő a históriával való nyílt, leplezetlen szembenézést — a halottak szempontjából. Mert vállalnia kell, legalább a költőnek, az ítékezés következetességét és püratanságát; s nem csupán azért, mert tudja, hogy a halottak „kényelmetlen sereg“, és „nincs mitől félniük“.

A tiszta lelkiismeret okából is. Hiszen önkritikai érzéke rendkívül fejlett, s ezt megbénítani, elhallgattatni nem tudja, és nem is szabad.

Profán halott-/szellemidező a *Szeretnék hinni a szellemekben*, és ugyanilyen hangvételű *Az öregúr barkácsol* című vers is. A történelmi igazság eszméje áll ez utóbbi középpontjában:

Legszébb s legemberibb művünk
az igazság;
tökéletes, csak nem működik mindig,
egy keresztbe tett
szalmaszál elég — s a találmány
fordítva működik;
de mégis legszébb, legemberibb
művünk,
tán épp azért, mert nem tökéletes.

És hangsúlyozza ez a vizionárius, profán elemekből fölépült vers a történelem menetéből kielemezhető tanulságok nyomasztó voltát.

5. A Bretter György emlékének adózó torokszorító siratója (ehhez mérhető olvashatunk Szöcs Gézánál és Balla Zsófiánál) szintén a történelem és elsősorban századunk sodrába került egyén — gondolkodó, filozófus — helyzetét, tapasztalatait idézi meg:

hittem, a sok rugalmas és különféle alakú
látóhatár
rugalmasan elfér egymás mellett;
mint összezsúfolt
léggömbök, helyet szorítanak
egymásnak, mert én nem
szeretem a kannibál léggömböket,
inkább préselődünk
volna összebb, mint ingázók a vonaton,
inkább álltam
volna csak fél lábom a történelemben —
(Egy barátom halálára)

Mindezek ellenére a végkövetkeztetés nem lehet más, mint amit a vers üzen: *maga voltam a várakozás, barátaim. Várakozatok tovább.*

És magának a versnek is ezt a — végső soron — pozitív funkciót szánja Bodor Pál:

új egeket fölének terelni. (Hétfő)

S mivel jelentős művészi érték teremtetje Bodor, biznunk kell a vers és költészete hatalmában.

6. A kötet* terjedelmét tekintve több mint kétharmadát teszi ki az *Apám könyve* című regény. *Hagyakozásnak* nevezi az író, s ez a zárójeles alcím is szervesen a regényhez tartozik. Előrevetíti a mű alaphelyzetét: a 76 éves Fábíán József változatos és gazdag életét mintegy összegezi a kórházi ágyon, utolsó hetei-

ben-napjaiban fia, Barnabás számára. Ahogy az egyetlen központi szereplővel, az apával mondatja az író: „egy huszadik századi öreg kispolgár történetei“ (216.) ezek a magnószalagra (!) rögzített monológok.

A halál is hozzátartozik az élet teljességéhez. Az emberi létezésünkről alkotott képnek szerves része a haláltudat is; és e kettő viszonya, mint tudjuk, különböző korszakokban változik — az előbbitől meghatározottan. Bodor Pál szereplőjének vallomása határhelyzetben hangzik el, a határon még innen mondja el az élő-eszmélő ember. A fájdalom szemszögéből néz vissza életére, és tekint előre, a halálon túlra Fábíán József. Hiszen: „a fájdalom különböztet meg igazán a szervelettől, a fájdalom tanított meg gondolkodni, mert védekezni késztetett.“ (77.)

Es itt, a kórtermi magányban az elmélkedés adekvát kerete a monológ. Mert „vén korára az ember jobban szereti a monológot, annyit mondott nekem elment évtizedeken át a világ, annyit felelt, hogy amennyi replikára szükségem van, annyit fölhoz a mélyből az emlékezetem.“ (80.)

De a fia családi-érzelmi életében beállt válságnak — mert ez a másik külső történelemszál, amely párhuzamos a haldokló apa megjelenítésével — van-e ahhoz köze, hogy az apa utolsó napjaiban magára marad; és a „hagyakozás“ egyetlen hű meghallgatója egy — gép? A magnó pontos, megmásíthatatlan és hideg rögzítője egy hosszú élet tanulságainak. A beszéd most is, ebben a határhelyzetben — hogy az írót parafrázáljuk — a mindenséggel való anyagszere lebonnyolítása. „Hiszen az ember azért beszél, hogy magát megmutassa, szavaival megkapaszkodjon a világban.“ (80.)

7. Emlékező-elmélkedő próza tehát az *Apám könyve*. Visszapörgeti Fábíán József élete néhány döntő fontosságú mozzanatát (első világháborús „szereplés“ a Monarchia zászlói alatt, családalapítás, az élheteretlen kispolgár sikertelen kiugrási kísérletei, illegális, az új társadalmi rend támogatása-építése); elmélkedik (anya)nyelvről, életről, halálról.

„Lehet, hogy az indiai szent ember, a jögi meglieli az élet értelmét a nyugalmas szemlélődésben is; mi, szerencsétlen, törekvő, nyughatatlan, türelmetlen és mindig újító európaiak, mi elpusztulunk, ha a pusztító, elviselhetetlen csaták alól fölmentenek; hozzászoktunk adrenalin-rendszerünk zaklatott igénybevételéhez, vércukor-szintünk gyilkos változásaihoz, szívünket a harc előtti félelem paskolta dobogásra; most, íme, megnyugodhatnék, de minek, ha a pihenés már nem erőt gyűjtés újabb csatához?“ (100.)

És szembenéz újlag a század nagy

* Bodor Pál: *Apám könyve*. Tülvilági röplapok versben és prózában. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980.

megpróbáltatásaival. Mert élete nem egy pontján szembetalálta magát az emberellenes, kegyetlen valósággal: „Ebben a században, Európa szívében is, nem élhetett ember, bármilyen kisember is, hogy ne nézzen szembe a megkínzás lehetőségével, ne gondolkozzék rajta, ne képzelje bele magát a modern hüvelyk-szorítóba és spanyolcsizmába, ne álmódja lidércek közé magát, ne üldözzék álmában véres és forró vasak, ne lássa gyerekeit hóhérok kezében; ebben a században csak az ostobák nem meditáltak a tortúráról — hosszan és verítéktől lucskosan; az élet alapkérdései közé emelkedett, filozófiai tőszomszédja a halál vagy a boldogság vagy az öröklét problémáiköreiből.” (217.)

Eljut a vallomás bizonyos pontján Fábián József az úgynevezett végső, filozófiai kérdések fölvetéséig: „Az emberiség sorsa végső soron a gonosz vagy a gonoszság elleni harcban vonaglik.” (234.) Mert csak így lehet megőrizni az emberiség „véres, gyönyörű dialektikáját” (235.). Végső állásfoglalása, mely egyben az íróé is, a következő: „a Rossz elleni állandó lázadás szükségességének” (235.) hirdetése. Úgy tűnik, a szándék e nemes eszmék megfogalmazása volt, és nem egy életút — huszadik századi emberi sors — teljességre törő epikus megformálása.

Eltávolodunk-e vajon tárgyunktól, hüt-

lenek leszünk-e az *Apám könyve* sajátos megépítettségéhez, struktúrájához és lényegéhez, ha — végül — egy külső szempont fölvetéséhez is folyamodunk? Műfaji megfontolásból. Az *Apám könyve* epikai mű. Számon kérhetjük tehát rajta az epika alapkövetelményeit. Talán még akkor is, ha a próza „műfajtalankodása” — századunkban legalábbis — elfogadott és vitathatatlan ténynek tekinthető.

E regénynek általunk felvázolt nemes eszmeiségét és szilárd állásfoglalását a humánus mellett ugyanis nem a műfajra elsődlegesen jellemző események-történetek, a szereplők cselekedetei és lélekrajza által ábrázolja Bodor Pál. Elmarad a regény tárgya körül örvénylő úgynevezett szociális sokrétűség is — ami a *Kék folt* című regényének erénye.

Bevallom tehát, hogy az epika (anya)nyelvén és sajátos eszközeivel szerettem volna megformálni látni azokat a külső és belső „csatákat”, amelyeket megvívott az apa; azokat a külső és lelki történeteket, amelyeket Fábián Józsefnek is végig kellett élnie századunkban. Hiszen gazdag élet az övé: „... macskakövek és tankcsapdák, lövészárkok és dűlőutak meg úttalan utak halmozódnak föl összegubancolódottan mögöttem...” (86.) — vallja az apa.

Borcsa János

Forum Kiskönyvtár

Egységes szándék jegyében állt össze a Forum Kiadó új sorozatának első két kiadványa.* Egyes humántudományok kizárólagos jövő felé irányultsága helyett a jelen tudatformálását tartja elsőrendű feladatának. Nem a megőrkítés, hanem a tudatosítás, állásfoglalásra, cselekvésre való készítés szándéka vezette a szerzőket. Ha nem is úttörő, de új ennek a szándéknak ilyen határozott érvényesülése mindkét területen: a néprajzban és a nyelvtudományban. E két első kötet ugyanis ezekről a területekről jelent meg.

Pénovátz Antal *Vajdasági magyar néprajzi kalauza* a jugoszláviai magyar nyelvű közösség néprajzának általános monográfiája kíván lenni. Vázlatos történelme, életkörülményei ismertetése után „arra is megpróbál rávilágítani, hogy a magukkal hozott és itt kiegészült, át-

formálódott hagyományokból, szokás- és hiedelemvilágból mi az, amivel még (legalább az emlékezés szintjén) ma is találkozhatunk. Rá szeretne mutatni, hogy mi az, ami általánosan érvényes, ami a vajdasági magyaroknál itt is, ott is megtalálható, vagy megtalálható volt.” A tartalomjegyzék ezért a klasszikus szakirodalom főbb fejezeteit tartalmazza (építkezés, földművelő gazdálkodás, öltözködés, állattartás, halászat, teherhordás, szállítás, szájhagyomány, népszokások, hiedelmek, táncok, szakirodalom). A könyv érdeme a népi értékorientáció szakszerű bemutatása. Különösen szükség szerű ez ma, két szempontból is. Egyrészt megszünteti a visszaélés lehetőségét (torzítás, kisajátítás), másrészt pedig a közösségi tudatot, az identitástudatot erősíti. Ennek életbevágó fontosságáról írja a jugoszláviai *Hídban* megjelent tanulmányában Hoppál Mihály: „A helyes önértékeléstől és gyökereitől elszakított egyén gyenge láncszem a közösséget összekovácsló csoportkohézióban... Ha a

* Pénovátz Antal: *Vajdasági magyar néprajzi kalauz*. Újvidék, 1979.; Matijevics Lajos: *Az utca nyelve*. Újvidék, 1979.

falból kiütnek egy téglát, akkor előbb csak néhány, körülötte levő téglázal meg, majd az idők folyamán könnyen kihullik, a lyuk egyre nagyobb lesz, míg nem egyszer a fal összedől."

Matijevics Lajos könyve, *Az utca nyelve* is sikeresen valószínűsíti meg az eredeti szándékot. „E rövid, kicsiny gyűjtemény a jugoszláviai magyarság utcanyelvét hivatalosan bemutatni.” A jelenség is, a megvalósítás is több oldalról megragadható. A szerző a nyelvben érvényesülő változást a szóképzés módosulásában próbálja tetten érni konkrét nyelvi tények felől indulva. A köznyelv szavainak utcanyelvi szinonimáit, jelentésmezőjét tárja fel. Néha sikerül megragadni a változásban érvényesülő objektív(álódó) törvényszerűségeket: jelentésátvitel (*széna, szalma, taraj, toll, sörény, söprű* 'haj'), metonímia (*kanyar* 'bél'; *pumpa* 'szív'), torzítás (*balga* 'Volga'), képzés (*trágyász* 'mezőgazdasági mérnök'; *dögész* 'állatorvos'), összetétel (*macskafröccs* 'tej'; *zajláda* 'rádió'), töltelékszavak (*mizé, bigyó, nyavalya*) stb. Itt lényegében nyelvi elemek szokatlan alkalmazásáról van szó. A szerző írók-költők figyelmébe ajánlja a „szótárát”, de ugyanilyen mértékben használhatja az igényes beszélő is. Hisz időnként rejtett törvényszerűségei miatt a nyelvjárásnál is nehezebben megfejthető az utcanyelvi beszéd. A szójegyzékek után, ötletesen, „szöveggyűjteményt” találunk, a szavak kontextusbeli előfordulását. Ilyen szövegeket, mint a következő: „Te rohadék! Még arra se vagy képes, hogy a gugyorgót lemosd! Dzsónyáni, azt igen! Egész nap meg egész éjszaka! Célá nóty. Serif lehetné a dzsónyálók táborába. Pihá! Kotródj, még szépen vagy, mert abba a literes pofádba lépek!” Természetesen sajátos életmód alakította ki és alakítja a peremnyelvet. Oka lehet az igénytelenség, közöny, anyanyelvi műveltség hiánya, de ugyanígy a nyelvvel való játék. Szakembereink,

íróink ezért ingadoznak a jelenség elfogadásában vagy visszautasításában. Egyrészt alkotó viszonyulás, hangulatos, egyéni kifejezőmód jellemzi e csoportnyelvet. De nagyobb veszély, ha az egyén nyelvhasználatában nemcsak szinonimakészletként él az argó. Ilyenkor megakadályozhatja az egyénnek a nyelv- és etnikai közösségbe való teljes beilleszkedését. Ennek a jelenségnek a megítélésére is vonatkozik Péchy Blanka (*Beszélni nehéz!* Bp., 1974) sürgető felhívása: „Szó-lásjogot kapott társadalmunk valamennyi rétege. Joga gyakorlásához bőségesnél bőségesebb módot is: gyűlések, ankétok, ünnepek, kongresszusok és miegyebek beszédre csábító és kényszerítő alkalmait. Mindezeket kívül, bárki, bárhol, bármikor szemben találhatja magát a Rádió vagy a Televízió riportereinek mikrofonjával... Égetően időszerű tehát az általános beszédkultúra megteremtése.” A tolvajnyelvi szavak nemcsak hogy megóvják az üzenetet az illetéktelen fülektől, de nehezítik a szűk körön kívüli kommunikációs képességet, kapcsolási zavarokat is előidézhetnek. A gondolatmenetnek ezen a pontján szót közbe Matijevics Lajos: „Tetten értünk sok szóalkotást, bemutatunk több szókinégyarapítási módot, és megfejthettük egy-két valódi utcanyelvi kifejezés jelentését.” „Pusztán tényeket közlünk, nyelvi igazságokat, melyek elválaszthatatlanok a társadalomtól, az embertől és a kommunikációtól, s amelyek velünk együtt születnek, cseperednek, izmosodnak, kövesednek vagy pusztulnak el észrevétlenül vagy közakaratra.”

Ötletes, hasznos kiadványsorozatnak ígérkezik a *Forum Kiskönyvtár*-sorozat. Arra a szükségszerűségekre érzett rá, amit Bessenyei ezeltől kétszáz évvel fogalmazott meg a következőképpen: „minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.”

Keszeg Vilmos

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

VASAS SAMU: ERDŐ- ÉS KÖRNYEZETVÉDELEM

Természeti környezetünk már-már aggasztó károsodása (víz- és levegőszennyeződés, termőföldek eróziója, növény- és állatfajok kipusztulása) az egész emberiség problémájává vált. Nemzetközi szervezetek, bizottságok foglalkoznak a kérdéssel, neves tudósok követelik a természet erőteljesebb védelmét. A hazai közfigyelem is egyre nagyobb érdeklődéssel fordul az ökológia tudománya felé. A szakemberek vizsgálódásának célja: előrejelezni azokat a civilizációs hatásokat, amelyek

viSSzafo rdíthatatlanul megváltoztatják a természetnek a fejlődés menetében kialakult anyagforgalmát, és ezzel az ember környezetét veszélyeztetik. A legyőzött, birtokba vett természet hatékony védelemre szorul, és már nem elégségesek a helyi, szórványos intézkedések; átfogó, tudományos megalapozottságú programokra van szükség. Vasas Samu könyvének célja az, hogy „a szakzempontokat túllépve az erdőnek mint ökológiai rendszernek vagy ökoszisztémának környezeti szempontról való értékelését s az emberre irányuló közvetlen vagy közvetett hatásának tömör kifejtését” adja. Parancsoló követelmény: túllépni azon a nézeten, miszerint az erdő csupán egy a kiapadhatatlannak látszó nyersanyagforrások közül. A könyv első részében az erdőt mint bonyolult ökológiai rendszert tárgyalja a szerző, a második fejezet „nyújtja az útjat, a szokatlant, az eddig kevésbé ismert tényeket, az új kutatások hasznosítható eredményeit”. Az emberiség további boldogulásának és fennmaradásának egyik kulcskérdése — állítja a szerző hazai és külföldi kutatási eredményekre is támaszkodva —, hogy fenn tudja-e tartani az ökológiai egyensúlyt. „Modern, tovább iparosodó világunkban a korszerű technika előnyeit élvező embernek ma már nemcsak homo technicusnak, hanem egyre inkább homo oecologicusnak is kell lennie.” (*Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Buk., 1981.*)

K. M.

ALBERT EINSTEIN EMLÉKÉRE

„Kétségtelen, hogy nem akad XX. századi tudós, akinek a forradalmi megálapításait konokabban hibás megfogalmazásban, lehangolóbb gépiességgel ismételné a társadalom (»a mozgó óra lassabban jár«, »az anyag átalakulhat energiává«, »minden relatív« stb.)” — írja Károlyházy Frigyes fizikus, a kötet egyik szerzője. Ezeket a hibás elképzeléseket eloszlatandó, maga Einstein is több népszerűsítő könyvet írt vagy íratott közeli munkatársaival. S részben ugyanezt a célt szolgálja ez a válogatás is, melynek alcíme: *Gondolatok az emberről, tudományos munkásságáról és annak világnézeti hatásáról.*

1. Az emberről. Kunfalvi Rezső röviden összefoglalja Einstein életútját, Pető Gábor Pál az 1939-ben Roosevelthez írt Einstein-levél keletkezésének körülményeit próbálja tisztázni. Ide tartozik Max Born 1965-ös, Einsteinnel való levelezése alapján összeállított emlékezése is.

2. Tudományos munkásságáról nehéz közérthetően írni, a szerzők (Patkós András, Abonyi Iván) mégis világosan foglalják össze ennek lényegét. Lukács Béla az általános relativitáselmélet új irányairól ír, többek közt Láncoz Kornél elméletéről, mely a kvantumgravitációt és az egyesített tereleméletet foglalja egységbe.

3. Világnézeti hatásáról szólnak Perjés Zoltán, Károlyházy Frigyes és Horváth József írásai.

Mindhárom témát érinti Marx Györgynek a *Népszabadságban* is megjelent cikke, *Einstein varázsa* címmel, talán ebből lehet a leginkább önálló idézetet kiragadni.

„A tudós igazi arcát nem fényképek, évszámok, adomák mutatják meg, hanem alkotásai. Einstein életrajzának három nagy eseménye: fénykvantum (1905), relativitáselmélet (1905), gravitációelmélet (1916). De a nagy alkotások fényében az apróbb mozzanatok is érdekessé válnak. Emberi közelségbe hozzák, követhető példává formázzák a hős alakját. [...] Amikor Einsteint megkérdezték: mit tart a legjelentősebb alkotásának, nem a fénykvantumok felfedezését, nem a relativitás elvét nevezte meg, hanem a gravitáció geometriai elméletét. A XX. század elején a »levegőben volt« a relativitás elve. Lange, Mach, Poincaré, Lorentz közel jártak, hogy kifejtsek nagy horderejű következményeit, Einstein talán csak elfogulatlanságban tett túl rajtuk. Ha ő nem meri, egy évtizeden belül más fedezte volna fel. Nem így a gravitációelméletet. Az elmélyült kutatásnak eme legragyogóbb gyöngyszeme Einstein nélkül talán mindmáig ismeretlen maradt volna. [...] Nagy felfedezéseinek kiindulópontja mindig egyszerű, de igen általános tapasztalat volt.”

Az összeállítást íj. Gazda Istvánnak a magyar nyelvű Einstein-irodalomról szóló válogatott könyvszerkesztése zárja.

Születésének 100. évfordulójára Washingtonban hét méter magas Einstein-szobrot emeltek. A centenáriumra jelent meg ez a szerényebb méretű, de hasznos könyv is. (*Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Bp., 1979—1980.*)

L. S. J.

SZALAY KÁROLY: BÁLANYÁK A PROFÉTAKEPZŐ FŐISKOLÁN

Karinthy Frigyesről Karinthy Ferencig terjed Szalay Károly irodalomtörténeti műveinek címlistája, e két könyv közé azonban belefér *A magyar szatira száz éve*, a *Nevető Parnasszus* c. paródiagyűjtemény (a XX. századi magyar irodalom — paródiákban), a *Szatira és humor* c. esszé, több tanulmány a filmkomikumról — két évtized kitarató és következetes munkájának az eredménye. Szalay Károly kutatása szakterületétől választotta a humor irodalmát, ezt azonban tágan értelmezi, s elemzéseivel nemegyszer meglepetést szerez, új oldalról világít meg korábban jól ismertnek vélt életműveket is. Szemléletének egyik nagy pozitívuma, hogy nem fogadja el az irodalomtörténetírásban, kritikában és publicisztikában oly gyakran tapasztalható, különféle indulatokból és „rációból” táplálkozó megosztásokat, a magyar irodalmat egységében szemléli, az értékre figyel. Ezt az irodalomszemléletet igazolja új könyve is, amelyben Karinthy Frigyesről, Tersánszkyról, Bálint Györgyről, Tamási Áronról, Kodolányiról, Remenyik Zsigmondról, Szentkuthy Miklósról, Kolozsvári Grandpierre Emilről, Illyés Gyuláról, Mocsár Gáborról, Moldova Györgyről, Csurka Istvánról és a „humoralista” előadóművész-szerzőről, Sándor Györgyről olvashatunk összefoglaló tanulmányokat, elemzéseket, kritikákat. (A kötetet egy interjúrészlet vezeti be, abból az írásból, melyet Beke György közölt *A Hétben*, humor és szatira lényegéről, jellegéről faggatva Szalay Károlyt.)

Szalay humorértelmezését jól jellemzi a Tamási Áronról írt, értő elemzésnek egy részlete, amely *nevetés és néplelektan* összefüggését világítja meg:

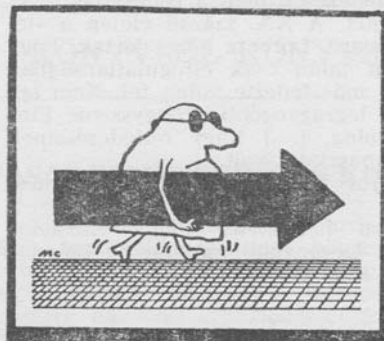
„Miért nevet az ember? — teszi föl a kérdést Marcel Pagnol, és így válaszol: — vagy azért, mert fölényben van, és ezt a fölényt érzi is. Ez a nevetés »Chant de triomphe«, diadalének. Vagy azért, mert nincs fölényben, és fölénybe szeretne kerülni. Ez a nevetés a kinevetés. Minden népnek van humora, vannak azonban különös sorsú — rendszerint — kis népek, akiknek kivételesen jó a humorérzékük. Swift és Shaw ír származású, Hašek és Čapek a monarchia egyik kis népének szatirikusa, Karinthy pesti »nemzetiségű«, Tamási székely. A komikus látásmód nemcsak egyes írók, hanem egyes népek nemzeti sajátossága is lett, például az íreknek, a skótoknak, a bretonoknak, a zsidóknak vagy a székelyeknek.

A világ komikus irodalma alapjában egyetemes. Motívumok, figurák, helyzetek majdnem azonosak a távol-keleti mesekincsben, a latin vígjátékban vagy a mai európai humorban. A humoros-szatirikus látásmód nemzeti jegyeit az egymástól eltérő történelmi sors, társadalmi fejlődés, környezet és természetesen a sajátosságos nyelvi struktúra alakította ki évszázadok folyamán. Mindemellett egy nép komikumának karakterét közösségi élményei, tapasztalatai, jó vagy balsorsa nagymértékben meghatározzák.“

Szalay a Bekének adott válaszában idézi Jókait, aki szerint „A humor csak szabadelvű és felvilágosult népek tulajdona“. Ennek kapcsán pontosabban is megnevezi a humor és a szatira mibenlétét, különbségét: „Amíg például a humor irodalmunkban főként az önvédelem kifejezőeszköze volt, addig a szatira sokszor a nemzeti önkritika hathatós eszköze lett. Ha van nemzeti jellege a magyar szatirának, az elsősorban az önkritikus, öngúnyoló szatirikus magatartás. Hirtelenjében csak az angol szatirikus irodalom jut eszembe, amelyben a miénkhez hasonlóan erőteljes a nemzeti öngúny.“

Sokat elárul a szerzőről és tág szemléletéről, hogy e kötet talán legjobb, valóban lényegi összefüggéseket feltáró írása Tamási Áron, illetve Sándor György humorát közelíti meg. (*Magvető Könyvkiadó. Bp., 1980.*)

K. L.

Constantin Marinescu karikatúrája

Megtettünk-e mindent a Bolyaiakért?

A kérdést Vekérdi László teszi fel (TERMÉSZET VILÁGA, 1981. 2.) — akinek írásaira, megtanultuk, mindig érdemes odafigyelni —, és fogalmazásában a negatív válasz már értelemszerűen benne van.

Robbanásszerű mennyiségi és minőségi növekedés után napjainkra a tudománytörténetírás súlyos válságba jutott — állapítja meg Vekérdi, és e válság egyik megnyilvánulását abban látja, hogy a tudománytörténetírás „racionális rekonstrukciók”-ra építő divatos, modern irányzata a „modelleket következetesen (bár ritkán tudatosan) összetéveszti a történelemmel”. Így eshetett meg, hogy Thomas S. Kuhn „kitudta” a kvantumelmélet felfedezéséből Max Planckot, s nem járt jobban Bolyai János sem, akit Jeremy Gray 1979-ben, az egyik legrangosabb matematika-történeti szakfolyóiratban a nem euklideszi geometria egyik „előkészítőjévé”, Gauss egyik „levelezőjévé” fokozott le. A Gray járta utat egyébként néhány elődje már kitaposta: Dirk J. Struik például, aki maga is kurtán-furcsán bánt el a Bolyaiakkal, vagy Morris Kline, aki 1972-ben megjelent, szakkörökben igen megbecsült könyvében Gauss közvetlen vagy közvetett hatását vélte felfedezni mind Bolyai János, mind Lobacsevszkij munkásságában. Ezzel persze csak azt árulta el, hogy rest volt elmélyülni Bolyai Farkas és Gauss — nyomtatásban is megjelent — levelezésének tanulmányozásában.

A tudománytörténetírás azonban nem kell féltetni. Egy új szakasz körvonalai máris kibontakozóban vannak, ebben bizonyára újrarendeződnék és újraértékelődnek majd a dolgok. Minden bizonnyal — véli Vekérdi — Planckot is lesz, aki megvédje; mintaszerű kritikái kiadások és alapos elemző tanulmányok gondoskodnak majd a Kuhn kavarta vihar után arról, hogy a nagy német tudóst igazi értékén ítélje meg a világ: „De a Bolyaiak esetében úgyszólván teljesen hiányoznak a használható kiadások, és nem dűlkálhatunk gondos analitikus tanulmányokban sem. [...] Így, ha rövidesen nem változik a helyzet, megtörténhet, hogy Bolyai János a növekedési válság elmúltával is megmarad »előkészítőnek«, amivé Taurinus és Schweikart mellett a racionális rekonstrukciók — feltehetően múltó — divatja »strukturálta át«.”

Vekérdi László leltárba veszi mindazt, ami a Bolyaiak „ügyében” eddig elkészült: Koncz József alapos munkát végzett Bolyai Farkas életrajzának összeállítása során; Bedőházi „sokat ócsárolt” könyve nem marad el Paul Stäckel, Dávid Lajos vagy Alexits akadémikus későbbi monográfiái mögött, mindezeknél csak Szénássy Barna jutott messzebbre, amikor kiemelte Bolyai Farkas néhány mai, matematikai szempontból is jelentős sorelméleti és „halmazelméleti” eredményét. A *Tentamen* helyét kora matematikájában Weszely Tibor határozta meg, végül Bolyai Farkas nevelői nagyságát Benkő Samu gondos kutatásai tárták fel. Akad ugyan még bőven kutatnivaló Bolyai Farkas munkásságának tárgyában is, de legalább a keretek többé-kevésbé készen állnak.

Ami Bolyai Jánost illeti, a róla alkotott kép egészen a legutóbbi időkig — Benkő Samu „megrendítően szép” monográfiájáig — miben sem különbözött a rendőrségi mozaikképek torzításától. Benkő Samu mindenekelőtt a különféle Bolyai János-torzépekkel számolt le. Békében hagyta nagy matematikusunk sokat hánytorgatott „lelkét” és mesteri szövegelemzéssel elővarázsolta a „zaklatottság és megnyugvás nagy ritmusában lélegző hőse hiteles arcvonásait”. Sejtette persze már Alexits akadémikus is, hogy olyan műveket, mint a *Raumlehre* — amelyben Bolyai János élete utolsó éveiben megvetette a majd csak fél évszázad múlva megszűlő modern topológia alapjait — nem lehetett zavarodott elmével írni. De az ötvenes évek küszöbének dogmatikus légkörében az *Üdvtan* szerzőjét az akkori bölcseleti kaptafáknak megfelelően ítélhette meg. Benkő Samu Erdély társadalmi és szellemi valóságából kiindulva vezeti le Bolyai János tragédiáját, és ezzel az álproblémák egyszerűből szertefoszlanak. Az *Üdvtan* is nyomban társakra talál a kor többi nagy utópiájában, „nem mint egy bomlott és gyanakvással üldözte elme különc terméke,

hanem mint az *Appendix* szerzőjéhez méltó és mélyen az európai és kiváltképpen az erdélyi valóságban gyökerező nemes és lángeszű oktatás. Az erdélyi utópisztikus gondolkodás fejlődését később azután Gáll Ernő vizsgálta fel az *Údvtan* köré.

Sarlóska Ernő ugyancsak a ránk maradt dokumentumok közvetlenségével bizonyította be, hogy a Bolyaiak — apa és fiú — nem holmi vidéki nyomorba süllyedt s kínjukban egymást marcangoló szerencsétlenek. Alakjuk az európai gondolkodás főáramába tartozik, eszméikben descartes-i, rembrandti, spinozai, newtoni, leibnizi, kanti méretekben támad életre az a „sui generis európai — geometriai — morál”, amelynek tükrében radikálisan újra kellett gondolni az igazságok anatómiáját. A jövőről merengő, *Údvtan*án töprengő Bolyai János szándéka félreérthetetlen, erről már a *Tentamen* bevezető sorai is tanúskodnak: „A mathesis tiszta forrásából merített igazság [...] segítségével behatóbban ismerjük meg a belső és külső világot, úgy, hogy napfényre kerül a világban élő igazság, és megszületik az erény.” Mai szóhasználattal: zsákutcába téved, aki csak a tudomány vívmányaira szegzi tekintetét, és megfeledkezik a tudomány alanyáról és tárgyáról: az emberről.

Tóth Imre kutatásai felölelik a nem euklideszi világ valamennyi matematikai, történeti, filológiai és filozófiai rejtélyét. Hosszú évekkel ezelőtt — Arisztotelészt tanulmányozva — kimutatta, hogy a „kontra-euklideszi” lehetőség már úgyszólván a kezdet kezdetén jelen volt a görög geometriában. E felismerés jegyében nem csupán a görög geometria történetét kellett újragondolni, hanem a kora újkor egész európai morálját is. Ez a morál lényegileg — mint tudjuk — nem logikai megfontolásokon, hanem az euklideszi V. posztulátum melletti döntésen nyugszik. S e döntés metafizikai megalapozásának erejét mi sem bizonyítja jobban, mint Gauss visszarettenése attól, hogy az axiomatikusnak tekintett euklideszi *bizonyossággal* szembeszegezze a maga matematikai felismerését. A göttingai professzor szemében „anti-euklideszi formájában a nem euklideszi geometria szükségképpen a geometriai fikció logikai szörnyetegének látszott”.

Bolyai János — Gauss-szal ellentétben — nem a *nem euklideszi geometriát* fedezte fel, hanem egy új, abszolút, *harmadik geometriát* teremtett, amely magában foglalta a másik két geometria külön-külön álló és önmagában megtámadhatatlan igazságát. Csakhogy a *teremtés* pillanatától kezdve az eleink tudatát meghatározó *abszolút igazság* helyébe *relatív igazság* lépett. Az egyes igazságok nem vesztették el igazság-értéküket, de értelmük meghatározott axiómarendszerre korlátozódott. Így született meg — elődök nélkül — a geometriai igazságok és univerzumok szimultaneitásának fogalma, így értendő Bolyai Jánosnak 1823-ban szövegezett híres mondása: „semmiből egy új más világot teremtettem.” De ez a „semmi” — szögezi le Tóth Imre — voltaképpen korántsem semmi volt, hanem egy már meglévő világ. A nem euklideszi geometria az euklideszi világon belül keletkezett: „A semmiből könnyű világot teremteni, mert az ürességre vonatkoztatva a világ konkrét struktúrája semmi lehetetlen nem tartalmaz. Amde nagyon nehéz egy már adott világból létrehozni geometriai objektumok eme világra vonatkoztatva lehetetlen univerzumait úgy, hogy a tagadott világ is igaz és valódiéket őrződjék meg.” Ebben áll Bolyai János fölfedezésének végtelen távlatokat megnyitó filozófiai értéke: az önmagát felismerő és elgondoló gondolat ellentétes világok és *ellentétes igazságok* egyidejűségét és kölcsönös megtűrését teszi szükségessé. Ezzel a geometria és az etika hagyományos viszonya megfordult: „nem az etikát kellett többé *more geometrico* megalapozni, hanem a mértantudományt — *more ethico* — szabad választásra fölépíteni.”

Tanulmányának zárósaiban Vekerdi László megjelöli a legsürgősebb feladatokat, amelyeknek elvégzése hozzásegíthetne az előljáróban említett „racionális rekonstrukciók” okozta károk leküzdéséhez. A Benkő Samu—Sarlóska Ernő—Tóth Imre vázolta tágas távlatokban — írja — elférne immár a Bolyaiokról szóló teljes monográfia. Régóta esedékes volna hozzákezdeni a Bolyai-iratok kritikai kiadásához is, ezt a munkát Fráter Jánosné mintaszerű katalógusa részint már előkészítette. Az eddigi súlyos mulasztások kicsiny pótlásaként jó volna újra kiadni Sarlóska Ernő nehezen megtalálható Bolyai-tanulmányait. Növekvő presztízsüket a tudománytörténeti kutatóknak arra kellene felhasználniuk, hogy megjelenéshez segítsenek mind a rangos nemzetközi folyóiratokban, mind a magyarországi fórumokon értelmes Bolyai-tanulmányokat.

Hadd toldjuk meg e nagyon is jogos és szerény kívánságokat egy — az olvasók, valamint a tudománytörténetírás érdekeit egyaránt szolgáló — kiegészítő javaslatlall: Einstein születésének századik évfordulója tiszteletére jelent meg a *Lecture Notes in Physics*ben (Springer Verlag, Berlin—Heidelberg—New York, 1979) Tóth Imre *Spekulation über die Möglichkeiten eines nicht euklidischen Raumes vor Einstein* című tanulmánya. Az írás egyebek között arra keres választ, miként jelentkezik a nem euklideszi geometria a matematikán kívüli világban, például az

olyan, XIX. század eleji romantikus költők és írók művében, mint az angol Coleridge, a német Novalis, az amerikai Edgar Allan Poe. Számos új összefüggés és implikáció feltárásával a jelenleg Princetonban előadó regensburgi professzor még pontosabban meghatározza azt a helyet, amelyet Bolyai János kora tudományában, filozófiájában, gondolatvilágában betöltött.

Semlyén István

KORUNK GLOBÁLIS PROBLÉMÁIRÓL (Voproszi filozófia, 1980. 2.)

„A globális problematika a mai filozófiai kutatás olyan új ágává vált, amely a legszélesebb világnézeti, társadalmi és módszertani kutatásokat öleli fel, s kiterjed részben a modellálás kutatására is” — állapítja meg a lap szerkesztőségi cikke. 1980-tól kezdődően a folyóirat új cikksorozatban (az előzményekre visszatérünk) foglalkozik a globális problémák társadalomfilozófiai és módszertani kérdéseivel. A szerkesztőség a globális tematikának a következő összefüggésekben való tárgyalását javasolja: tudományos világnézet, kultúrtörténeti jelentésvizsgálat, tudományos és társadalmi jelleg, a tudományos ismeretek integrációja, a modellálás módszertani elvei, a tudományos-műszaki haladás, illetve az emberi civilizáció jövője, szociálfilozófiai vonatkozások, a tudós felelőssége, globális problémák a jelenkori politikai rendszerekben.

Ezt megelőzően az elmúlt három évben egész sereg tanulmány tárgyalta különböző nézőpontból korunk általános problematikáját: P. L. Kapica: *A globális problémák megoldásának tudományos és társadalmi megközelítése* (1977. 2.), D. I. Valentey: *A népesség fejlődési folyamatai irányításának problémái* (1978. 2.), A. I. Prigozsin: *A Római Klub társadalmi problémák előtt* (1978. 5.), V. Sz. Szemjonov: *A tudományos-műszaki forradalom és az ember teljes és szabad fejlődésének világnézeti kérdései* (1978. 7.), V. Sz. Rotenberg—V. V. Arsavszkij: *Stressz és a keresett tevékenység* (1979. 4.), D. D. Benyegyiktov—A. M. Csernuh—J. P. Liszicín—V. I. Kricsagin: *A közegészségügy általános problémái és megoldásának útjai* (1979. 7.), I. T. Frolov: *A tudomány és a humanista eszmény az általános problémák megoldásában* (1979. 6.), D. M. Gvisianyi: *Az általános problémák és a tudomány szerepe megoldásukban* (1979. 7.), B. C. Uralisz: *A népesség általános problémái és megoldásának különböző útjai* (1979. 10.), I. B. Novik—E. A. Arab-Ogli: *Demográfiai és ökológiai prognózisok* című könyvének ismertetése (1979. 12.), I. T. Frolov: *Az általános problémák filozófiája* (1980. 2.).

A szovjet filozófiai folyóirat szerzői nagyjából megegyeznek abban, hogy me-

lyek az általános problémakörbe sorolható tendenciák és megoldásra váró feladatok. Eltérések e problémák megfogalmazásában és a fontossági sorrend felállításában észlelhetők: D. M. Gvisianyi szerint például a következő hat kérdés érint világméretű történelmi helyzeteket, és jelzi a különböző országok, az egész emberiség fejlődési távlatait: 1. a demográfiai dinamika és a termelőerők fejlődési ritmusa közötti összhang hiánya; 2. a föld gyors ütemben növekvő népessége számára szükséges élelem biztosítása terén jelentkező nehézségek; 3. a könnyen hozzáférhető energiaforrások deficitje; 4. az ipar számára szükséges nyersanyagok kiapadása; 5. a környezetszennyeződés növekedése az emberi tevékenység következményeként; 6. a veszélyes fertőző betegségek terjedése a föld lakosainak nagy része között, az elemi orvosi segítség biztosításának hiánya.

I. T. Frolov az említett problematikát a kapitalizmustól a szocializmusra való átmenet folyamatával hozza összefüggésbe. Szerinte az emberiség általános problémái és az ezzel kapcsolatos feladatok a következők: az atomháború megelőzése és a fegyverkezési hajszá megszüntetése, kedvező feltételek megteremtése az egész világon a társadalmi fejlődés és a gazdasági növekedés számára, az energetikai és az élelmezési probléma megoldása, környezetvédelem, nemzetközi együttműködés a tudományos kutatások terén, a haladás biztosítása a nevelésben és a kultúrában stb.

Eredeti szemszögből vizsgálja a globaliztikát V. Sz. Szemjonov. Szerinte a tudományos-műszaki forradalom gyakorolja az emberre a döntő hatást, mégpedig a következő vonatkozásokban: gyorsítja az ember termelési és társadalmi tevékenységét, mind szervezettebbé teszi az ember életét, szorosabban bevonja az irányítás és az ellenőrzés rendszerébe, „órára” programálja életét, s ezáltal kötöttebbé teszi. Ilyenformán dialektikus ellentmondás lép fel a tudományos-műszaki forradalom megteremtette anyagi lehetőségek és az emberi élet minősége között a kiteljesedés, az emberi lényeg elmélyülése és szabad kifejlődése tekintetében.

Számos szerző egyetért abban, hogy az ember problémája áll a globalisztika rendszerének fókuszában, s ezen belül

prioritást kell hogy élvezzen „az ember jövője”, az emberi faj fennmaradásának kérdése. Egyre többen hangoztatják — közöttük a nagy tekintélyű Kapica akadémikus is — az aktív demográfiai politika szükségességét a közeljövőben. Ennek a politikának, Kapica szerint, a lakosság minőségére kell a figyelmét összpontosítania a következő kritériumok tekintetbe vételével: fizikai egészség, az értelmi fejlettség szintje, az élet pszichofiziológiai komfortja, a társadalom antropológiai potenciálja.

Antropológiai szemszögből vizsgálják a folyóirat munkatársai az ökológiai kérdéskomplexumot is. A. D. Ado emlékeztet arra, hogy az ökológia fogalmát Haekkel vezette be a tudományba, az „emberökológia” pedig P. E. Park és N. Burgess amerikai szociológusok terminológiai javaslata volt 1921-ben. Ado szerint az ökológia fogalma az emberre vonatkoztatva csak specifikusan, feltételesen használható, minthogy egyfelől az ember viszonya környezetéhez döntő mértékben társadalmi meghatározottságú, másfelől az ember biológiai folyamatai is nagyrészt társadalmiasultak. Globalisztikai kérdéssé az ökológia attól vált, hogy — mint Izraelj megállapítja — a tudományos-műszaki forradalom következtében az ember bevisz a természetbe olyan anyagokat, amelyeket az élővilág nem tud feldolgozni, s ily módon mindinkább beavatkozik a természeti folyamatokba, végbemegy a környezet (levegő, víz, talaj) szennyeződése, a meg nem újítható nyersanyagok kiapadása, az ózonréteg változása, a klimatikus viszonyok megbombolása, egyes növény- és állatfajtaik eltűnése s általában a természet önmegújítási folyamatainak gátlása. Ugyanakkor — de ezt már Asztafjev tanulmányában olvashatjuk — a technoszféra kialakulása és állandó működtetése óriási energiafogyasztást igényel, ami az energiaegyensúly felborulásához vezet. Az emberiség ma naponta annyi energiát használ el, amennyit az egész szárazföld növényzete ez idő alatt létrehoz. Beállt-e máris az ökológiai válság? — teszik fel a kérdést az ökológusokkal együtt a filozófusok. A Római Klub képviselői szerint igen, s véleményüket számos szakember megfigyelései támasztják alá. Fedorov idézi Forrestert, aki szerint a fejlődés tendenciája a krízis felé mutat, s a kiút ebből csakis az emberi társadalom funkcionális egyensúlyának létrehozása lehet. Asztafjev szerint viszont még nem időszzerű ökológiai válságról beszélni: különbséget kell tenni globális, regionális és helyi válság között. Addig is, amíg a vita eldőlt, sok a tennivaló: az ökológiai lánc átszervezése, új anyagkörforgás létrehozása, prognosztikai felmérések

elvégzése, egységes kutatási és akcióterv, nemzetközi kooperáció megteremtése, az ökológiai felelősségzet kialakítása.

Az említett és még más tanulmányok, cikkek szerzői közül többen hangsúlyozzák a globális problémák megoldási stratégiája és módszertana kidolgozásának sürgető szükségességét. A Nyugaton kidolgozott globális modellek közös hibája a szovjet szerzők szerint az, hogy filozófiai és szociológiai alapvetésük nem kielégítő, ideológiájukat apolitikus és pozitívista objektivizmus jellemzi, nem is szólva az empirizmusról. Hiányosságuk továbbá a pozitív javaslatok kidolgozatlansága. Ma még a globális modellálás inkább a kérdésfelvetések, mint a megoldások szakaszát éli. Ennek a túllépése a filozófusokra is feladatot hárít, amelyben valóban nekik kell tudatosítaniuk az egyes emberben, hogy része az egész emberiségnek.

P. E.

MIT TUDUNK BACHOFENRŐL? (Le Nouvel Observateur, 1981. 854.)

A franciák restellnivalóan keveset — állapítja meg Jean Duvigneaud, aki Johann Jakob Bachofent „keresztút-embernek” nevezi, mert svájci (Bázelben született), mert a múlt század derekán, társadalmi és szellemi korszakváltás idején fejté ki tevékenysége java részét, és mert éppen az ókori mediterrán világ, népek és kultúrák találkozásának színhelye az a kutatási terület, amelynek bűvkörében jogászból régésszé kepezte magát. Az amerikai Morgan, az antropológia megalapítója elődjének tekinti, Engels „az ő árnyékában írja” *A család, a magántulajdon és az állam eredetét*, Marx kommentárokat fűz Bachofen-szövegekhez, Nietzsche, bázei tartózkodása idején, érdeklődéssel olvassa, Freud behatóan ismeri, Adler előfutárát látja benne... De a franciák csak most „fedezik fel”, noha az Adrien Turel gondozásában és kitűnő előszavával megjelent Bachofen-válogatás első francia kiadásának éve: 1938!

Amikor 1848-ban a római jog doktoraként Róma történetéről írja első könyvét, alig figyelnek fel rá, s maga sem tudja még, mit is keres. Pedig az irány helyes: etrusk és római kori sírokat tár fel, és mindinkább sejti, hogy azok a képzetek, amelyeket a régiek a halálhoz társítottak, több igazságot árulhatnak el életfelfogásukról, szokásaikról, mint a krónikáirók feljegyzései. 1851-ben egy stuttgarti előadásán fogalmazza meg felismerését Bachofen. Az Athén vagy Róma eredetéről szóló legendák ismételtelése helyett a mítoszokat annak tekinti, amik: a rejtett, elfojtott valóság jelzé-

seinek. Hogy miért rejtett és miért elfojtott ez a valóság, azt Bachofen ismeri fel elsőknek. Számára az Atridák sorsa vagy a szabin nők elrablása a nemek viszonyát szabályozó szokások szimbóluma, visszaautal „a történelmet megelőző történesre”. 1859-ben kiadja az ókori temetkezési szokásokról szóló munkáját, majd két évvel később a mestermű, a *Mutterrecht* (Az anyajog) következik, amely már valósággal lázba hozza az akkori tudós Európát. Az utolsó, legköltőibb és legolvashatóbb műve, *A Tanaquil-legenda* azt beszéli el, hogyan lesz az etruszk „mindenki asszonya”, a „dicső szajha” egy férfi hitvese, a római matróna.

Duvigneaud hasonlata szerint Bachofen úgy rekonstruálta a mítoszokból azt a történelem előtti állapotot, amelynek során az ósi társadalmak áttértek valamely nemi szokásrendszerrel egy másikra — az anyajogú családtípusról az apajogúra —, ahogy Cuvier milliós éves csontkövületekből őslények anatómiáját következtette ki. Kora ideológiai hatottak elméletére: az evolúció tanát és „a három szakasz” comte-i törvényét, Hegel történelemfilozófiáját alkalmazhatónak vélte arra a szerkezetváltozásra, amelynek a lényegét fogta fel anélkül, hogy tudta volna: ez a lényeg nem szorul a rá épített, hamis analógiákra. Bachofen-kritikájában Engels kifogásolta, hogy a bázeli régész „az istenek világában keresi azt a motort, amelyet a gazdasági viszonyokban kellene fellelnie”. Csakhogy Bachofen nem a gazdaságtörténet, hanem a nemek kapcsolatában beállott mutáció felől közelítette meg kutatási területét. Az egykori vita elavult: Bachofen felfedezése, hogy ugyanis a patriarchátusnak szükségképpen fel kellett váltania a matriarchátust, és az ősközösségi családban lezajlott szerepcseré összefügg a magántulajdon megjelenésével — érvényesnek bizonyult. Durkheim és Lévi-Strauss kutatásai és eredményei elképzelhetetlenek Bachofen úttörése nélkül.

Irodalomtörténeti közhelynek számít, hogy a görög tragédia csúcsteljesítménye, Aiszkhülosz trilógiája, az anyagilkos Oresztész felmentésével s a Klütaimnésztra haláláért bosszút követelő erinüszek eumeniszekké szelidítésével — voltaképp mitikus visszaigazolása egy Athénben (is) végbemenő családjogi forradalomnak. Többnyire azonban elfelejtik megemlíteni az értelmezők — vagy talán nem is tudják? —, hogy nem valamely, mindig ismert igazságot továbbítanak, hanem Bachofen csodálatos levezetését. Hálátlan az utókor, vagy csak tudatlan? A századelő szüfraszettjei minden bizonnyal hálások voltak, miközben — állítja Duvigneaud — merőben félre-

értették vagy szándékosan félremagarázták Bachofent. 1903-ban, a női egyenjogúságról vívott, egyébként igazságos harcuk eszközéül használták anyauralom-megállapításait, némiképp manipulatív módon. A gondosan és irányzottan válogatott részletek más látszólagos bizonyítani, mint amit a mű egésze mond. Bachofen ugyanis, egyetértésben Morgannal, Marxszal, Engelsszel, Freuddal, az apajogú társadalmat elkerülhetetlen szakaszként fogta fel a civilizáció történetében, kizárva a visszalépés lehetőségét. A nosztalgiaét persze nem. Sz. J.

GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ RÖL (Telegraph Sunday Magazine, 1981. febr. 8.)

A *Száz év magány* nálunk is ismert, elismert, sőt divatossá vált írója Angliában, ahol a külföldi irodalmat nehezebb eladni, kevésbé népszerű. A *The Listener* című lap például ezt írja róla: „A *Száz év magány* lényegében egy hatalmas és gazdag rongyoszsák, túlnőtül gazdag; erőteljes és mégis némileg dagályos leszármazottja a mértéktartó Jorge Luis Borgesnak.” Ennek ellenére a könyvei iránti érdeklődés egyre nő, ezért vázolja röviden az író életútját John Archer, egy tévéportrét előkészítendő.

Márquez így kezdi emlékezését:

„Legrégibbi emlékem egy délután, amikor nagyapám házának udvarán játszottam, és valaki megemlítette, hogy egy lefejezett embert hoztak a városba. Három- vagy négy éves voltam. Kiszaladtam az utcára, ahol a testet vitték, és nagyon csalódott voltam, mert nem láthattam jól, hogy milyen. A férfi teste rongyokkal volt letakarva. Mellette jött a felesége, a fejet hozva. Úgy tűnt, hogy küzdelenben fejezték le, hosszú késsel.” Aracatában, ahol Márquez gyermekkorát töltötte, „állandó szükséglet volt a szórakozás. Bűvészek, mágusok, tűznyelők érkeztek, és nagyon sok minden történt. Emlékeimben ez egy forró, poros és erőszakos város. A hétvége mindig egyfolytában tartó ünnep volt, mikor mi tulajdonképp bezárkóztunk a házba. Hétfőn az utcákon holttestek és sebesültek heverték.” Ehhez az időszakhoz tartozik a nagymama varázsmeséikkel, babonákkal és jóvendőlésekkel teli világa, és ide tartoznak az ezredes nagypapa kolumbiai polgárháborús történetei is.

Mikor beírták egy Bogota melletti iskolába, az: „olyan volt, mint a halál, mert elvesztettem városomat, népem és családomat, életmódomat és karib kultúrámat.” Első novellája a bogotai *El Espectador* című folyóiratban jelent meg. A kolumbiai politikai zavargások utáni, több mint 100 000 ember halálát okozó

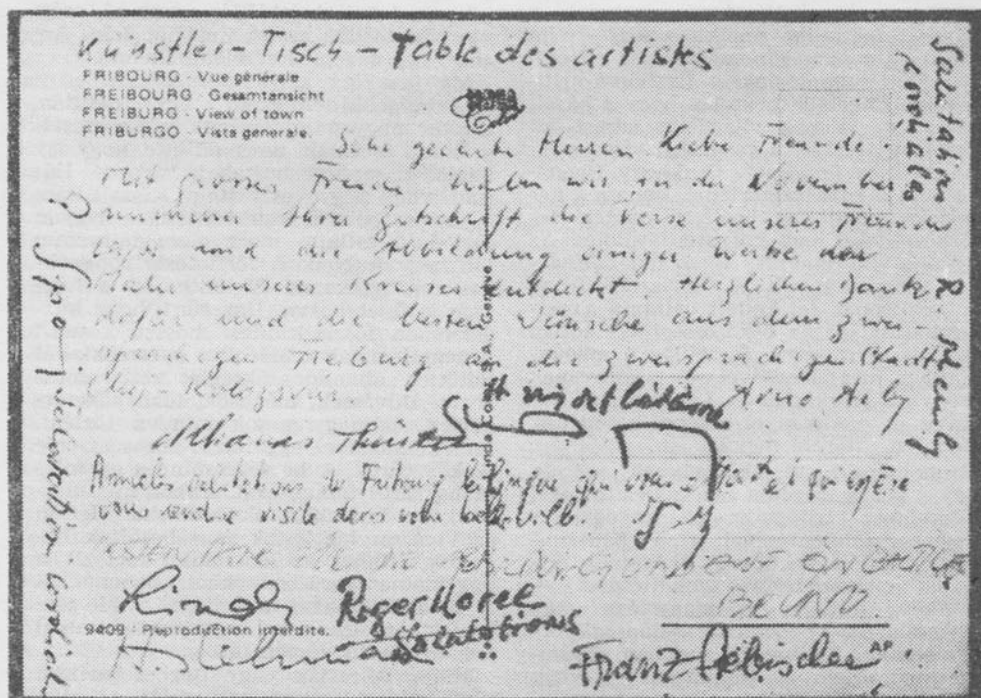
véregzés idején írta *A pátriárka alkonya* című regényét. „Az egyetlen könyvem — vallja —, amelyet sohasem éltem át. Mindamellett a pátriárka a leginkább önéletrajzi regényhősöm. Erzésekről, eszmékről, rögeszmékről, babonákról, nosztalgikus gondolatokról írok — ezek az enyéme, a pátriárkára átruházva. Persze nem ismerem a hatalmat, de a hatalom és hírnév hasonlatosak a magányban.”

Riporterként Európába utazik, filmművészetet tanul Rómában, ezután Venezuela következik, majd újra Bogota, ahol ezúttal a kubai Prensa Latina fiókszerkesztőségének megalapítója. Aztán Havana, New York és Mexikóváros, ahol jelenleg is él.

Dolgozószobájában 28°C hőmérséklet (ennyi volt gyermekkorának vidékén), Graham Greene könyvei, klasszikusok spanyol kiadásban, saját képe mexikói írókkal, családjával és Fidel Castróval. Nemrég a nicaraguai szandinistákról készített riportot, a végső győzelem kivívása előtt. Mostanában fejezett be egy regényt is, *Egy bejelentett halál krónikája* címmel.

Kerüli az interjúkat, népszerűsége nyomasztja: „Nagyon nehéz kitörölnöm agyamból a tényt, hogy minden egyes szó, amit leírok, egyre több olvasóhoz szól. Azt szerettem volna, ha minden művemét halálom után adták volna ki —, akkor lenne időm megírni könyveimet és nem nyugtalankodnék miattuk.”

L. S. J.

A fribourgi Művészasztal tagjainak a *Korunk* szerkesztőségéhez címzett képes levelezőlapja. Részlet a szövegből, magyar fordításban: „Igen Tisztelt Urak, Kedves Barátaink! Nagy örömmel fedeztük fel folyóiratuk novemberi számában Major Zala Lajos barátunk verseit és a mi körünkhöz tartozó festők néhány képét. Szívvel jövő köszönet érte, és legjobb kívánságainkat küldjük a kétnyelvű Fribourgból (Freiburgból) a kétnyelvű városba, Kolozsvárra (Clujba).”

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

SZABÓ ERZSÉBET és SZABÓ ATTILA (Medgyes). — Kedves Barátaink! Megrendülve értesültünk kedves munkatársatok, barátunk, Ritoók János hirtelen haláláról. Nagyon sajnáljuk, hogy szellemi életünk ismét szegényebb lett egy odaadó lélekkel. A medgyesi szabadegyetem sokat köszönhet Ritoók Jánosnak, aki munkánkat felkarolta, segítette; előadásaiival, cikkeivel, könyveivel itt is maradandó nyomot hagyott. Emlékét kegyelettel megőrizzük! Szabó Erzsébet és Attila, a medgyesi szabadegyetem nevében.

ELŐFIZETŐINKHEZ, OLVASÓINKHOZ! — Az utóbbi időben aggasztóan elszaporodtak a rendellenességek folyóiratunk kézbesítésében. Sok *Korunk*-csomag a megfelelő megye helyett másutt kötött ki, s csak több hetes vagy éppen hónapos késéssel jutott el rendeltetési helyére. Külön is szólnunk kell két szélsőséges esetről. Ez év februári számunkat egyetlen Temes megyei előfizetőnk sem kapta meg. Az egész mennyiség egy másik megyébe került, ahonnan májusban mint „eladatlan”-t küldték vissza Kolozsvárra. Még súlyosabb a Hargita megyei eset. A megyének mintegy fele (Székelyudvarhely és övezete) nem kapta meg a múlt év novemberi számunkat, és bár azóta több mint fél év telt el, a jelentős mennyiségű folyóiratpéldánynak mind ez ideig nem sikerült nyomára bukkanni. Szerkesztőségünk ismételten felhívta a postai illetékesek figyelmét az új szétosztási rendszer zökkenőire, kérve a fokozottabb figyelmet s a pontosabb ellenőrzést mind a feladó, mind az átvevő megyeszékhelyeken. Noha a kézbesítés minden mulasztásáért a postai szerveket terheli a felelősség, kérjük előfizetőinket, értesítsék szerkesztőségünket is, amennyiben a postánál tett panaszuk ellenére sem kapják meg a kimaradt *Korunk*-számokat. Mivel azonban a szabadelárúsításra kerülő igen korlátozott példányszám emelése a közeljövőben nem várható, a folyóirat megszerzésének — a jelzett terjesztési fogyatékoságok ellenére — egyetlen biztosított módja az előfizetés marad továbbra is.

A KORUNK HÍREI

A *Korunk* társadalomnéprajzi körének munkaülései:

február 24-én Imreh István jelenlétében Venczel József életművének elemzésére került sor Hajdu István és Tanczos Vilmos vitaindítójával;

március 24-én Pillich László tartott előadást egy városban belüli kisközösség azonosításának módszertani lehetőségeiről;

április 7-én Imreh István ismertette a népi jogszokások kutatásának módszereit;

április 21-én Nagy Olga *Hiedelemkutatás és társadalmi tudat* című előadása után Csögör Enikő mutatta be gyűjtését *A népi hiedelmek világa és kutatása* címmel;

május 5-én Keszeg Vilmos tartott előadást a népiélet tárgyi környezetéről.

Május 8-án a Gaál Gábor Irodalmi Körben Szilágyi Júlia tartott vitaindítót Mózes Attila *Egyidejűségek* című regényéről.

Május 20-án az arádi szabadegyetemen Tóth Sándor tartott előadást a második reformnemzedék (Ady nemzedéke) művelődéstörténeti jelentőségéről.

Május 26-án a nagyváradi Irodalmi Kerekasztal a *Művelődés* című folyóirattal közösen a felnőttoktatás időszerű kérdéseiről rendezett megbeszélést, amelynek egyik vitaindítóját — *Felnőttoktatás és értelmiségi funkciók* — Gáll Ernő tartotta.

Május 29-én a Gaál Gábor Irodalmi Körben Kántor Lajos tartott előadást a fél évszázados „Vallani és vállalni” vitáról.

Május 31-én a székelyudvarhelyi Múzeumban rendezett Nagy Albert-kiállításon Kántor Lajos a művész hagyatékáról és az udvarhelyi képtár (azon belül az állandó Korunk Galéria) távlatairól beszélt.

KORUNK GALÉRIA

Május 30.: *A vázlat* — *Jelzések* címmel képzőművészek, építészek, írók, zenészek, színészek műhelyvázlataiból nyílt kiállítás Mészáros János főiskolai hallgató rendezésében. Bevezetőt mondott Egyed Péter; Szalay Miklós és Germán József szerzeményeit Germán József (zongora), Majó Zoltán (csőrfuvola) és Simon Gábor (csőrfuvola) adta elő.

Július—augusztusi számunk tartalmából

FÁRIAN ERNŐ • Nemzet, nemzetiség, érték —
VALTER ROMAN • Az emberi és a mesterséges in-
telligencia — NÉMETH JÁNOS • A magatartáskuta-
tás modern útjai — * * * Nyelv, botanika, mező-
gazdaság (kerekasztal szakszókincsiluk használatáról)
— KANTOR LAJOS • Csiki László drámai világa —
CZESLAW MIŁOSZ versei — EGYED PÉTER • A
tizedik műzsa tana — GY. SZABÓ BÉLA — Kiállítás
Kolumbiában — PALOTÁS DEZSŐ és EGYED PÉ-
TER versei — CSIKI LÁSZLÓ novellája — HENRI
H. STAHL • Egy utópia időszerűsége — SPIELMANN
JÓZSEF—SEBESTYÉN MIHÁLY—DEÉ NAGY AN-
NA • Miquel Servetus műve és Erdély — BUSTYA
ENDRE • Egy magyar nyelvű Goga-levél 1922-ből
— TAMÁSI ÁRON • Három arckép — SZABÓ T.
ATTILA • A nyelvrokonító jézanság útján

FELHÍVJUK
OLVASÓINK FIGYELMÉT,
A NYÁRI HÓNAPOKRA
SE FELEJTSÉK EL
MEGÚJÍTANI
EGYÉNI VAGY KÖZÖS
ELŐFIZETÉSÜKET!
A MEGHOSSZABBÍTOTT
HATÁRIDŐ: JÚLIUS 14.